

ISSN 2518-7392

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОСОФІЯ ТА ГУМАНІЗМ

Періодичне електронне наукове видання

ВИП. 1(11)

Одеса - 2020

Головний редактор - проф. Жарких В. Ю, д.ф.н (Одеса)

Редакційна колегія:

Заступник головного редактора – Бородіна Н.В. к.ф.н., доцент (Одеса).

Члени редколегії:

- Амір Л., доктор філософії, професор Коледжу академічних досліджень менеджменту (Тель-Авів, Ізраїль);
- Афанасьєв О. І., д.ф.н., професор кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету;
- Гансова Е. А., д.ф.н., професор кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту Одеського національного політехнічного університету;
- Кашуба М. В., д.ф.н., професор, зав. кафедрою суспільних наук Львівської національної музичної академії;
- Коначова С. О., д.ф.н., професор, зав. кафедрою сучасних проблем філософії Російського державного гуманітарного університету (Москва, Росія);
- Розова Т. В., д.ф.н., професор, зав. кафедрою філософії культури Одеського національного політехнічного університету (Одеса)

Журнал засновано 2015-го року за рішенням Вченої Ради Одеського національного політехнічного університету № 9 від 24 червня 2014 року.

Адреса редакції – вул. Шевченка, 1, Одеський національний політехнічний університет, кафедра філософії та методології науки, гуманітарний факультет, Одеса, 65044, Україна; e-mail: n.v.borodina@onu.ua

© Одеський національний політехнічний університет, 2020

DEEPSTRUCTURE DYNAMICS OF CROSSCULTURAL RELATIONS IN LIGHT OF HUMANISTIC PRAGMATISM

Zharkyyh Volodymyr

Research of crosscultural communicative processes in present-day technologically open world is one of the urgent issues of philosophical reflections.

Key Words: cultural diversity, crosscultural situation, communicative competence, pluralistic attitude, dialogical thinking.

Research of crosscultural communicative processes in the present-day technologically open world is one of the urgent issues of philosophical reflection. Its most widely discussed problems include conditions, characteristics and motivational goals of crosscultural contacts and correspondingly their probable outcomes. Prospects of optimizing their results attract no less attention.

Cultural interaction/confrontation is an important mark of everyday life. Through processes of objective socialization and self-realization people are always part of international cultural contacts. They also witness and participate in cultural conflicts within their own culture and experience cultural disagreements inside their family or communal environment. The style and ways of crosscultural interactions have a lot of particular distinctions both in individual behavior and organized activity. Their diversity is motivated by changing life circumstances and modifications in social conditions. No wonder there is often little clarity and much misunderstanding in the atmosphere of crosscultural events.

Each culture is a complex and flexible phenomenon which undergoes changes and modifications in the historic development of society. Its structure includes ideas of particular ways of world perception, where the logic of things and phenomena is organized according to special «grammar rules» [Avruch, 2012] of understanding their changing reality. It contains categories of thinking and social norms that man both learns and creates all through his growth and development. The unique features distinguishing a culture from any other are displayed in written/unwritten principles, taboos and laws which reflect and sustain the potentials of its bearers. Their systemic multitude unites society into a common cultural and communicative identity. They form a set of values for the formation of social and interpersonal relations and ways of resolving life problems. Those of them, that proved acceptable and useful, are passed from generation to generation providing and supporting social harmony in a given historical and geographical environment.

Culture accumulates motivation goals and leading life principles. In accord with them it crystallizes structural models of interaction both inside a society and on the international ground. Within this system of perception there develops a common life philosophy which represents the synthesis of individual thinking and collectively expressed worldview targets. Cultural communality forms behavioral norms, beliefs and ethical canons. The sensation of common cultural identity becomes the main consolidating feature that symbolizes solidarity and unity of different social and cultural groups [Le

Baron, 2006]. It defines intentional and emotional characteristics of interactive events and has a crucial influence on the quality of communicative events, their sense and atmosphere.

The mode of behavior in different situations and especially in a stressful state reflects the style and norms of communicative attitudes which are universally accepted and considered natural in a given culture. Traditional understanding of values defines the way a person deals with various events and circumstances he comes across in his daily life. It is his value orientations, perceived as a given, that dictate the choice and connotation of communicative attitudes in any type of communication contacts. A strong influence of culture on the formation of ideology and spirit of communicative processes is revealed in the use of verbal/nonverbal means. The choice of words, intonation, gestures, mimics, body language, physical and intellectual positions, attitudes and reactions betray the communicative style, manner and behavioral models that are natural and expected in a given society but usually hugely misunderstood in a different one.

Culture often turns out to be the source of misunderstanding, enmity and conflict in crosscultural communication through objective reasons. Human civilizations developed and crystallized in different natural and social environments. Their influence caused the appearance of certain features that were indispensable for survival and progress. These «cultural grammar rules» make every culture specific and unlike any other. The nucleus of culture is a certain set of communicative rules, created and used in the process of collective existence. It is within these rules that man seeks and finds ways of forming meanings by which he calls and evaluates things and relations. In context of his own culture he perceives them as clear, true and right. But in another culture everything that is different from them seems to him strange, untrue, illogical, wrong and sometimes dangerous. All through history because of objective existential circumstances culture assumed different forms not only in different nations and states. Even within one nation, on the territory of one state there may and does exist a lot of cultural diversity. That is why the obvious truth is that there is no single global culture that is true and obligatory for all people on the Earth.

The paradox is that deep in their essence the sense and purpose of world cultures have much in common. They all aim at making man's life easier and better. All of them were formed by the effort of man and are a result of his knowing the objective reality. Their distinctive features developed in the process of evaluating the meaning and quality of the results of human knowing in human practice. Every culture is based on general perceptions of optimal conditions necessary to provide and improve human existence. Focused on 'logic for use,' [Schiller F.C.S., 1930] cultural distinctions reflect the sum of actual reasoning which makes them applicable and necessary for life. They express values tested historically and contain rules beneficial for human survival, adaptation and development. On a wide humanistic scale their sense and purpose are universal. But they are not alike in the practical realization of their fundamental principles.

Cultural rules, their use and modes of understanding/ interpreting their content are historically changeable. Their meaning and relevance are modulated and reinterpreted with the changes in the historical and social context. The forms, styles and connotation of communicative exchanges acquire new qualities and expression depending on the current trends in the cultural development of a concrete human community. Since unfamiliar

cultural diversities are the most easily perceived, they often lead to open enmity and violence. Parties in a communicative event often fail to overcome deep differences in behavior rules and communication models. Their inability to interpret and evaluate the situation in the positive way is strengthened by historical and cultural memory of old offenses and disputes. Memories saved in the subconscious and living in myths, reminded in slogans and stories, sharpen and feed cultural disagreements of the present. No less aggravating are personal ambitions and judgments.

The role of culture is great in any type of relations. In the present global interrelation openness its significance becomes still more vivid. Unbiased interpretation of cultural differences is now a must. Understanding possible outcomes and results of differences/likenesses in cultural peculiarities is crucial in forming the atmosphere of crosscultural events. Dogmatic orientation to one's own intersubjective behavioral norms and ethic values offers many reasons and causes for disappointment, alienation and failure. Its strong influence is often revealed unconsciously because when taking a decision or acting spontaneously man acts within the context of his culture and education. He acts impulsively in accordance with habitual reactions, without even being aware of what impression he makes and how provocative for conflict his behavior may be.

Conflict per se makes a natural and unavoidable part of human life. In fact it is an inescapable sign of movement, growth and change. Potentially it is present in human relations in every society. Whatever decision is taken it is in a way the result of resolving a conflict among several alternatives by thoughtfully and carefully choosing the one that seems the best. Likewise, in a crosscultural interaction the modus and vector of communication depend on a balanced and tolerant choice of the attitude the parties take on.

Depending on how a conflict is resolved its consequences may have positive/negative influence on the life experience of its parties or the whole society. In a crosscultural communication no matter what its content is or how deep cultural inconsistencies are, its negative development is, as a rule, the result of communicative incompetence. Parties of the communicative event, due to deep differences in their world overlook, interests and positions, operate in the system of their own settled assumptions and judgments. Each of them acts being fully assured of the fact that the only true way of harmonizing their cultural misunderstanding is in agreeing with his system of meanings [Zharkyykh V., 2019]. Neither of them is ready to listen to the opponent's arguments but insists that he alone is able to establish the cultural norm and judge everything on the basis of his far-fetched standards. The unshakable certainty of his rightness may turn the slightest inconsistency in their cultural background into a hopeless deadlock. Prevention/resolution of a crosscultural conflict depends on the parties' ability to overcome their firm conviction that truth is exclusively in his own cultural identity.

The content and quality of crosscultural interactions is defined by the parties' communicative competence, i.e. by their ability to clearly understand people of a different culture. In a confrontation, that has gone too far, a positive transformation of the conflict situation is entirely dependent on the initial intention of the parties. If from the start they were inclined and ready to receive another culture openly and respectfully their confrontation may not even begin. Still intention alone is often not enough. It is important to bear in mind that for any problem there is always some way out. If you look at it from a

different angle or realistically analyze the reasons and consequences of the disagreement its solution can easily be found. In such conflict situations one should remember that effective crosscultural communication is based on the parties' ability and intention to compare peculiarities of their own culture with those of the other. The comparison may reveal some likeness or at least some points of contact between them. The secret of effective communication is simple - it is desirable not to let a conflict start, and if it started, parties should prevent it from escalating. All it takes is changing the focus of disagreement. Without unnecessary emotions the parties have to think of how to escape ruinous consequences and establish friendly/peaceful relations.

Productive and creative crosscultural communication is built by forming and developing, improving and sustaining mutually acceptable, respectful attitudes in dealing with another culture. The use of this ability in a dynamically changing communicative reality requires information. The structure of this information should include knowledge of a great many facts and phenomena connected with both symbolic meanings and communicative/ behavioral models. It must be continuously generated and renovated because knowledge received previously in the process of socialization and education is helpful but not enough. It is not sufficient to make a person able to consciously and effectively perceive the unknown cultural reality. Same as learning a foreign language or playing the piano crosscultural communication needs skills which are best acquired through practice and learning.

In light of this idea teaching culture in all its different, contradictory and unexpected dimensions becomes important for creating ability for a pluralistic perception of cultural diversion. Pluralistic worldview [Zharkikh V., 2019] will help to understand the necessity of looking for ways of sustaining healthy crosscultural relations in a socium. The system of teaching culture on the basis of pluralistic perception of its diversity should include developing dialogical thinking, i.e. the potential to engage in a dialogue. Dialogue is one of the well-known and historically tested instruments of transforming disagreements. It is invaluablely effective in mending crosscultural difficulties and reaching consensus. The advantage of dialogue is in its structure. Dialogue communication is built on the basis of parity, equal rights and possibilities of the parties and therefore it is capable of selfregulating. It is also capable of generating and back-feeding information. Depending on the intention of the parties it can easily pass over from confrontation to meaningful exchange of ideas, making them clear and compatible. It gives the parties time and ground to think, i.e. a chance to understand the depth of both cultures, evaluate their potentials and consider their cultural differences without prejudice. As a result there will appear a chance to perceive them not as an obstacle, but as a real perspective for solving burning problems in their relations.

Parity dialogue, based in pluralistic attitude, is an effective means of creating constructive positive changes in crosscultural relations. It is valuable for both parties because it paves the way for predicting, foreseeing and possibly preventing probable reasons of cultural disagreements in future. The very meaning of dialogue contains the idea of commonness and cooperation. A dialogue situation consists of searching for a means of resolving a conflict together. By their mutual effort parties find a common symbolic meaning which will serve a dependable landmark for their future interrelations. It is highly possible that thinking dialogically they may eventually create a «third culture»

[Le Baron, 2006] comprising the best features of each of their cultures. Even in case of a continuous disagreement dialogue will add a new dimension to their confrontation, stimulating its softening or cessation. Potentially, thinking dialogically, they may turn their confrontation into some cultural co-operation. Such initiatives in a multicultural socium are highly welcome as they provide a ground for and create prospects of devising a strategy of collective interrelations.

The obvious advantage of parity dialogue as an instrument of crosscultural communication is seen in providing a possibility to engage in constructive interactions in the course of which all previous misunderstanding will be gradually forgotten. Dialogical thinking, based on pluralistic attitude, will lower the degree and pain of the adaptive period in a conflict situation which is always open to new contradictory information. It will give a chance to devise flexible structures of co-operation and co-ordinate joint peaceful co-existence.

In present-day deep crosscultural conflict in Ukraine the search for instruments likely to stimulate social harmony raises the significance and necessity of parity dialogue to a new height. Its successful use will harmonize social relations and balance cultural disagreements. All it needs is a change from dogmatic to pluralistic attitude in dealing with cultural diversity. Correspondingly steps should be taken to create conditions in which developing dialogical thinking and ability creatively and tolerantly perceive cultural differences becomes a priority. Skills of a constructive flexible dialogue combined with a pluralistic friendly attitude may become a decisive factor in the effective resolution of crosscultural disagreements. Thanks to that the maxim «e pluribus unus» understood in its present-day meaning «living together remaining different» will have not only a symbolic but a genuinely true meaning.

References

1. Avruch Kevin (2012) Context and Pretext in Conflict Resolution: Culture, Identity, Power and Practice. Paradigm Publishers, 256 p.
2. Le Baron M. (2006) Conflict across Cultures: A Unique Experience of Bridging Differences. Intercultural Press, 224 p.
3. Schiller F.C.S. (1930) Logic for Use. N-Y, 495 p.
4. Zharkikh V. (2019) «Pluralistичне muslennia yak osnova harmoniynoi kroskulturnoi vzaemodii». *Filosofiya ta humanism*. vol. 9, P. 4-8.

Володимир Жарких

СТРУКТУРНА ДИНАМІКА КРОСКУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СВІТЛІ ГУМАНІСТИЧНОГО ПРАГМАТИЗМУ

Дослідження міжкультурних комунікативних процесів у сучасному технологічно відкритому світі є одним із нагальних питань філософських роздумів. Зміст та якість міжкультурної взаємодії визначається комунікативною компетенцією сторін, тобто здатністю до діалогічного мислення. Ситуації діалогу містять ідею спільності та співпраці, яка потенційно може розвинути здатність чітко розуміти людей різної культури.

Ключові слова: культурне розмаїття, кроскультурна ситуація, комунікативна компетенція, плюралістичне ставлення, діалогічне мислення.

УДК 009:168.522

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КРИТИКИ ПСЕВДОНАУКИ

Афанасьєв Олександр, Василенко Ірина

У статті обґрунтовується важливість методологічної освіти професійних вчених і широкої громадськості для протидії псевдонауці, вплив якої на пострадянському просторі дуже великий. Критика псевдонаукових теорій фахівцями, а також популяризація наукових знань серед широкого загалу є обов'язковими, але недостатніми. Диференціація наукових знань дозволяє псевдовченим оголошувати себе фахівцями у вузькій області, нібито недоступній для інших вчених. Недостатність вузьких спеціальних наукових критеріїв, характерних для кожної дисципліни, очевидна. Необхідно пропагувати загальнонаукові ідеали науки і критерії науковості, що може стати важливою перешкодою поширенню лженауки.

Ключові слова: наука, псевдонаука, загальнонаукові критерії науковості, методологія науки.

Феномен псевдонауки досліджується досить ґрунтовно. Публікуються наукові статті та монографії стосовно її сутності [Podyimov L., 2018], простежується еволюція псевдонауки [Pruzhinin B. I., 2005], будуються класифікації [Bazhanov V. A., Koporkin A. M., 2012], здійснюються організаційно-практичні заходи боротьби зі лженаукою, як, наприклад в Україні або Росії, де створюються відповідні комісії при Академії наук. Все це своєрідна відповідь на поширення псевдонауки, зростання її впливу в державних і громадських структурах. Аналітичні матеріали про псевдонауку відіграють важливу роль. Але, в той же час, професійна наукова критика псевдонауки недостатньо ефективна. Псевдотеорії і псевдонаукові ідеї критикуються переважно із зазначенням їх професійної неспроможності, що, зрозуміло, обов'язково і дуже важливо. Однак коли посилюється диференціація наукового знання, критику псевдонауки в одній сфері науки складно використовувати в іншій. Тому особливу важливість набувають загальнонаукові методологічні аспекти критики псевдонауки, що можна використовувати в будь-якій науковій дисципліні і навіть в популярній літературі. До того ж, науковий рівень публікацій щодо критики псевдонауки, як правило, досить високий і зорієнтований на наукове і філософське співтовариство, де псевдонаука має не так вже й багато прихильників, хоча нерідко зароджується саме тут. Але наукове співтовариство досить швидко і більш-менш ефективно реагує. Псевдонаука набагато небезпечніша розповзанням в масовій свідомості і популярністю за межами наукового співтовариства. Це знижує довіру до серйозної науки, що само по собі може обернутися катастрофою в науково-технічній цивілізації. Істотно також, що популярність псевдонаукових ідей може загрожувати здоров'ю і життю людей, провокувати невірні політичні, економічні, військові, медичні рішення.

Причини поширення псевдонауки різноманітні: від соціальних до ґносеологічних, від методологічних до інформаційних, від освітніх до психологічних. Тут і низька професійна підготовка [Kovalchuk G., 2018], як творців псевдонауки, так і споживачів цього продукту, сполучена з високим рівнем корупції, і недостатня загальна освіченість, і невисокий рівень загальної та наукової культури, особливо пропагандистів і споживачів псевдонауки. Позначається і

організаційні проблеми управління науковою діяльністю і науковими проектами, що залишають «ніші» для псевдонауки, і, що вкрай важливо, методологічна невідповідність в оцінці наукових теорій і проектів.

Суттєве значення для поширення псевдонауки або, навпаки, успішної її критики має і авторитет науки в суспільстві. Скажімо, на пострадянському просторі авторитет науки невисокий. Пояснень цьому досить багато. Тут і відносно невисокі зарплати вчених, і «відплив умів», і загальне падіння освітнього рівня, професіоналізму, життєвого рівня населення. Останнє сприяє поширенню віри в різні економічні, політичні, медичні позанаукові і навколонукові чудеса. Якщо до цього додати антисциєнтистські настрої інтелігенції, в тому числі критику науки, часом справедливую, то ґрунт для псевдонауки виглядає вельми благодатним. Не останню роль відіграє і радянська спадщина, коли студенти, особливо гуманітарії, готувалися не тільки і не стільки до професійної та наукової роботи, скільки до ідеологічної боротьби, що аж ніяк не вело до підвищення рівня підготовки фахівців. І хоча зараз подібної вимоги майже немає, але потрібні традиції не сформувалися, що суттєво заважає підвищенню рівня наукового професіоналізму на пострадянському просторі. В результаті не всі професіонали, не кажучи вже про любителів, можуть чітко розділити науку і ненауку. Не випадково, що саме на пострадянському просторі виникли різні варіанти патріотичних псевдоісторій або лженаука «Нова хронологія», що пустили коріння і в культурному просторі, зокрема на телебаченні і в кінотовиробництві [Zaliznyak A.A., 2010], продовжує своє існування лжегерої торсіонних полів, гомеопатія, екстрасенсорика, різні варіанти фальсифікацій історії, фолк-хісторі та ін.

Змішанню науки і ненауки часом неявно сприяють і серйозні вчені, коли перебільшують специфіку окремих дисциплін, наприклад, які наполягають на особливих якостях гуманітарних наук і протиставляють гуманітарні та природничі науки. Досить сильні позиції прихильників «особливості» гуманітарних теорій, причому аргументів набирається чимало: від унікальності гуманітарних об'єктів і довільності дій суб'єктів до неможливості або обмеженості застосування точних методів [Shapir M. I., 2005]. З цього нерідко робиться висновок, що гуманітарні науки ближче до поняття мистецтва (Art), ніж до ідеї науки (Science) [Gumbrecht H.-U., 2006]. Чи не тому в деяких мовах, наприклад, в англійській, навіть немає такого терміну як «гуманітарні науки»? А у нас під виглядом гуманітарних наук часом процвітають далекі від науки «теорії».

Важливе значення має і наступний фактор. Сучасний етап розвитку науки зажадав деякого перегляду класичного ідеалу науки. Зокрема, пом'якшало жорстке розуміння науковості, що допускає в сучасних теоріях нарративні пояснення, декількісні методи, унікальні дескрипції, метафоричність термінів, лінгвістичну фігуративність міркувань і інші «пом'якшувальні обставини» [Afanasyev O. I., Vasilenko I.L., 2016]. Зрозуміло, псевдонаука ніяк не відповідає ні строгим, ні «м'яким» критеріям науковості. Однак деяка розпливчастість сучасних ідеалів науковості нерідко провокує непрофесіоналів або професіоналів з інших областей науки зайняти «вільну» наукову нішу, не заморочуючись вимогами загальнонаукових ідеалів, наукової строгості, професіоналізму і моральної відповідальності.

Вимога професіоналізму в науці, з одного боку незаперечна, з іншого – досить умовна, оскільки значна частина, якщо не більшість, наукових відкриттів зроблена представниками інших дисциплін, тобто в буквальному сенсі непрофесіоналами [Malkey M., 1983]. Професіоналами вони визнаються трохи пізніше. Але в тому то й справа, що в момент наукового звершення вони були професіоналами за фактом, часом навіть стаючи родоначальниками нових наукових напрямів і відповідно нових наукових професій, але не професіоналами в формальному сенсі. Тобто, вони не мали відповідних дипломів, а часом і достатніх знань. У таких випадках часто наводять приклад А. Ейнштейна і А. Пуанкаре. Перший сформулював теорію відносності, а другий цього не зробив, хоча мав більш широкі і глибокі знання в цій науковій сфері. Зараз ми б його назвали суперпрофесіоналом. Але до відкриття теорії відносності можна було б в формальному сенсі до професіоналів зарахувати саме Пуанкаре, а не Ейнштейна.

Такий феномен створює ілюзію того, що якийсь непрофесіонал, продукуючи псевдотеорію, отримає в майбутньому наукове визнання. Однак, помилкова наукова теорія або наукова гіпотеза, відкинута з тих чи інших причин, вельми істотно відрізняється від псевдотеорії, псевдогіпотези саме тим, що відповідає основним ознаками науковості.

Ознаки, ідеали і норми науковості давно є предметом вивчення методології науки. Саме тому методологічна освіченість має дуже важливе, щоб не сказати вирішальне, значення в боротьбі з псевдонаукою. Методологічна освіченість досить відчутне гальмо поширенню псевдонауки. За методологічними критеріями псевдонауку може виявити, чи, як мінімум, запідозрити, навіть не фахівець у цій галузі знань.

Зрозуміло, без наукового аналізу псевдонауки і її впливу в соціумі намітити хорошу стратегію боротьби з нею неможливо. Але участі одних тільки вчених мало, необхідний цілий комплекс заходів боротьби з даним феноменом, особливо в ЗМІ, інтернеті та інших формах масової комунікації. Причому без надії на остаточну перемогу. Псевдонаука буде існувати стільки, скільки існує наука, це її вічний супутник, своєрідне відображення, доповнення та певною мірою породження науки. Можливо, псевдонаука навіть в деякому роді корисна, особливо, коли на її тлі наука виглядає вражаюче, як все ефектне і ефективне на тлі неефектного і неефективного. Не виключено, що в її надрах може народиться нова наукова ідея і навіть новий науковий напрям. Деякі вчені вважали, що щось схоже вже сталося, наприклад, з хіромантією, коли багато в чому завдяки її існуванню і поширенню, склалася і наукова критика, і наукове рішення деяких «хіромантичних» питань. Таким порахували дерматогліфіку, що вивчає співвідношення шкірного покриву долонь і схильності до спадкових хвороб. Були спроби практичного застосування подібних досліджень. Незалежні експертизи показали неспроможність дерматогліфіки. Але прихильники останньої не склали зброї. Тим часом, має бути засвоєно, що поспішні практичні застосування псевдотеорій та й просто недостатньо перевірених ідей завдають великої економічної і моральної шкоди.

Успіх в боротьбі з псевдонаукою можливий лише тоді, коли вона буде програвати науці у всіх сенсах і не зможе видавати себе за науку. У нинішніх же умовах псевдонаука нерідко виглядає ефективніше науки, оскільки виряджається в

надновий науковий одяг, її ідеї популярні в масовій свідомості, оскільки вони, як правило, простіші і зрозуміліші ніж наукові теорії, обіцяють швидкий практичний ефект, на відміну від наукових теорій, особливо фундаментальних, часто вдало спекулюють на антисциентистських настроях. В результаті страждає наука, і, відповідно, все суспільство, але шкода від широкого поширення псевдонауки очевидна переважно лише науковому співтовариству. Саме тому на ньому лежить головна відповідальність за успішне протистояння псевдонауці.

Псевдонауку часто називають лженаукою. Терміни «лженаука» і «псевдонаука» по суті є синонімами. У всякому разі, «псевдо-» і «лже-» сходять до грецького ψευδής. Але в сучасному вживанні в поняття лженауки вкладається більш негативний емоційний заряд. Частково це пов'язано з тим, що нерідко лженаукові ідеї, видані за передові-наукові, претендують на державне субсидування, розробки та впровадження, що вимагає значних капіталовкладень, а псевдонаука залишається на рівні теоретичних міркувань. Останнє, на перший погляд, здається менш шкідливим, оскільки не передбачає фінансових втрат. Часом це справді так. Але шкода може бути досить значною, оскільки псевдонаука нерідко задає певну світоглядну, ціннісну позицію, яка в кінцевому рахунку визначає не тільки ставлення до науки, а й ставлення до способу життя, здоров'я, освіти, політики, прийнятих рішень, практичних дій тощо. В такому разі шкода виявиться незрівнянно більшою, ніж будь-які грошові витрати.

Деякі розділи класичної науки мають свої псевдоаналоги. У останніх, як правило, історичне походження. Вони виникли тоді, коли розмежувати науку і ненауку було неможливо. Наприклад, астрологія і астрономія довгий час співіснували в рамках єдиного знання, і виокремити наукове астрономічне знання з тієї синкретичності можна лише заднім числом, коли астрономія вже відбулася як наука. Скільки сил і часу віддали астрологічним прогнозам Т.Браге, Й.Кеплер і інші астрономи-астрологи, яких ми зараз вважаємо великими вченими. А свого часу їх наукова діяльність була лише побічним фактором професійної астрологічної роботи. Схожа ситуація склалася з хімією і алхімією. Той факт, що астрологія або алхімія досі привертають увагу і мають прихильників, не завжди пояснюється науковим непрофесіоналізмом чи прогалинами в освіті, а й часто історико-культурними традиціями, які зазвичай переплетені з наукою, і психологічними моментами на кшталт надії на диво або прагнення долучитися до особливої таємниці, що також може мати глибокі культурні корені. Адже чистої науки не існує, як і чистих, рафінованих вчених! Наука в цілому і вчені, зокрема, включені в культурний, соціальний, історичний контекст і несуть в собі міфи, забобони та інші вади і ознаки свого часу, хоча і в набагато меншому ступені, ніж люди, які не пов'язані з наукою. Часом заняття псевдонаукою вимагають і таланту, і інтелектуального потенціалу, і працьовитості, і інших якостей, так що залишається шкодувати, що вони спрямовані не на розвиток науки.

У Національному Індійському університеті і в наші дні викладають хіромантію, а в Канаді існує Національна академія хіромантії. Навряд чи ці установи завдають великої шкоди науці і суспільству, оскільки вони в даному випадку не протиставляють себе науковим дисциплінам і не пропонують небезпечних практичних впроваджень в державних масштабах. Псевдонаука може обмежуватися

впливом на особистому рівні, що здається менш небезпечним, ніж на державному, оскільки все залежить від індивідуального вибору, але цілком може загрожувати здоров'ю людей. У цьому сенсі псевдонаукові ідеї в бізнесі, торгівлі, медицині, в побуті не менш небезпечні, ніж в суворій науці.

Деякі псевдонаукові знання не мають наукових аналогів. До їх числа належить уфологія, що має розвинену структуру, в тому числі організаційну, де присуджуються відповідні звання і ступені як у науці. Іноді в псевдонауці виділяють псевдодисципліни: псевдоматематику, псевдофізику [Kutateladze S.S., 2004]. Але це роблять, завшишай, критики псевдонауки заради класифікації позанаукового знання. Основною же формою псевдонаукового знання є псевдотеорія. Її критика повинна враховувати методологічні аспекти наукових теорій.

Методологічні проблеми наукової теорії розроблені досить детально [Afanasiev A.I., 2013], і їх пропаганда також важлива, як і пропаганда ідеалів і норм науковості та інших методологічних характеристик науки. Подібне знання вельми важливо для демаркації науки і псевдонауки, оскільки невідповідність прийнятим нормам теоретичності ставить під сумнів ту чи іншу теоретичну конструкцію або гіпотезу і багато псевдотеорій відразу виявляють свою позанаукову сутність. Це зайвий приклад на користь методологічної освіченості.

Вчений відносно легко відокремить науку від ненауки в своїй спеціальній сфері. Є спеціальні критерії науковості, знайомі лише більш-менш вузьким фахівцям в окремих областях надзвичайно диференційованого наукового знання. Їх не завжди формують чітко і однозначно, але фахівці при оцінці відповідної наукової літератури за своєю спеціальністю, скажімо, при рецензуванні статей і монографій, при оцінці дисертацій в спеціалізованих радах, наукових проєктів і т.п. користуються саме ними. Однак, в силу того, що вони не мають характеру загальності через згадану диференціацію наукового знання і досить чіткого формулювання, що, швидше за все неможливо, їх нерідко ігнорують або створюють альтернативні критерії, причому під виглядом поновлення застарілих наукових поглядів, творчого підходу до справи, часто прикриваючись різноманітними нагородами, відгуками, свідоцтвами, апеляцією до почуттів та емоцій, в тому числі патріотичних тощо. В цьому сенсі вельми цікава фейкова жартівлива новина про захист науки з боку теології, алхімії, гомеопатії, астрології: «Давно пора відійти від застарілих підходів до науки. Росія зараз під санкціями і як ніколи потребує наукового знання. І ми всі: теологи, астрологи, алхіміки, гомеопати і філософи, готові його надати – так теолог Яків Крамер схвалив рішення міністра науки і освіти про розпуск комісії по боротьбі з лженаукою» [panorama.pub, 2020]. Примітно, що, судячи з відгуків, значне число людей сприйняли цей жарт цілком серйозно, це зайвий раз свідчить про низький науковий і методологічний рівень читацької публіки. Про це ж говорять і прецеденти судових розглядів з приводу захисту від звинувачень в лженауковості [Andreitsiv I., 2018]. Дивно, що суд взявся за подібну справу і ще дивовижнішим є вердикт суду про сумнівність тверджень про лженауковість [Prymachenko Y., 2019], немов би в юридичних документах прописані критерії демаркації науки і ненауки.

Недостатність спеціальних для кожної дисципліни критеріїв науковості очевидна. Завжди можна відшукати потрібну кількість прихильників тієї або іншої

ідеї, оголосити щось на зразок альтернативної, творчої, надсучасної теорії або дисципліни, заручитися підтримкою авторитетів, організувати відповідну (альтернативну або громадську) академію тощо. Особливо легко це зробити на пострадянському просторі в силу згаданих вище причин. Неважко організувати навіть достатню кількість публікацій, рецензій, позитивних відгуків. Правда, практично неможливо опублікувати псевдотеорію в авторитетному рецензованому західному журналі. Але на такі публікації поки мало хто звертає увагу, оскільки туди важко пробитися навіть з хорошою ідеєю. Тим часом, дана публікація досить надійне свідчення плідності наукової ідеї. Відсутність подібних публікацій ні про що ще не говорить, а наявність такої є важливим свідченням науковості. Не повинна бентежити та обставина, що іноді неспроможні ідеї публікуються і там. Але, по-перше, це відбувається досить рідко, а по-друге, існують прецеденти відкликання статей з подібними ідеями. І друге набагато важливіше першого!

У різних країнах існують різноманітні способи контролю за якістю наукових публікацій. У Великобританії розроблена так звана Рамка досконалості дослідницької діяльності, що дозволяє кожні п'ять років оцінювати рівень і результати досліджень. Лженаука крізь таку рамку не пройде. Істотно, що в розвинених країнах напрацьовано безліч фільтрів проти лженауки, і вона не так часто пробивається крізь них. Особливо це стосується контролю за якістю наукових публікацій. Подібні організаційні заходи, зрозуміло, є обов'язковими, їх треба розвивати і вдосконалювати, але і їх недостатньо. По-перше, існує величезна безліч так званих неререцензованих видань, а по-друге, науковий контроль за популярними публікаціями неможливий. Ось тут і дається взнаки загальний і методологічний рівень освіти.

Крім спеціальних критеріїв науковості існують загальнонаукові критерії, виділені і узагальнені методологією науки. Можна назвати деякі критерії науковості, що не залежать від наукової спеціалізації: 1. Відтворюваність, тобто можливість повторення наукового результату при наявності відповідних умов. 2. Верифікованість, тобто доступність знання різних способів перевірки. 3. Виводимість як можливість отримання неочевидних наслідків. 4. Системність, представлена, наприклад, в теорії. 5. Передбачуваність як можливість передбачати настання певних явищ і інші [Afanasiev A.I., 2013]. Список, зрозуміло, не повний. Але ігнорування хоча б одного з названих критеріїв ставить під сумнів науковість будь-якого знання.

Зрозуміло, не можна відривати одні критерії від інших. Тим часом, нерідко фахівці не замислюються про загальнонаукові умови, звертаючи увагу лише на спеціальні. В такому випадку легко оголосити наукою будь-яке знання, знайоме лише вузькому колу осіб. Тому, видається досить очевидним, що без загальнонаукових критеріїв немає науки. Якщо не тільки вчені, а й просто освічена публіка буде знайома з подібними методологічними напрацюваннями, це створить хороший бар'єр для псевдонауки.

Слід зробити важливе зауваження. Критикувати псевдонауку треба невинно. Але ігнорувати або забороняти знання, яке не відповідає критеріям науковості, не слід з багатьох причин. Наприклад, ненаукове знання може виявитися корисним на якійсь підставі, особливо, якщо наука з цього питання не має ще своєї

думки. Але якщо навіть і має, не виключено, що ненаукове бачення володіє якимись перевагами. Тут можна наводити незліченну кількість прикладів, що підтверджують цю тезу, з релігії, мистецтва, повсякденного досвіду тощо. Однак, при всьому при тому, подібне знання не можна оголошувати науковим. Відповідно, боротися треба не з ненаукою, а з псевдонаукою.

Як висновок відзначимо, що важливу, якщо не вирішальну, роль у критиці псевдонауки відіграє методологічна підготовка як професійних вчених, так і широкої публіки. Знання загальнонаукових методологічних ідеалів і норм науки, критеріїв науковості послужить хорошою перепорою поширенню псевдонауки.

Список літератури

1. Андрейців І. В Україні вперше судяться через лженауку. Чому це важливо і зачіпає усіх. – URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/22/227455>
2. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки. Одесса, Бахва, 2013. 288 с.
3. Афанасьев О.И., Василенко І.Л. Трансдисциплінарність та проблема професіоналізму. *Філософія та гуманізм. Наукове видання*. Вип 3. Одеса, ОНПУ, 2016. С. 9-17.
4. Бажанов В. А., Конопкин А. М. О классификации подходов к определению псевдонауки: традиции и новации. *Эпистемология и философия науки*. 2012. № 1. С. 174—191.
5. Гумбрехт Х.-У. Ледяные объятия «научности», или Почему гуманитарным наукам предпочтительнее быть «Humanities and Arts». *Журнальный зал «НЛО»* 2006. – №81. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/gu1.html>.
6. Зализняк А. А. Зализняк А. А. Из заметок о любительской лингвистике. Москва. Русский Мир, 2010. 240 с.
7. Ковальчук Г. ПроФФесорский состав. Как в Украине псевдонаука вытесняет науку. *Журнал «Фокус»*, 07.03.2018. URL: <https://focus.ua/ukraine/393014>
8. Кутателадзе С.С. О псевдонауке и лженауке. *Вестник Владикавказского научного центра*. 2004. Т.4. №2. С.24-26, с.24 – URL: http://www.math.nsc.ru/LBRT/g2/english/ssk/sci_pseudo.htm
9. Малкей М. Наука и социология знания. Москва, Прогресс, 1983. 253 с.
10. Подымов Л. Псевдонаука. Москва. АСТ, 2018. 320 с.
11. Примаченко И. Другой мир. О страшной ситуации с лженаукой в Украине – URL: <https://nv.ua/opinion/druhoj-mir-o-strashnoj-situatsii-s-psevdonaukoj-v-ukraine-2499417.html>
12. Пружинин Б. И. Псевдонаука сегодня. *Вестник РАН*. 2005. Т. 75, № 2. С. 117—125.
13. Сатирическое издание «панорама». URL: https://panorama.pub/3737-alkhimiki_protiv_lzhenauki.html
14. Шапир М. И. «Тебе числа и меры нет». О возможностях и границах «точных методов» в гуманитарных науках. *Вопросы языкознания*, 2005. № 1. С. 43-62.

Oleksandr Afanasiev, Iryna Vasylenko

METHODOLOGICAL ASPECTS OF CRITICISM OF PSEUDOSCIENCE

Abstract. *The article develops the idea of the importance of the methodological education of professional scientists and the general public in countering pseudoscience. In the post-Soviet space*

the influence of pseudoscience is very great. The reasons are both low professional training, coupled with a high level of corruption, and insufficient general education, and a low level of scientific culture, especially propagandists and consumers of pseudoscience, and problems of managing scientific activities and scientific projects, and methodological unpreparedness in assessing scientific theories and projects. This leaves “niches” for pseudoscience. The spread of the authority of pseudoscience is promoted by the faith of the population in various economic, political, medical extra-scientific and near-scientific miracles. The latter is connected both with a low standard of living and with the Soviet heritage.

Serious scientists often exaggerate the specifics of individual disciplines, for example, insist on special criteria for the humanities and contrast humanities and natural sciences. The positions of supporters of the “peculiarity” of humanitarian theories are strong enough, and a lot of arguments are gathered: from the uniqueness of humanitarian objects and the arbitrariness of the actions of subjects to the impossibility or limited application of exact methods. So sometimes science and unscience mix. It creates the illusion that a certain layman, producing pseudo-theory incomprehensible to others, will receive scientific recognition in the future. Far from science, “theories” sometimes flourish under the guise of sciences.

The following factor is of no small importance. The modern stage of the development of science required some revision of the classical ideal of science. In particular, the rigid understanding of scientificness has softened, allowing for modern theories of narrative explanations, non-quantitative methods, unique descriptions, metaphorical terms, linguistic figurativeness of reasoning, etc.

Criticism of pseudo-scientific theories by specialists, as well as the popularization of scientific knowledge among the general public, are mandatory, but insufficient. The differentiation of scientific knowledge allows pseudo-scientists to declare themselves specialists in a narrow field, supposedly inaccessible to other scientists.

The lack of narrow special scientific criteria specific to each discipline is obvious. It is also obvious that without general scientific criteria there is no science. It is necessary to promote the general scientific ideals of science and the criteria of scientificness, which could be another serious obstacle to the spread of pseudoscience.

Keywords: *science, pseudoscience, methodology of science, general scientific ideals, criteria of scientificness.*

References:

1. Andreitsiv I. (2018) V Ukraini vpershe sudiatsia cherez lzhenauku. Chomu tse vazhlyvo i zachipaie usikh [In Ukraine, for the first time, they are being sued through pseudoscience. Why it matters and affects everyone]. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/22/227455>
2. Afanasiev A.I. (2013) Gumanitarnoe znanie i gumanitarnye nauki: monografiya [Humanitarian knowledge and humanities: a monograph], Bahva, Odessa, 288p.
3. Afanasyev O. I., Vasilenko I.L. (2016) «Transdistiplinarist ta problema profesionalizmu» [Transdisciplinarity and the problem of professionalism] *Filosofiya ta gumanizm*. Naukove vidannya, Vol 1(3), Odesa, P. 9-17.
4. Bazhanov V. A., Konopkin A. M. (2012) «O klassifikatsii podhodov k opredeleniyu psevdonauki: traditsii i novatsii» [On the classification of approaches to the definition of pseudoscience: traditions and innovations] *Epistemologiya i filosofiya nauki*. № 1. P. 174—191.
5. Gumbrecht H.-U. (2006) Ledyanyie ob'yatiya «nauchnosti», ili Pochemu gumanitarnym naukam predpochtitelnee byit «Humanities and Arts» [The icy embrace of “scientificness,” or Why is it preferable for the humanities to be “Humanities and Arts”] *Zhurnalnyi zal «NLO»*. №81. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2006/81/gu1.html>.

6. Zaliznyak A.A. (2010) Iz zametok o lyubitelskoy lingvistike [A Note on the amateur linguistics], Moscow, Russkiy Mir, 240 p.
7. Kovalchuk G. (2018) «ProFesorskiy sostav. Kak v Ukraine psevdonauka vyitesnyaet nauku» [ProFesorskiy composition. How pseudoscience supplants science in Ukraine] *Zhurnal «Fokus»*, 07.03.2018. URL: <https://fokus.ua/ukraine/393014>
8. Kutateladze S.S. (2004) «O psevdonauke y lzhenauke» [About pseudoscience] *Vestnyk Vlydkavkazskoho nauchnogo tsentra*. T.4. №2. P.24-26. URL: http://www.math.nsc.ru/LBRT/g2/english/ssk/sci_pseudo.htm
9. Malkey M. (1983) Nauka i sotsiologiya znaniya [Science and the sociology of knowledge]. Moscow, Progress. 253 p.
10. Podyimov L. (2018) Psevdonauka [Pseudoscience]. Moscow, AST. 320 p.
11. Prymachenko Y. Druhoi myr. O strashnoi sytuatsii s lzhenaukoi v Ukrainy [Another world. About the terrible situation with pseudoscience in Ukraine]. URL: <https://nv.ua/opinion/druhoj-mir-o-strashnoj-situatsii-s-psevdonaukoj-v-ukraine-2499417.html>
12. Pruzhinin B. I. (2005) Psevdonauka segodnya [Pseudoscience today] // *Vestnik RAN*. T. 75, № 2. P. 117—125.
13. Satyrycheskoe yzdanye «panorama» [Satirical edition "panorama"]. URL: https://panorama.pub/3737-alkhimiki_protiv_lzhenauki.html
14. Shapir M. I. (2005) «Tebe chisla i meryi net». «O vozmozhnostyah i granitsah «tochnykh metodov» v gumanitarnykh naukah» ["You do not have numbers and measures." On the possibilities and boundaries of "exact methods" in the humanities] *Voprosyi yazykoznavaniya*, № 1. P. 43-62.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2019

УДК 141.201: 517.938.5

ЯКІСНА ТЕОРІЯ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ: ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ТА ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Буряк Дмитро, Крапива Наталія

У статті розглядаються деякі проблеми філософії загального положення й еволюційні процеси на прикладі становлення та розвитку якісної теорії диференціальних рівнянь і її методів – науки, що дає відповідь на запитання «Як влаштований світ?» – «Світ (еволюційні процеси) описується диференціальними рівняннями». На прикладі основних досягнень, отриманих групою одеських математиків під керівництвом Р. Г. Грабовської в теорії диференціальних рівнянь, робиться висновок, що історія розвитку якісної теорії диференціальних рівнянь – це історія від умогляду до доведення, це живе знання, що постійно розвивається.

Ключові слова: еволюційні процеси, якісна теорія диференціальних рівнянь.

У цей час проблема розуміння ефективності диференціальних рівнянь і якісної теорії зокрема являє собою не тільки чисто академічний інтерес, це не просто створений людиною потужний інструмент пізнання – це засіб, який дозволяє здійснювати надійний контакт з об'єктивною реальністю. Усе сказане цілком співзвучно з філософським підходом. Адже з погляду філософії будь-яка наука, у тому числі математика, є відображенням реальності. Завдання науки – пізнавати, тобто відображати ті або інші об'єкти реальності, їх взаємозв'язки та взаємовідносини. Однак виникає проблема, яка викликана тим, що часом математичні об'єкти не існують в об'єктивній реальності, а їх властивості й відносини визначаються безпосередньо самою математикою, вони є результатом роботи людського мислення та в чистому вигляді існують тільки у свідомості людини. Інакше кажучи, проблема походження математичних об'єктів і їх співвідношення з об'єктивною реальністю виходить за межі математики, розв'язуючись, у тому числі, засобами філософії.

Ми не ставимо перед собою задачу розкрити основні філософські підходи до визначення природи математичних об'єктів, а як слідство, і предмета математики. Навіть, навпаки, ми хочемо показати, як математика, і диференціальні рівняння зокрема, реально діють у якості методу наукового пізнання, який історично вдосконалюється. Прагнемо визначити роль диференціальних рівнянь у загальній системі людської культури, показати, що ця теорія, як метод пізнання фізичного миру, має виняткову міць та ефективність в описі різного роду еволюційних процесів. Більше того, на прикладі якісної теорії диференціальних рівнянь проілюструємо те, як конструктивний діалог по тим або іншим проблемам, зв'язаним як з філософією, так і математикою, у процесі пошуку картини світобудови, дав поштовх розвитку одного конкретного методу зазначеної теорії.

Почнемо з історії якісної теорії диференціальних рівнянь, або, як тепер її частіше називають, теорія динамічних систем. Ісаак Ньютон, як відомо, був першою людиною, яка усвідомила, що еволюційні процеси, які відбуваються у світі всюди навколо нас, підкорюються, винайденим ним, диференціальним рівнянням. Ньютон

вважав цей свій винахід настільки важливим, що навіть зашифрував його у вигляді анаграми, зміст якої в сучасних термінах можна вільно передати так: «закони природи виражаються диференціальними рівняннями». Більше того, Ньютон створив математичний аналіз (похідні, ряди та ін.) головним чином для того, щоб складати та розв'язувати диференціальні рівняння. На підтвердження цих слів, тобто зв'язку еволюційних процесів і диференціальних рівнянь, можна привести приклад відкриття орбіти планет. Так Кеплер, вивчаючи поправки до астрономічних таблиць, складених датським астрономом Тихо Браге (Йоганн Кеплер – німецький астроном і математик, був помічником Браге) відкрив три закони, які можна звести в один, якщо сказати, що орбіта планети являє собою еліпс – за рівні проміжки часу радіус-вектор планети описує рівні площі, й час (період) обертання планети навколо Сонця є пропорційним до величини орбіти в степені $3/2$ -х (три других), тобто квадратному кореню з куба величини орбіти. Ці три закони Кеплера повністю описують рух планет навколо Сонця. Зауважимо, що Кеплер шукав розв'язок методом проб і помилок. А Ньютон цей факт довів аналітично, використовуючи, саме, диференціальні рівняння. Інакше кажучи, у якості висновку, можемо сказати наступне – на запитання «Як влаштований світ?» очевидна, нехай навіть груба, але дуже змістовна, відповідь: «Світ (еволюційний процес) описується диференціальними рівняннями».

Зробивши невеликий відступ, зауважимо, що теорія, яка була створена лише на одному емпіричному матеріалі (на матеріалі, зібраному Браге й узагальненому Кеплером), знезачка одержала підтвердження та застосування в зовсім іншій області – у математиці. Фахівці називають «незбагненою ефективністю математики» її величезні евристичні можливості. З погляду філософії ця ефективність є ще одним підтвердженням принципу матеріальної єдності світу та принципу детермінізму. За різноманітним явищ, за уявною хаотичністю ховається єдність світу і його закономірна обумовленість. Математична творчість, яка на перший погляд дуже довільна, насправді спирається на вихідні положення та правила, що стали прямими абстракціями від матеріальної дійсності. Таким чином, опираючись на знання дійсного, математичне мислення прогнозує можливе.

Стає очевидним, що ми всюди бачимо еволюційні процеси, від руху атомів до динаміки планет. Ньютон першим зрозумів, що ці еволюційні процеси описуються диференціальними рівняннями, і що ці рівняння необхідно вміти розв'язувати.

Однак виявилось, що більшість диференціальних рівнянь розв'язати неможливо. Тут починається новий етап розвитку теорії диференціальних рівнянь, і починається він із робіт Анрі Пуанкаре. Створена ним «якісна або геометрична теорія диференціальних рівнянь» разом з теорією функцій комплексних змінних лягла в основу сучасної топології. Якісна теорія диференціальних рівнянь зараз одна з тих теорій, що активно розвивається й має важливі застосування в природознавстві.

Пуанкаре вважав, що диференціальні рівняння це – гілка геометрії. Виходячи з цього він почав розбудовувати теорію диференціальних рівнянь як теорію, що перебуває на стику геометрії та математичного аналізу. З усього сказаного можна зробити дуже важливий висновок. Якщо ми розглядаємо диференціальні рівняння на площині, то від рівняння можна перейти до геометричної задачі (наприклад,

намалювати криві, які дотикаються заданого векторного поля), відповіддю до якої є геометричні картини. Ці картини й слід потім аналізувати. Таким чином, якісна теорія вивчає геометричні властивості розв'язків диференціальних рівнянь, безпосередньо використовуючи властивості правої частини рівняння. При цьому важливо розуміти, що навіть якісна поведінка розв'язку може бути дуже складною. Ситуація різко спрощується, якщо розглядати тільки рівняння загального положення. До речі, з погляду фізики, лише останні й становлять інтерес.

Перейдемо тепер до огляду задач, що належать до числа найбільш актуальних у якісній теорії диференціальних рівнянь, а саме задач, які пов'язані з вивченням асимптотичних властивостей розв'язків сингулярних диференціальних рівнянь та їх систем. До таких рівнянь, як відомо, зводяться математичні моделі механіки, електротехніки, атомної та ядерної фізики, фізхімії, математичної біології та ін., що тільки підтверджує думка Ньютона про зв'язок еволюційних процесів і диференціальних рівнянь, які їх описують. Напрямки досліджень даних рівнянь та їх систем досить різноманітні, але загальної теорії ще немає. Тому кожна нова задача й кожна нова її модифікація актуальна та потребує власних, не традиційних підходів і доведень фундаментальних теорем.

Звичайно ж, філософія проголошує принцип конкретності істини: будь-яка істина залишається такою тільки в конкретних умовах. Але відмінності підходів до об'єктування й методів розв'язання, нижче розглянутих задач, випливають із відмінності прийнятих ними абстракцій та ідеалізації. Кожний з підходів сприятливий у тих рамках, у яких застосовні його вихідні абстракції. Виходячи за ці рамки, як відомо, теорія приходиться до протиріч. Але парадокси не спростовують теорію, а лише вказують на її границі. Якісна теорія диференціальних рівнянь, як і математика в цілому, – це багатогранне, живе знання, що постійно розвивається, яке неможливо раз і назавжди звести до єдиної основи. Це – по-перше. А по-друге, науково-технічні знання постійно змінюються, а теореми вічні. Як сказав відомий англійський математик Годфрі Харді «Математик, як художник чи поет, створює образи. Але його образи є більш сталими, адже вони написані фарбами ідей». Математика може доводити не лише абсолютну істину, а й абсолютну неможливість. Математична «краса» створюваних теорій є одним із критеріїв істинності.

Отже, перший важливий результат, в якому дана асимптотика розв'язків лінійних рівнянь із майже сталими коефіцієнтами, був встановлений Пуанкаре («Лема Пуанкаре», [Poincaré, 1885]) для рівняння виду:

$$y^{(n)} + p_1(x)y^{(n-1)} + \dots + p_n(x)y = 0 \quad (1)$$

де $p_i(x) \in C[x_0; +\infty)$, $i = \overline{1, n}$ функції, які задовольняють умовам $p_i(x) \rightarrow a_i$, $x \rightarrow +\infty$, $a_i \in \mathbf{R}$, $i = \overline{1, n}$. Пуанкаре отримав «грубу» асимптотику для одного з розв'язків $y(x)$ рівняння (1) у випадку, коли всі корені характеристичного рівняння

$$\lambda^{(n)} + a_1\lambda^{n-1} + \dots + a_n = 0 \quad (2)$$

мають різні дійсні частини.

Цей результат явився поштовхом для розвитку асимптотичних методів дослідження як лінійних рівнянь із майже сталими коефіцієнтами (О. Перон, А. Кнезер, А. Віман, М. Мателл, Н. Левінсон, Ф. Хартман, Д. Лутц, І. М. Рапопорт, М. В. Федорюк, М. І. Шкіль, А. Девинатц та ін. Чималий огляд ідей, робіт і результатів досліджень можна знайти, наприклад, в [Бутузов, 1967]), так і нелінійних диференціальних рівнянь та їх систем (А. Пуанкаре, О. М. Ляпунов, О. Перон, Е. Коттон, Н. Левінсон, Л. Чезарі, Р. Беллман, Р. Конті, Ю. Кітамура, М. Хукухара та ін., наприклад [Чезарі, 1959]).

Наступним кроком були дослідження квазілінійних диференціальних рівнянь і систем. Тут окремо хотілося б відзначити роботи І. Т. Кігурадзе й Т. А. Чантурія та їх учнів, наприклад, І. Торошелідзе. Одним із напрямків їх досліджень з'явилося вивчення асимптотичних властивостей розв'язків суттєво нелінійних диференціальних рівнянь. Більше того, Т. А. Чантурія й І. Т. Кігурадзе розробили нові методи дослідження та одержали результати принципової важливості. Зокрема, ними встановлені тонкі ознаки коливання розв'язків лінійних диференціальних рівнянь, доведені загальні теореми про класифікацію рівнянь по осциляційним властивостям їх розв'язків, знайдені умови наявності або відсутності в нелінійних рівняннях розв'язків різних типів (сингулярних, правильних, монотонних тощо), зазначені асимптотичні формули для розв'язків досить широкого класу лінійних і нелінійних рівнянь і т. д., а також була зроблена спроба підвести підсумок усіх розглянутих раніше досліджень рівнянь даного класу [Кігурадзе, 1990].

І, нарешті, логічним узагальненням вище розглянутих досліджень, стали дослідження інтегро-диференціальних і диференціально-операторних рівнянь та систем (огляд по цій тематиці був зроблений М. В. Азбелевим [Азбелев, 1985]), які виникають при розв'язанні різноманітних задач механіки, фізики і т. д.

Усі ці дослідження квазілінійних, інтегро-диференціальних і диференціально-операторних рівнянь та систем черговий раз переконують нас у тому, що важливими методами розвитку математичних теорій є абстрагування та конкретизація, а загальною тенденцією є рух від конкретного до абстрактного. Процес послідовного узагальнення приводить до утворення все більш абстрактних понять і теорій, в які старі поняття та теорії входять в якості окремих випадків.

Але повернемося до Пуанкаре. В області математики його роботи, з одного боку, завершили класичний напрямок, з іншого – намітили шляхи до розвитку нової математики, в якій поряд з кількісними співвідношеннями встановлюються факти, що мають якісний характер. Ідеї Пуанкаре, зокрема його думка про те, що диференціальні рівняння – це гілка геометрії, послужили основою при створенні нових напрямків. До речі, під впливом геометричних методів, розроблених А. Пуанкаре, якісні методи дослідження диференціальних рівнянь почали називатися топологічними.

На жаль, не є можливим зробити широкий і всебічний огляд робіт, присвячених якісним методам дослідження інтегро-диференціальних і диференціально-операторних рівнянь та їх систем, скажемо лише те, що загальної теорії поки що немає.

Тому розглянемо метод гладких і кусково-гладких поверхонь без контакту,

чітке формулювання якого було дано в роботах А. Пуанкаре [Poincaré, 1881] і О. М. Ляпунова [Ляпунов, 1935], і докладний опис якого можна знайти в книзі М. І. Гаврілова [Гаврілов, 1962]. Цей метод знайшов своє широке застосування як для конкретних систем, де будують поверхні без контакту й одержують певні властивості розв'язків (І. Бендіксон, М. Фроммер, Р. Г. Грабовська та ін.), так і для загальних класів систем, де передбачається існування таких поверхонь, а потім з їхньою допомогою дається характеристика деяких сімейств розв'язків (О. М. Ляпунов, І. Т. Кігурадзе, С. В. Ісраїлов та ін.).

Зупинимося більш докладніше на результатах «школи Грабовської Р. Г.» – це, в основному, група одеських дифурщиків під керівництвом Грабовської Р. Г. (1931-2011). Отже, вперше якісний геометричний метод аналітичного продовження розв'язків поблизу особливої точки в комплексній області був запропонований Грабовською Р. Г. ще в 1958 році [Грабовська, 1958]. Ці дослідження були продовжені в роботах її учнів: Л. В. Чепурного, В. Г. Оскрого, Л. В. Просенюка. Далі, Р. Г. Грабовська і Й. Діблік запропонували новий метод дослідження диференціальних рівнянь та їх систем не розв'язаних відносно старшої похідної. А саме метод, який спирається на топологічний принцип Важевського, побудову поверхонь без контакту та на метод аналітичного продовження розв'язків поблизу особливої точки. Цей метод дозволив, після дослідження конкретної системи, вказати цілі класи більш загальних систем, що мають розв'язки з тією ж асимптотикою.

Свій подальший розвиток даний метод одержав у дисертації Г. Є. Самкової. У роботі вже розглядався клас систем диференціальних рівнянь, що містять не тільки особливі точки більш складної структури, але й сама система була сингулярною системою диференціальних рівнянь першого порядку, не розв'язаних відносно старшої похідної.

Наступним кроком у розвитку методу була його модифікація на випадок диференціально-операторних рівнянь та їх систем. Так, О. А. Тінгаєв розглядав наступну систему диференціально-операторних рівнянь:

$$F(x, Y, Y', W(x)Y(\cdot)) = 0, \quad (3)$$

де $F : [0; \Delta_0] \times A \times L[0; \Delta_0] \times E^m \rightarrow E^n$, причому початкова умова $x = 0$ задана для цієї системи в особливій точці, у якій, взагалі кажучи, не виконані умови теореми існування неявної функції відносно Y' ; $W(x)$ – оператор, визначений на класі неперервних на $[0; \Delta_0]$ функцій. Введення оператора в (3) зажадало нового підходу до дослідження систем, у результаті чого був використаний принцип нерухливості точки Шаудера, який спирається на все той же топологічний принцип Важевського.

Продовженням з'явилася дисертація Крапиви Н. В., в якій досліджувалися: а) в дійсній області – клас сингулярних диференціально-операторних рівнянь типу Бесселя; б) в комплексній області – клас сингулярних диференціально-операторних рівнянь типу Брію і Буке. У цій роботі вже використовується $W(x, Y)Y(\cdot)$ – функціональний оператор від похідних вищого порядку двох змінних, визначених на класі функцій з $C^n[0; \Delta_0]$. Методика дослідження все та сама – принцип

нерухливої точки Шаудера з використанням топологічного принципу Важевського, метод поверхонь без контакту, ідеї методу аналітичного продовження розв'язків поблизу особливої точки.

І нарешті, Буряк Д. В. у своїй дисертації досліджує асимптотику розв'язків деяких сингулярних при $x \rightarrow +\infty$ квазілінійних диференціально-операторних рівнянь та їх систем, зокрема, розглядається випадок кратних коренів. Відмінними рисами роботи були: а) досліджуваний клас рівнянь та їх систем; б) наявність в системах функціонального оператора, що значно поширило клас розглянутих раніше задач. Зокрема, з'явилася можливість вивчення інтегро-диференціальних рівнянь із інтегралами довільної кратності; в) побудована спеціальна асимптотика при $x \rightarrow +\infty$ для деяких розв'язків сингулярної квазілінійної диференціально-операторної системи рівнянь із необмеженими коефіцієнтами та ін. У якості методу досліджень використовується, відзначений вище, метод «школи Грабовської Р. Г.». Причому, в одному з випадків принцип Важевського застосовувався з використанням критерію Сильвестра. Дана робота стала черговим кроком у розвитку зазначеного методу та застосуванні топологічного принципу Важевського на більш широкий клас задач.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що диференціальні рівняння – це суть нашого знання про реальний світ, а історія розвитку якісної теорії диференціальних рівнянь – це історія від умогляду до доведення. Це історія, що полягає у зміні хибних думок і розумінь. Кожна хибна думка стимулювала нове розуміння, а кожне розуміння було свого роду стрибком, після якого впливав великий розвиток, а потім, у спробі вийти за грань того, що було досягнуто в цьому розвитку, відбувалися нові хибні думки та нові розуміння відповідно. А як би хотілося написати диференціальне рівняння, про яке мріяв Лаплас. Лаплас, дотримуючись теорії, названої детермінізмом, виразив цю ідею в наступних словах: «Розум, якому були б відомі для якого-небудь даного моменту всі сили, що проявляються у природі, і відносно положення всіх її складових частин (якби на додачу цей розум виявився досить великим, щоб підкорити ці дані аналізу), – обійняв би в єдиній формулі рух найбільших тіл всесвіту нарівні з рухами найлегших атомів: не залишилося б нічого, що було б для нього недостовірно, і майбутнє так само, як і минуле, стало б перед його поглядом».

Список літератури

1. Азбелев Н. В. О некоторых тенденциях в обобщениях дифференциального уравнения. – Дифференц. уравнения. – 1985. – т. 21, № 8, с. 1291-1304.
2. Бутузов В. Ф., Васильева А. Б., Федорук М. В. Асимптотические методы в теории обыкновенных дифференциальных уравнений. Итоги науки. Сер. Математика. Мат. анализ. 1967, ВИНТИ, М., 1969, 5-73; Progr. Math., 8 (1970), 1-82.
3. Гаврилов Н. И. Методы теории обыкновенных дифференциальных уравнений. – М.: Высшая школа, 1962.
4. Грабовская Р. Г. О квази-аналитических решениях одного класса нелинейных дифференциальных уравнений. – Труды Одесск. Ун-та, вып. 3. – 1958. – с. 89-108.
5. Кигурадзе, И. Т., Чантурия Т. А. Асимптотические свойства решений неавтономных обыкновенных дифференциальных уравнений. – М.: Наука, 1990. – 430 с.
6. Ляпунов А. М. Общая задача об устойчивости движения. – М.-Л.: ОНТИ, 1935.

7. Чезари Л. Асимптотическое поведение и устойчивость решений обыкновенных дифференциальных уравнений. (Ergoebnisse der mathematik und ihrer orenzoebiete asymptotic behavior and stability problems in ordinary differential equations, 1959). – Под ред. В. В. Немыцкого; Пер. с англ. А. Н. Черкасова. – М.: Мир, 1964. – 477 с.
8. Poincaré H. Sur les Equations Linéaires aux Différentielles Ordinaires et aux Différences Finies, American Journal of Mathematics, Vol. 7, No. 3 (Apr., 1885), pp. 203-258.
9. Poincaré H. Mémoire sur les courbes définies par une équation différentielle (I, II, III et IV). – Journal de mathématiques pures et appliquées 3e série, tome 7 (1881), p. 375-422; 3e série, tome 8 (1882), p. 251-286; 4e série, tome 1 (1885), p. 167-244; 4e série, tome 2 (1886), p. 151-217 (А. Пуанкаре. О кривых, определяемых дифференциальными уравнениями. – М.-Л.: ОГИЗ, 1947).

Dmytro Buryak, Nataliia Kravyya

QUALITATIVE THEORY OF DIFFERENTIAL EQUATIONS: PHILOSOPHICAL PROBLEMS AND EVOLUTIONARY PROCESSES

There are discussed the problems of philosophy in general position and evolutionary processes on the example of the formation and development of a qualitative theory of differential equations and its methods. A qualitative theory of differential equations is a science answering the question «How this world really works?» – «The world (evolutionary processes) is described by differential equations». It substantiates the fact that the theory created by astronomers Tycho Brahe, Johannes Kepler on only one empirical material, has been confirmed and applied in mathematics. Isaac Newton proved Kepler's laws analytically, using differential equations. From the point of view of philosophy, the effectiveness of mathematics, including differential equations, is another confirmation of the principle of material unity of the world and the principle of determinism. The qualitative theory of differential equations is considered as a living knowledge that is constantly evolving. There are reviewed main achievements in the theory of differential equations of a group of Odessa mathematicians under the leadership of Grabovskaya R. G. It is concluded that the history of qualitative theory of differential equations is a history from insight to proof. It is a history that is about changing misconception and understandings. Every misconception stimulates a new understanding, and every understanding is a leap after which great development follows. Then there are new misconceptions and new understandings in trying to go beyond what has been achieved in this development.

Keywords: *evolutionary processes, qualitative theory of differential equations.*

References

1. Azbelev N.V. (1985) O nekotoryh tendentsiyah v obobscheniyah differencial'nogo uravneniya, On some trends in generalizations of the differential equation, Moscow, J. Differential equations, V. 21, № 8, pp. 1291-1304.
2. Butuzov V.F., Vasileva A.B. and Phedoruk M.V. (1967) Asimptoticheskie metody v teorii obyknovnykh differencial'nykh uravneniy, Asymptotic methods in the theory of ordinary differential equations, Proceedings of the Results of Science Invest., Ser. «Mathematics and

- Math. Analysis». Moscow, USSR Sci. and Invest. Inst., pp. 5-73; Progr. Math., 8 (1970), pp. 1-82.
3. Gavrillov N.I. (1962) Metody teorii obyknovennykh differencial'nykh uravneniy, Methods of the theory of ordinary differential equations, Moscow : High School Publ. pp. 3-98
 4. Grabovskaya R. G. (1958) «O kvazi-analiticheskikh resheniyah odnogo klassa nelineynykh differencial'nykh uravneniy», On quasianalytic solutions of a class of nonlinear differential equations. Odessa: *Bulletin Odessa State University*, v. 3. pp. 89-108.
 5. Kiguradze I. and Chanturia T.A. (1990) Asimptoticheskie svoystva resheniy neavtonomnykh obyknovennykh differencial'nykh uravneniy, Asymptotic properties of solutions of non-autonomous ordinary differential equations, Moscow : Nauka, 430 p.
 6. Lyapunov A.M. (1935) Obschaya zadacha ob ustoychivosti dvizheniya, The general problem of traffic stability, Moscow – Leningrad : ONTI Publ. 221 p.
 7. Chezari L. (1959) Asimptoticheskoe povedenie i ustoychivost' resheniy obyknovennykh differencial'nykh uravneniy, Asymptotic behavior and stability of solutions of ordinary differential equations. (Eroebnisse der mathematik und ihrer orenzoebiete asymptotic behavior and stability problems in ordinary differential equations, 1959). Ed. transl.V.V. Nemitskiy and A. N. Cherkasov, Moscow: Mir Publ., 1964. 477 p.
 8. Poincaré H. (1985) Sur les Equations Linéaires aux Différentielles Ordinaires et aux Différences Finies, *American Journal of Mathematics*, v. 7, No. 3 (Apr., 1885), pp. 203-258.
 9. Poincaré H. (1881) Mémoire sur les courbes définies par une équation différentielle (I, II, III et IV), *Journal de mathématiques pures et appliquées* 3e série, tome 7 (1881), p. 375-422; 3e série, tome 8 (1882), p. 251-286; 4e série, tome 1 (1885), p. 167-244; 4e série, tome 2 (1886), pp. 151-217 (Poincaré H. (1947) O krivykh, opredelyaemykh differencial'nymi uravneniyami, About curves defined by differential equations. Moscow – Leningrad : OGIZ Publ. 120 p.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2019

КОНТРОВЕРЗИ СІМЕЙНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА АНТИНОМІЇ ІСТОРИЧНОГО РОЗУМУ. ЧАСТИНА 1. ФАКТИ ЧИ ФІКЦІЇ?

Кирилюк Олександр

Автор статті видав батьківську книгу під грифом «Народний архів», до якої були включені у тому числі й сімейні спогади про війну. Ці свідощтва були такими, що суперечили одне одному. Питання про те, чи є одне з цих свідчень фактом, а інше – фікцією визначило мету роботи – з'ясування того, що таке історичний факт. Автор дав власну типологію наукових історичних фактів, розвинувши найбільш поширені їхні визначення. Ця робота була необхідною для того, щоб розглянути процес виникнення на базі контроверсійних свідощтв очевидців альтернативних науково-історичних дискурсів (друга частина статті).

Ключові слова: методологія наукового історичного дослідження, індивідуальна і сімейна історична пам'ять, типологія історичних фактів, Друга світова війна, Вермахт і мирне населення.

Колись давно я розповів Ігореві Гончаренку, своєму давньому, ще з дитинства, другу, дунайському баржевому шкпіперу, знавцю історії флоту і кораблебудування та поліглоту мов всіх придунайських країн (навіть дунайського койне), історію моєї бабусі Ганни Федорівни Кирилюк. Після війни вона деякий час працювала начальником поштового відділення у селищі Чотирбоки на Хмельниччині, в неї навіть службовий наган був. Одного разу голова колгоспу під тиском свого містечкового всевладдя взяв всі наявні на пошті гроші – начебто для того, щоб з рідкісної нагоди задешево придбати цукор, а потім так само недорого продати його селянам. Щось з тим гешефтом не вийшло, і бабусю засудили на пару років. Строк свій вона відбувала у Дніпропетровській області, в якомусь селі. Працювали засуджені у яблуневому саду. Після відбуття покарання з усіх них взяли підписку про нерозголошення умов утримання ув'язнених в цій колонії – настільки вони були добрими.

Йшли роки, але Ігор добре запам'ятав цю мою оповідь, і за часів, коли вже почали оприлюднюватися матеріали про злочини проти людяності у концтаборах сталінського Гулагу і я якось почав обговорювати з ним ці жахи, він перервав мене приблизно такими словами: «Облиш, ти ж сам розповідав, як утримувались ув'язнені за Сталіна, що навіть підписку з них брали, щоб вони не говорили нікому, як їм було добре та легко відбувати свій термін». Тобто, на його думку, моя розповідь була визнана ним правдивим фактом, а інформація про Гулаг – фікцією.

Серед всіх питань стосовно альтернативних сімейних спогадів чи не найважливішим є питання про їхній епістемологічний статус, а саме, чи можна вважати їх науковими історичними фактами, або, ширше, **проблема** полягає у тому, що таке історичний факт взагалі і які існують його види? З'ясування цього й становитиме **мету** дослідження. Окрім того, по ходу розгортання відповіді на це питання планується встановити епістемологічний статус індивідуальної (сімейної) історичної пам'яті.

Стан розробки проблеми. Визнаними авторитетами з вивчення історичної

та соціальної пам'яті у минулому столітті були Я. та А. Ассманні, П. Жане, А. Моль, М. Альбвакс. Тоді ж були запропоновані основні концептуально-методологічні засади її вивчення, провідними серед яких є соціально-сциентистські (Дж. Тош) та культурно-антропологічні (Й. Рюзен) підходи. Проблематика історичної пам'яті є міждисциплінарною, нею займаються не тільки історики, але й соціологи та культурологи, у центрі уваги яких стоїть питання фіксації та наступної інтерпретації історичних подій у свідомості як націй в цілому, так і окремих її представників (Ніна Ассородобрай-Кула, А. Г. Васильєв, П. Т. Квятковски, П. Нора, А. Портеллі, Ш. Фіцпатрик, Б. Шацька).

Значну роль у поживленні інтересу до історичної пам'яті українства відіграв щоквартальних Українського інституту національної пам'яті «Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять» (з 2011 року).

Глибокий та всебічний розгляд феномену історичної пам'яті українства здійснено у колективній монографії Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України під керівництвом проф. Ю. Шаповала. Прикметно, що складна та суперечлива історія України визначає й таку саму суперечливу пам'ять про неї. Проблема автори вбачають у відсутності в Україні єдиного ціннісного, понятійного, символічного простору, внаслідок чого ми маємо постійну кризу національної самоідентифікації, пам'яттєві війни та розколотість національного українського символічного простору, що знайшло особливо виразне втілення у розвідці Миколи Рябчука [Рябчук, 2013]. Саму ж історичну пам'ять автори визначають як умовний і крихкий конструкт, який вибудовується у зіткненні політичних, корпоративних інтересів та ідеологічних настанов, що точно констатує її реальний сучасний стан. Важливо, що автори ставлять перед собою завдання визначити шляхи подолання стану розколотості нашої історичної пам'яті, можна сказати, стану внутрішньої альтернативності нашої історії.

У цій же роботі наведені основні підходи до розуміння соціальної пам'яті та проведено їхню класифікацію. Це, зокрема, 1) *структурно-функціональний* підхід (Е. Дюркгейм, Г. Тард, М. Мосс, А. Варбург, Л. Флек, а також вже згадувані вище М. Альбвакс та Б. Шацька); 2) *феноменологічний* підхід (Е. Гуссерль, А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман, Г. Гарфінкель); 3) *асоціативний* (В. Вундт, Г. Еббінгауз, Г. Мюллер, А. Пільцекер, Ф. Шуман); 4) *біхевіористський* (Е. Торндайк, Е. Толмен, Д. Уотсон, Дж. Міллер, Ю. Галантер, К. Прібрам); 5) *психоаналітичний* (З. Фройд, К. Юнг, А. Адлер, Е. Фромм); 6) *функціональний* (Ф. Brentano, У. Джемс, К. Штумпф); 7) *гештальт підхід* (М. Вертгеймер, В. Келер, К. Коффка, Г. Ресторф, Б. Зейгарнік, К. Левін); 8) *діяльнісний* підхід (вже згадуваний П. Жане, Л. Виготський, А. Лурія, А. Леонтьєв, Ж. Піаже, Т. Рібо, Ф. Барлетт, С. Рубінштейн); 9) підхід *смысловий*, тобто, коли має місце розгляд процесів пам'яті як смислових зв'язків між інформаційними одиницями (А. Біне, К. Бюлер); 10) *системний* підхід, де пам'ять - це система організації досвіду (А. Біне, К. Бюлер); 11) *інформаційний* підхід (Е. Тоффлер, М. Маклюен, М. Кастельс, В. Ж. Бодріяр, Н. Луман, В. Афанасьєв, В. Колеватов, Я. Ребане, В. Устьянцев, А. Уйбо), де соціальна пам'ять розглядається як накопичений в ході соціально-історичного розвитку ретроспективний тип соціальної інформації; 12) *герменевтичний* підхід (Х.-Г. Гадамер, К.-О. Апел, П. Рікер); 13)

гуманітарно-антропологічний підхід (А. Бергсон); 14) *культурно-семіотичний* підхід (Я. Ассман, Ю. Лотман, О. Ексле, Й. Рюзен, М. Бахтін, Е. Кассієр); 15) *структуралістський* підхід (К. Леві-Строс, М. Фуко, Ж. Лакан, Р. Барт, Ж. Дерріда); 16) *спадкоємнісний/естафетний* підхід (М. Блок, М. Розов); 17) *менталітетний/ментальнісний* підхід (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель, Ф. Ар'єс, Ж. Дюбі); 18) *історико-антропологічний* (А. Бюргер, К. Томас, Е. Ле Руа Ладюрі, К. Гінзбург, Н. Земон Девис, П. Берк, Ж. Ле Гофф, А. Гуревич, К. Вульф); 19) *біохімічний* підхід (К. Лешлі, Ф. Крік, Дж. Уотсон, Х. Хіден, К. Прібрам); 20) *нейрофізіологічний* (Д. Хебб, С. Роуз, Г. Лінч, М. Бодрі, П. Анохін, Р. Галамбос) [Бойко, 2013].

Історична сімейна пам'ять як вид історичної пам'яті соціальних груп становить один з основних предметів методологічно-історичної та філософсько-світоглядної рефлексії. Недостатня визначеність цього предмету дала підставу для пропозицій різних вчених називати її або «пам'ять світу» (А. Моль), «зовнішня пам'ять» (А. А. Малиновський), «надіндивідуальна» (В. Г. Афанасьєв) чи «позагенетична система інформації» або «соціального успадкування» (І. Л. Андрєєв) тощо. Відмінність сімейної пам'яті від пам'яті колективної змусила зайнятися виявленням їхнього співвідношення (О. Бреднікова. І. Є. Кознова).

Переважає більшість вчених-істориків схиляється до класифікації історичних фактів на три види – факт об'єктивної дійсності (історичні події та процеси як такі), факт як відображення цих реальних явищ у джерелах та факт як опис цих подій істориком. Близькими до такої є й інші класифікації, зокрема, М.А. Барга, за яким історичні факти поділяються на факти-фрагменти самої дійсності, факти-повідомлення джерел та науково-історичні факти як складової частини історичної науки, котрі змінюється, збагачується та розвивається разом з нею [Барг, 1984].

Основна частина. Проте, як на мене, реальний ланцюжок того, що можна вважати історичними фактами, включає до себе значно більше, ніж три ланки. Здавалося, навіщо створювати собі зайві клопоти, коли все і так доволі ясно? Є певна реальна подія, яку зафіксували очевидці, потім надали їм письмової форми. «Дійсність» даної конкретної історичної через щирість та правдивість свідчень про нього не повинна викликати ніяких сумнівів в об'єктивності цього факту. У більш широкому аспекті ми тут маємо певний ланцюжок «1) подія – 2) безпосереднє відображення події очевидцем одночасно з її перебігом – 3) припинення актуального існування події та її зникнення у минулому – 4) існування спогадів-слідів про дану подію у її очевидців – 5) усний переказ даної події з подальшим її документальним записом «літописцем» (якщо тільки він сам не був очевидцем – тоді він записує власні спогади) – 6) використання істориком даних задокументованих спогадів як «історичного джерела» чи «емпіричного матеріалу» для підтвердження або спростування тих чи інших теоретичних узагальнень або 7) концептуальний синтез нових смислів (у разі, коли здійснюється «історичне відкриття» або та чи інша історична подія отримує принципово нове розуміння)». Які ж саме ланки у цьому ланцюжку розуміється істориками як «історичний факт»?

Як не дивно, але в історичній науці всі ці наведені вище ланки мають або можуть отримати статус історичного факту. Так, історичним фактом вважається

власне 1) *подія* (історики називають це *факт-подія*) сама по собі, безвідносно до того, чи зафіксована вона очевидцем або чи отримала вона відображення у в історіографічній думці. Історичним фактом вважається «фрагмент» дійсності, що має фізичне існування у часі та просторі та не залежить від нашої свідомості. Нехай так, але хіба певні соціальні явища та події, що не мають фізичного існування та існують поза простором (хоча у певні історичні часи), приміром, ментальні особливості мислення давніх греків чи протестантська етика, не є історичним фактом, або, принаймні, фактом історії мислення чи культури?

Історичним фактом є 2) *безпосереднє відображення події очевидцем одночасно з її перебігом* – адже якщо ми точно встановили, що свідок, скажімо, падіння під ударами турків Константинополя перебував в цей час на мурах міста та бачив все на власні очі, то і саме перебування, і відображення події самовидцем теж є встановленим історичним фактом. Навіть 3) *припинення актуального існування події та її зникнення у минулому* теж є таким фактом, адже заперечувальний вислів «Кріпацтво у Російській імперії після 1861 року було скасоване (не існувало)» має однаковий статус із стверджувальними історичними висловами. Ланка 4) *існування спогадів-слідів про дану подію у її очевидців* на відміну від ланки {1}) не має фізичного існування, оскільки відноситься до ментальних структур, але тим не менш є історичним фактом. Це, наприклад, психічна травмованість французької нації подіями Великої французької революції або ментальна травмованість українців Голодомором, чи негативно-емоційне відчуття провини у німців за Голокост, навіть якщо суб'єкти вказаних спогадів про відповідні події нікому не розповідали і свідчень не давали. Ланка 5) *усний переказ даної події з подальшим її документальним записом «літописцем»* надає до цього неоявленим спогадам очевидців статусу документальних свідчень (історики називають це *фактом-свідченням* як суб'єктивним відображенням ланки {1})).

Нарешті, ланки 6) *використання істориком даних задокументованих фактів-свідчень* та 7) *концептуальний синтез на їхній підставі нового історичного знання* дають нам такі історичні факти, яких історики називають *фактами-джерелами* та *фактами-дослідженнями*, науковими фактами як відображеннями у наукових працях з історії за посередництва джерела об'єктивної реальності минулого, але з нашаруванням подвійного суб'єктивізму – автора джерела та автора дослідження [див.: Барг, 1984].

Як бачимо, питання про визначення історичного факту не таке вже просте, і в історичній науці воно ще не має остаточного вирішення. Недаремно сучасна тривала дискусія у західній історичній науці щодо того, що таке історичний факт, а що – фікція, йде своїм корінням у позаминуле століття. Ще у 1824 році офіційний історіограф Пруссії Л. фон Ранке висунув програмну ідею про те, що ми маємо «не судити минуле, давати уроки теперішньому заради блага майбутнього», а пізнавати факти «такими, як вони є» та показувати, «як це було насправді» («wie es eigentlich gewesen»). Протилежного погляду дотримувався його критик Ф. Ніцше, котрий вважав, що історик має справу не з такими подіями, котрі насправді відбулися, а з подіями лише тільки припустимими, і всі історики розповідають про те, що в реальності ніколи не існувало, окрім як в уявах. Більш того, на його думку, не тільки окремі історичні факти, але й все те, що історики називають історією, є повною

фікцією [Ексле, 2001].

З цього виникає питання – чи не є один з пари наведених нижче контрверсійних сімейних спогадів справжнім об'єктивним фактом, а другий – фікцією? І що ми маємо мати на увазі, говорячи про виклад певної події «так, як вона, власне, й була насправді»? О. Г. Ексле з цього приводу наводить думки ще одного методологічно налаштованого історика, Й. Г. Дройзена (1857 р.), котрий саме питання про факти та фікції вважав неправильно сформульованим. Він був своєрідним «історичним контемпораристом», оскільки вважав, що «того, минулого» минулого не існує взагалі, через що його історичне пізнання з націлом на з'ясування того, як «воно було насправді», неможливе. За Дройзеном, пафосне бажання всіх істориків «змусити факти говорити» – наївне, тому що факти взагалі не розмовляють, окрім як через того, хто їх розглядає. Більш того, «факти як такі взагалі не існують», внаслідок чого історична істина є завжди відносною, а історичне пізнання ніколи не може бути відбитком, адекватним зліпком з дійсності. Щоправда, продовжує він, хоча факту як такого немає, історик все ж таки є має справу не з чистими «фікціями». Історія є результатом емпіричного сприйняття, але ця емпірія відноситься не до «історії», а до історичного матеріалу. Минуле минуло, однак у чомусь воно залишилось у теперішньому, і цим залишком можуть бути спогади як «знаки», «уявлення» та «репрезентації».

За таких методологічних засад жоден з наведених у даній статті альтернативних сімейних спогадів не можна вважати власне «історичним фактом», тобто, тим, що «було так, як воно було», але ці спогади не є й фікцією. Їхній статус у цьому сенсі можна визначити хіба як «емпіричний матеріал» для історика.

Можливо, певну допомогу тут надасть історіографічна науково-методологічна рефлексія в особі її визнаних авторитетів? Але часто-густо їхні викладки, істинність яких не очевидна, дають не відповіді на історико-методологічні запитання а, навпаки, викликають ще більше запитань, тому що вони зроблені на підставі вирішення конкретної дослідницької задачі (скажімо, з'ясування особливостей індивідуальних спогадів дитинства чи ветеранських спогадів про війну) і поза нею свою значущість втрачають. Приміром, П. Рикьор, аналізуючи думки М. Альбакса про те, що ми пригадуємо лише тоді, коли ми стаємо на точку зору однієї чи декількох груп, коли наша власна пам'ять, не маючи зовнішньої опори, пригасає, робить висновок, що спогади не передаються наодинці [Рикер, 2004.].

Але наведені вище спогади моєї бабусі ніякої зовнішньої опори не потребували, вони не належали до жодної групи, а були винятково особистісними. Інша справа, що до того, коли вона переказала їх мені, а я надрукував їх у книзі, насправді перебували в межах її пам'яті-у-собі. Але хіба переповідання спогадів та їх виключно груповий (колективний) характер – це одне й теж саме? І «позагруповість» цих її спогадів аж ніяк їх не пригасала і пригадувала вона їх абсолютно без ставання на точку зору якоїсь групи. Ба більше, ці її меморії, можливо, суто стохастичні, могли цілком суперечити колективно-груповій пам'яті, котра відображує аподиктию явища, його домінуючу тенденцію. Але це не привід ці індивідуальні спогади, що випадають із загальної картини, змальованої колективною пам'яттю, заперечувати або ігнорувати. Іноді окремий випадок (у

сенсі події, яка випала із загального тренду) може розкрити нам інші, цікаві, але до цього приховані сторони того чи іншого явища, усвідомлення яких збагачує цілісну картину події.

Подібне звернення до групи було б, можливо, корисне, наприклад, для особистих спогадів учасників війни, коли з фрагментарних спогадів кожного з них вимальовувалась загальна цілісна картина або, як зазначає М. Альбвакс, коли хтось з них (індивідуальна пам'ять) забажав би уточнити в інших ветеранів (колективна пам'ять) свій власний спомин про подію. Щоправда, уточнення індивідуальних спогадів з метою їхньої корекції певним чином тавтологічне – корекцію доведеться робити на підставі таких самих індивідуальних спогадів, але поєднаних у групову пам'ять.

У світлі сказаного чого стають варті слова М. Альбвакса про те, що у передачі реальності пам'ять є ненадійною, а історія – об'єктивною. Якщо визнати правоту інших істориків-методологів відносно того, що історія має справу не з реальністю, а зі спогадами на підставі пам'яті, то про яку «передачу реальності» та начебто безсумнівну об'єктивність історії взагалі можна говорити?

До слова сказати, у подібній ієрархії фактів криється одна небезпечна пастка. Факт-реальна подія у часі зникає, після неї залишається або записане свідчення, або документ. Як зазначає М. Альбвакс, врятувати ці події для нащадків можна лише тоді, коли їх письмово записано – слова та думки помирають, а тексти залишаються [Хальбвакс, 2005]. Пастка, що тут криється, полягає у тому, як на мене, що ці факти та події можуть бути перекручені та сфальсифіковані. В. Д. Губін з цього приводу пише, що авторитарна влада піддає історичну пам'ять чисельним обробкам в політичних інтересах при замовчуванні альтернативних версії минулого [Губін, 2017.]. Сучасна російська влада продовжує імперську традицію, коли заради звеличення Московського царства та обґрунтування його причетності до Києворуської спадщини відбулася масована фальсифікація літописів та інших документів, де за відвертою брехнею реальні факти-події вже остаточно зникли, а вся російська історія почала розумітися такою, що неможлива без «примеси лжи» (М. М. Карамзин)

За відсутності через навмисне нищення або глухе засекречення автентичних документів ідеологізована історіографія у тоталітарній державі, може взагалі або заперечувати саму наявність події, або оголошувати повідомлення про неї вигадками ідеологічно «ворожих» істориків, або прямо та брехливо перекладати відповідальність за цю подію на інших – так було з радянською інтерпретацією причин депортації з їхньої історичної батьківщини кримських татар чи з фактом розстрілу тисяч польських офіцерів в Катині. При цьому подібна «історія» свої викладки вважає єдино вірними, третируючи всі інші як хибні. Тоталітаризм у політиці поширюється і на історичне знання – так само, як немає інших, окрім власної, політичних доктрин, так само немає й іншої історії, ніж написаної на догоду цим доктринам. Відповідним є й ставлення політичного офіціозу в такій авторитарній чи тоталітарній системі до «неслухняних» істориків, котрі відмовляються підняти історичні дослідження агітаційно-пропагандистськими матеріалами – у нинішній Росії відомо чимало випадків звільнення таких істориків зі своїх посад (професор Андрій Зубов та інші). У такому випадку ні про яку

«альтернативну історію» взагалі не йдеться, порівнювати псевдонаукову, фальсифіковану історію з науковою – це все одно, що порівнювати біжутерію з магазину «Все по п'ять» з діамантовим кольє.

Надалі цій частині будуть наведені письмово зафіксовані контррозвізні факти сімейної пам'яті, котрі були почасти почерпнуті зі збережених батьком документів, акуратно переплетених ним у два зошити з написом тушшю «Архів». Це – різноманітні радянські, українські та німецькі офіційні папери, серед яких є, наприклад, Arbeitslosenausweise (карта безробітного), накази німецької окупаційної адміністрації щодо роботи колгоспу, в якому батько працював бухгалтером – скріплені печатками з фашистським прямокрилим орлом зі свастикою у круглому вінку у лапах, а також розпорядження української колаборантської місцевої Управи, теж з печатками, але вже з якимось кривим тризубом. У цьому архів зберігались однакові за змістом окупаційні 1943 року та радянські 1944 року накази про направлення батька на курси бухгалтері, програми студентських конференцій філософського факультету Київського університету та навіть (для пам'яті про...) корінці квитків до одеського Цирку та Музею Західного та Східного мистецтва з вписаним від руки номером (мабуть, для обліку і відвідувачів, і коштів), прокомпостованим, як трамвайний талон, з якимось штампованим шпалерним малюночком на звороті.

Матеріалом для аналізу будуть також слугувати записані мною спогади мого батька та його матері, моєї бабусі, зокрема, про пережиті ними у зоні німецько-фашистської окупації буремні роки Другої світової війни у маленькому містечку на межі волинського Полісся. Зібрані ці матеріали у виданій мною книзі «Я пісню назву надій отих краплини» [Кирилюк, 2007], що має титул «Народний архів».

Ця книжка вже попала до поля зору українських істориків, що вивчають так звану «історію повсякденності» [Хоменко, 2010]. Серед надрукованих в ній спогадів є чимало й таких, що свідчать про взаємовиключність, котроверзійність подій та, відповідно, фіксацій їх у пам'яті та у наступних задокументованих формах. Наведемо деякі з таких свідчень.

Факт-свідчення а-1:

Из бабушкиного рассказа, переполненного «зойками» и причитаниями, я узнал, как немецкое оккупационное начальство приказало отцу выйти на работу по очистке дорог от снега, а у отца не было совершенно никакой обуви. За невыход грозил расстрел. Его брат, дядя Боря, за ночь пошил отцу какое-то подобие сапог из старых автомобильных покрышек, и тем выручил своего брата. ... На таких работах в нечеловеческих условиях трудилась и бабушка. Их разместили в холодных сараях, не кормили. Однажды из их группы сбежало несколько человек. Немцы выстроили всех и начали отсчитывать каждого десятого для расстрела. Все люди, говорит бабушка, завывали-зарыдали в голос, упали на колени и стали просить их не расстреливать. Расстрелы действительно отменили. [...] Самым страшным воспоминанием отца и бабушки про войну было то, как немцы заставили отца рыть себе могилу. Позже, когда признаки его болезни были уже очень

заметны для окружающих, вызывая у них и сочувствие, и недоумение – отчего это произошло? – бабушка однажды с тяжелым вздохом сказала таким сердобольным прохожим: «Что же вы хотите? Он сам себе могилу рыл». Что остановило палачей – не помню, хотя вырыть яму все же довелось полностью. Но причину, по которой они хотели отца расстрелять, запомнил хорошо – у меня самого на затылке есть такая же косточка. Вот она-то, по их краниологическим бредням, и была причиной – «juden» [Кирилюк, 2007. 272, 273].

Факт-свідчення а-2:

Отец часто вспоминал, и очень оживленно, как по дороге из <уже оккупированного> Львова домой он пересекся с вермахтовской тыловой колонной, и военврачи из полевой машины с красными крестами, увидев, что он еле передвигается, сделали ему в колени какие-то такие хорошие уколы, что он сразу легко пошел. Это были австрийские студенты-медики. Они, наверное, посочувствовали своему коллеге, студенту из Львова, города, когда-то принадлежавшего той же стране, что и Вена [Кирилюк, 2007. 273].

Факт-свідчення б-1 (документи):

Грицівська Районова Управа Старокостян- тинівського Округу Кам. Подільської області м. Гриців № 6 4 1942 р. 26 червня	<p style="text-align: center;">ПОСВІДЧЕННЯ</p> <p style="text-align: center;">Пред'явник цього пан <u>Кирилюк Сергій Іванович</u> дійсно прослухав та засвоїв програму двух-тижневих курсів по перепідготовці бухгалтерів за новим способом обліку в громадських господарствах та державних маєнтках, переведені інструктором Головного Управління державних маєнтків України при Генеральному комісаріаті. ШЕФ РАЙОНОВОЇ УПРАВИ ІНСТРУКТОР-БУХГАЛЬТЕР підпис ЛЕКТОР підпис</p> <p style="text-align: center;">печатка з тризубом та німецьким текстом</p>
---	---

[Кирилюк, 2007. 127]

Грицівський райвиконком 12-4-44 р.	<p style="text-align: center;">КОМАНДІРОВКА</p> <p style="text-align: center;">Пред'явник цього бухгалтер-інструктор по колгоспному рахівництву Грицівського РВЗ тов. Кирилюк Сергій І. командидується в с. Пеньки Грицівського району по справі організації курсів колгоспних рахівників. Голова Виконавчого Комітету Райради Депутатів Трудящих /Плевак/</p>
--	---

[Кирилюк, 2007. 132]

УРСР Виконавчий комітет Грицівської районної ради Депутатів трудящих Кам.-Подільської області «1» березня 1945 №	<p style="text-align: center;">Посвідчення</p> <p>Видане сучасне т. Кирилюку Сергію Івановичу в тім, що такий є дійсно контролер-ревізор Контроль-Ревіз. Управління Народного Комісаріату Фінансів Союзу ССР по Грицівському району. Що і стверджується. Голова Виконкому райради депут. труд. підпис (Плевак) Зав. Райфінвідділом підпис (Горянский)</p>
--	--

[Кирилюк, 2007. 141]

<p style="text-align: center;">28 VIII 1946 НКО-УРСР Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка ДОВІДКА т. Кирилюк С. І. зарахований на 1 курс філософського ф-ту КДУ</p>	відп. сек
--	-----------

[Кирилюк, 2007. 153]

Факт-свідчення б-2 (документи):

<p style="text-align: center;">Управляющий шахтоуправления № 3 <Чистяковантрацит Луганской области> От: Кирилюк Сергея Ивановича Прошу Вас отпустить мне фуфайку из имеющегося в Вашем распоряжении малоценного инвентаря, поскольку я ощущаю крайнюю необходимость в теплой одежде и обращаюсь к Вам с убедительнейшей просьбой удовлетворить мое прошение, поскольку моя просьба вызвана самым крайним моим материальным положением. 20.10.44 Киселево</p>
--

[Кирилюк, 2007. 134]

<p style="text-align: center;">Открытое письмо Куда: У.С.С.Р. Каменец-Подольск. Обл. Грицев через Шепетовку Кому: Кирилюк С.И. Москва, Моховая 9, Приемная комиссия Московского ордена Ленина Государственного университета им. М.В. Ломоносова Тов. Кирилюк! Прием иногородних закончен, ибо юридический факультет исчерпал свой лимит на вызов и общежитие. Секретарь: подпись 21/VIII-44 г.</p>
--

[Кирилюк, 2007. 147]

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!
 Районна комсомольська конференція Грицівського району
МАНДАТ № 102
 Тов. Кирилук Сергей Ів.
 Обраний делегатом районної конференції від КСМ організації Райсполком з правом
 ухвального голосу.
 Голова мандатної комісії підпис ... лютого 1945 р.

[Кирилук, 2007. 135]

Список використаної літератури

1. Барг М. А. Категории и методы исторической науки. М.: Наука, 1984 – 315 с.
2. Бойко Олександр. Феномен соціальної пам'яті: основні концептуальні підходи до аналізу та інтерпретації. *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід* / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013 – 600 с. – сс. 35-79.
3. Губин В. Д. Борьба с памятью. Истоки беспам'ятства. *Вестник РГГУ М.*, 2017 – № 4 (10); Часть 2; Серия «Философия. Социология. Искусствоведение» – 324 с. – сс. 230-239.
4. Кирилук С. І. Я пісню назву надій оцих краплини. Народний архів (праці, вірші, щоденники, спогади, додатки) – Одеса: Автограф, 2007 – 417 с.
5. Рикёр П. Память, история, забвение / пер. с франц – М.: Изд-во гуманитарн. лит., 2004 – 728 с. (Французская философия XX века. Серия).
6. Рябчук М. Герої і лиходії. Розщепленість національної пам'яті та проблема символічної легітимізації держави // *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід* / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала – Київ: ІПЕНД, 2013 – 600 с. – сс. 217-230.
7. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас* 2005, 2-3(40-41) Электронный документ. <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
8. Хоменко Н. Студентство в соціальній структурі радянської України. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії* (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.) – У 2-х книгах, 3-х частинах – Кн. 1, ч. 1–2 / Відп. ред. В.М. Даниленко – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010 – 351 с. – сс. 209-249 – (Серія «З історії повсякденного життя в Україні», т. II).
9. Эксле О. Г. Факты и фикции: о текущем кризисе исторической науки. *Диалог со временем: альманах интеллектуальной истории* ; под ред. Л.П. Репиной – Вып. 7 – М.: Эдиториал УРСС, 2001 – 392 с.

Kyrylyuk Oleksandr

CONTROVERSIES OF FAMILY MEMORY AND THE ANTINOMY OF THE HISTORICAL REASON. PART 1. FACTS OR FICTION?

The article is devoted to the philosophical and methodological problems of historical science. One of these problems concerns the definition of what exactly in historical science is understood as a fact. Most historians divide historical facts into three types: 1) the fact of objective reality (historical events and processes as such), 2) the fact as a reflection of historical events by eyewitnesses, and 3) the fact as a description of these events by the historian. However, the real chain of what can be regarded as a historical fact includes much more than three links. The status of a historical fact in historical science is or can be obtained 1) an event (fact-event) in itself, a «fragment» of reality that has a physical existence in time and space and does not depend on our consciousness; 2) the reflection of the event by an eyewitness at the moment when it occurs; 3) the end of the current state of the event and its disappearance in the past; 4) the preservation of knowledge about the event in the memory of eyewitnesses; 5) an oral storytelling about the event with its subsequent written documentation (fact-evidence); 6) the use by the historian of the data of

documented memories (fact-source); 7) a conceptual synthesis by historians-researchers on the basis of fact-sources of new historical knowledge (fact-research). The problem is that eyewitnesses of how the Wehrmacht treated the civilian population in the occupied territories and how the Soviet government treated the people who worked for the Ukrainian-German administration are counter-controversial, that is, mutually exclusive of each other. So, the Germans (a-1) committed war crimes, driving people out to forced labor and tried, based on the Reich policy to resolve the «Jewish question», to shoot the author of the message. However, according to the same source (a-2), the Wehrmacht doctors provided him with medical care. According to fact-evidence b-1 (documents), the Soviet government did not prosecute the eyewitness for working for Germany. After the retreat of the German army, he began working in Soviet state institutions and was admitted to the university. According to fact-testimony b-2, the eyewitness was not able to enter the university and was forcibly involved in work to restore the mines. How the alternative scientific-historical discourses (facts 6 and 7) arise from the contra-evidence of eyewitnesses (fact 5) will be considered in the second part of the article.

Keywords: methodology of scientific historical research, individual and family historical memory, typology of historical facts, World War II, Wehrmacht and civilian population.

References

1. Barg M. A. (1984) Kategorii i metody istoricheskoi nauki [Categories and methods of historical science]. *Nauka*, M., 315 p.
2. Bojko Oleksandr (2013) «Fenomen social'noyi pam'yati: osnovni konceptual'ni pidkhody` do analizu ta interpretaciyi» [The phenomenon of social memory: basic conceptual approaches to analysis and interpretation] *Kul'tura istoriy`chnoyi pam'yati: yevropejs'ky`j ta ukrayins'ky`j dosvid* / [Yu. Shapoval, L. Nagorna, O. Bojko ta in.]; za zagal'noyu redakciyeyu Yu. Shapovala. *IPIEND*, Kyiv: 600 p. pp. 35-79.
3. Gubin V. D. (2017) «Borba s pamyatyu. Istoki bespamyatstva» [The fight against memory. Why we do not remember the past] *Vestnik RGGU M – № 4 (10); Chast' 2 ; Seriya «Filosofiya. Sotsiologiya. Iskuststvovedenie»*. 324 p. pp. 230-239.
4. Kyrylyuk S. I. (2007) Ya pisneyu nazvu nadij ocy`h kraply`ny`. Narodny`j arkhiv (praci, virshi, shchodenny`ky`, spogady`, dodatky`) [Let be like song a drops of these my hopes. People's archive (articles, poems, diaries, memoirs, appendices)]. Odessa: Avtograf, 417 p.
5. Ricœur P. (2004) Pamyat', istoriya, zabvenie [Mémoire, histoire, oubli] / per. s frants. *Izd-vo gumanitarn. lit.*, Moscow, 728 p. (Frantsuzskaya filosofiya XX veka. Seriya).
6. Ryabchuk My`kola (2013) «Geroyi i ly`khodiyi. Rozshheplenist` nacional'noyi pam'yati ta problema sy`mvolichnoyi leg`ity`mizaciyi derzhavy»` [Heroes and villains. The fragmentation of national memory and the problem of symbolic legitimization of the Ukrainian State] *Kul'tura istoriy`chnoyi pam'yati : yevropejs'ky`j ta ukrayins'ky`j dosvid* / [Yu. Shapoval, L. Nagorna, O. Bojko ta in.]; za zagal'noyu redakciyeyu Yu. Shapovala. *IPIEND*, Kyiv: 600 p. – pp. 217-230.
7. Halbwachs M. (2005) Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat [Mémoire collective et historique] *Neprikosnovennyi zapas*, # 2-3 (40-41). available at: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>
8. Khomenko N. (2010) «Studentstvo v social'nij strukturi radyans'koyi Ukrayiny»` [Students in the social structure of Soviet Ukraine]. *Povoyenna Ukraïna: nary`sy` social'noi istorii` (druga polovy`na 1940-x – seredy`na 1950-x rr.) – U 2-x kny`gah, 3-x chasty`nah – Kn. 1, ch. 1–2 / Vidp. red. V.M. Dany`lenko. Insty`tut istorii` Ukraïny` NAN Ukraïny. Ky`iv:`, 351 p. – pp. 209-249 (Seriya «Z istorii` povs'yakdenного zhy`t'tya v Ukraïni», t. II).*
9. Oexle O. G. (2001) «Fakty i fiktsii: o tekushchem krizise istoricheskoi nauki» [Fakten und Fiktion: Über die aktuelle Krise der Geschichtswissenschaft] *Dialog so vremenem: almanakh intelektualnoi istorii* ; pod red. L.P. Repinoi. Vyp. 7. *Editorial URSS*, M., 392 p.

УДК 82-94; 930.2

КОНТРОВЕРЗИ СІМЕЙНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА АНТИНОМІЇ ІСТОРИЧНОГО РОЗУМУ. ЧАСТИНА 2. ЧИ МОЖЛИВА БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНА ІСТОРІЯ?

Кирилюк Олександр, Бородіна Наталія

На підставі створення моделі-конструкта дискусії двох істориків у статті розглядаються їхні альтернативні висновки, зроблені на підставі контроверсійних сімейних спогадів. Метою статті є пошук відповіді на проблемне питання, чи можлива безальтернативна історія взагалі. Виявилось, що обидві альтернативні історичні інтерпретації відповідають вимогам формально-логічних законів. Контекстуальний аналіз також не допоміг визначити якусь з цих двох наукових позицій хибною. Отже, дану ситуацію в історичній науці за аналогією з кантівськими антиноміями чистого розуму можна назвати антиноміями історичного розуму, тому натепер безальтернативна історія неможлива.

Ключові слова: методологія історичного дослідження, альтернативна історія, Друга світова війна, Вермахт, індивідуальна та сімейна історична пам'ять.

Після викладення у першій частині статті контроверсійних документальних фактів-свідчень сімейної пам'яті наведемо можливі історико-теоретичні узагальнення, що можуть бути зроблені на підставі цих фактів, так, як би їх могли зробити два альтернативно налаштовані гіпотетичні історики-дослідники – спочатку у вигляді історично-наукового факту-джерела з подальшою трансформацією їх на факт-наукове дослідження.

Проблемне питання цієї частини роботи можна сформулювати так: чи можливо з якихось незаангажованих, нейтральних позицій, за допомогою формальної чи неформальної логіки, або аналізу контексту, виявити, принаймні, в одному з протилежних теоретичних фактів-досліджень, що узагальнюють контроверсійні документальні факти-свідчення, такі вади стверджень чи доведень, які дали б переконливу підставу для позбавлення його статусу факту наукового? При позитивному результаті ми б знайшли й відповідь на запитання, винесене у заголовок статті, що й становить мету роботи.

Стан розробки проблеми. Внаслідок многозначності вживання терміну «альтернативна історія» слід передусім сказати про те, в якому сенсі він вживається у даній статті. Одне з його значень – це літературний жанр фантастики, де розвиток подій малоється так, якби від точки біфуркації, в один з переломних її моментів, історія пішла б іншим шляхом, ніж це було насправді. Такими історичними експериментами іноді займалися й професійні історики – приміром, римський історик Тит Лівій змалював картину таких можливих стосунків між Імперією Олександра Македонського та Римською імперією, як вони мали б бути за умов, коли Олександр Великий не помер би у 323 році перед Христом. Від такої альтернативної історії слід відрізнити альтернативні історичні теорії, котрі так само розгортають відмінну картину розвитку подій, вводячи концепт «якби... то...». Прикладом такої альтернативної історії Другої світової війни є відтворення ситуації, якби Радянський Союз встиг би, як і планував, першим напасти на Велику Німеччину (праці на підставі документальних романів О. Суворова). Слід сказати,

що така історія, хоча й вважається науковою, має, тим не менш, суто гіпотетичний характер.

Більш близькою до наукової історії є такі версії, де альтернативний реальному опис розвитку історичних подій підкріплюється абсолютно точними фактами. Зокрема, таке «якби... то...» застосовується при спробах увити ситуацію, коли СРСР не отримав би допомоги від США. За цих обставин СРСР не міг би виплавляти броньовану сталь – всі присадки для неї йшли з-за океану, він випустив би ледь не вполовину менше літаків, оскільки звідти ж величезними обсягами постував й алюміній, більш того, тільки на двох завезених з Сполучених Штатів карусельних верстатах могло виконуватися фрезерування основи танкових башт для поворотного механізму – інших в СРСР не було. Тобто, така альтернативна історія показує, що без цієї допомоги, вже не говорячи про танки, паротяги, вагони, вантажні автомобілі і на додаток – одяг, взуття та продовольство, війни у тому вигляді, як вона перебігала, навряд чи було.

Ще один варіант альтернативної історії є такий виклад історичних подій, котрий суперечить усталеним та законсервованим в суспільстві поглядам, що часто виглядає як епатаж. Прикладом такої історії може слугувати цитована у цій статті книга Бориса Соколова, де офіційні версії історичних подій оголошені міфами. Ця альтернативна історія вже ближча до нашого розуміння терміну «альтернативна» – у сенсі протилежного бачення історичного процесу. В цьому сенсі ми й будемо вживати тут дане поняття, визнаючи правомірним застосування його у відповідності до висхідного значення слова «alter» як «другий». Проте мова тут йде вже не про взаємовиключні варіанти історичного бачення, а про нетотожні версії історії. Нетотожність поглядів на події Другої світової війни спонукала, скажімо, німецьких та польських істориків шукати шляхи для узгодження своїх позицій, що знайшло прояв у проведенні починаючи з 1980-х років спільних досліджень, видання колективних монографій (зокрема, «Культура та пам'ять») та проведеннь конференцій на тему «Спогади, забуття, витіснення. Польський та німецький досвід», в яких брали участь такі відомі вчені, як О. Екссле, І. Дройзен, Р. Херцог та інші.

Основна частина. Отже, уявимо собі таку гіпотетичну теоретичну ситуацію (своєрідний конструкт, котрий має допомогти краще зрозуміти основні механізми формування альтернативності історичних дискурсів), коли деякий історик, за прикладом мого згаданого у першій частині друга, звернеться наших сімейних спогадів-свідчень як до історичного джерела та надасть перевагу одному з них, оголошуючи його фактом, одночасно заперечуючи повідомлення очевидця, котре йому суперечить і яке він оголосить фікцією. Інший історик, навпаки, надасть перевагу альтернативному свідченню як незаперечному фактові, що підтверджується очевидцями, та оголосить фікцією те, що перший з них розцінив як факт. Ці умовні міркування, судження та умовиводи будуть наводитимуться разом із нагадуванням короткого змісту наведених у першій частині фактів-свідчень.

Факт-свідчення а-1: Німці, не дивлячись на те, що батько не мав ніякого взуття, вигнали його на примусові роботи. Одного разу вони хотіли його розстріляти без суду і слідства та змусили вирити собі могилу.

Можливі висновки першого альтернативного історика:

Факт-джерело а-1: Мирне населення під час примусових робіт трималося німцями у голоді та на морозі. За невихід на примусові роботи або за втечу з них німці мирне населення розстрілювали. Будь-хто, не вчиняючи ніяких дій, міг бути ними страчений без суду та слідства на підставі нацистських ідеологічних поглядів.

Історичний науковий факт-дослідження а-1: Німецькі окупанти до мирного населення ставилися по-звірячому.

Факт-свідчення а-2: Тилова медична колона Вермахту надала контуженому С. І. Кирилюку медичну допомогу.

Можливі висновки другого альтернативного історика:

Факт-джерело а-2: Військові медики Вермахту надали допомогу студенту-біженцю. Медичні частини німецько-фашистської армії були складовою частиною Вермахту.

Історичний науковий факт-дослідження а-2: Солдати Вермахту ставились до мирного населення гуманно.

Факт-свідчення б-1 (документи): Довідка 1942 року колаборантської влади про навчання С. І. Кирилюка на курсах бухгалтерів, направлення 1944 року радянськими органами влади на організацію курсів бухгалтерів, посвідчення 1945 року про роботу С. І. Кирилюка в радянських фінорганах, довідка 1946 року про зарахування його на перший курс філософського факультету Київського університету

Можливі висновки першого альтернативного історика:

Факт-джерело б-1: Залишившись на тимчасово окупованих територіях та змушені у силу обставин поступати на роботу до українсько-німецьких установ радянські громадяни з поверненням радянської влади продовжували працювати на своїх посадах, вони так само посилалися на курси підвищення кваліфікації та у службові відрядження, їх брали на роботу на відповідальні посади в державних органах цієї влади (КРУ), приймали на навчання до вищих навчальних закладів.

Історичний науковий факт-дослідження б-1: Радянські громадяни, що працювали на німців, після того, як були звільнені від німецько-фашистської окупації і не були визнані зрадниками Батьківщини, ніяких утисків з боку радянської влади не зазнавали.

Факт-свідчення б-2 (документи): Заява С. І. Кирилюка 1944 року з проханням до керівництва шахти видати теплу куфайку, лист 1944 року про відмову зарахування на юридичний факультет Московського університету, мандат 1945 року делегата на конференцію районної комсомольської організації

Можливі висновки другого альтернативного історика:

Факт-джерело б-2: Радянських громадян, котрі перебували на тимчасово

окупованих територіях, а тим більше тих, хто працював на німців, після звільнення примусово забирали на відновлення зруйнованою війною промисловості, зокрема, шахт, де вони працювали у важких умовах голоду та холоду (для отримання продовольчої посилки треба було мати дозвіл, не видавався навіть такий простий теплий одяг, як фуфайки), причому під трудову повинність підпадали й ті, хто під час війни перебував у складі підпільних комсомольських організацій (без цього комсомольця відразу після звільнення не ввели б у керівні органи райкому ЛКСМУ). Цим громадянам під різними приводами відмовляли у вступі до вишів.

Історичний науковий факт-дослідження б-2: Всі без виключення радянські громадяни, які перебували на окупованій німцями території, піддавалися на цій підставі жорсткій дискримінації.

Ясно, що тут ми маємо справу з методологічними питаннями, пов'язаними перш за все з проблемами використання професіоналами історичного факт-свідчення задля відтворення на його підставі певних теоретичних узагальнень. Коли ці факти свідчать про протилежні речі, однобічні узагальнення ведуть до взаємовиключних універсальних тверджень, що і обумовлює, зрештою, можливість створення альтернативних історичних наративів.

На підставі таких міркувань всі наші проблемні питання легко б вирішувались через укладання їх у красиву схему «скільки людей – стільки й точок зору», якби не одне «але» – ці спогади про протилежні за своєю суттю події належать одній людині, через що її свідчення і спогади також будуть суперечливими, тобто, такими, що дають підставу для антитетичних тлумачень або для альтернативної історії взагалі. Іншими словами, якщо у першому випадку ми маємо два антитетичних історичних суб'єкти, що діють протилежним чином, то тут, коли мова йде, скажімо, про ставлення Вермахту до мирного населення, історичний суб'єкт дії є одним й тим самим, хоча ці його дії мають протилежний, добрий і поганий зміст.

Як відомо, якщо висловлювання заперечують один одного і стосуються одного й того ж самого предмета в один і той самий час, то вони мають бути розділені на висловлювання істинне та висловлювання хибне. Якщо ж ми визнаємо обидва висловлювання істинними, то за цих умов порушується закон протиріччя, який забороняє робити взаємовиключні висловлювання стосовно одного предмета думки. Проте парадокс полягає у тому, що наші гіпотетичні історики якраз дотримуються вимог цього закону, проголошуючи власне твердження істинним та відкидаючи твердження опонента як хибне. Між тим в основі цих суджень лежать суперечливі спогади про суперечливі реальні події, які, попри це, мають однаковий онтологічний статус та однакову об'єктивність.

Тобто, у таких випадках слід відрізнити різні факти – історичний науковий факт-дослідження і факт-джерело. Говорячи про протилежне ставлення до себе з боку окупантів, самовидець подій висловлює інформацію протилежного змісту, де, втім, обидва повідомлення є істинними. Іншими словами, істинність (достовірність) двох протилежних подій визначає й подвійну істинність (достовірність) й їхнього переказу (звісно, за умов чесності та адекватності свідка). А ось стосовно істинності узагальнюючих висновків, що виводяться з цих висловлювань, не все так

однозначно, оскільки ми повинні відрізнити один від одного ті протилежні факти, що їх було зафіксовано у двох антитетичних висловлюваннях очевидця, і зроблені на їхній підставі узагальнюючі висловлювання, котрі ґрунтуються на даних зафіксованих документально спогадах.

Якщо на рівні свідчення вирішення проблеми сумісності двох взаємовиключних висловлювань можливе на підставі поділу суб'єкта висловлювання, то на рівні узагальнюючого історичного дослідження таке примирення протилежних висновків за нормами наукового дослідження неможливе. У першому випадку свідок на підставі свого досвіду може зробити висновки у вигляді окремих стверджувальних та заперечувальних суджень «Деякі частини Вермахту допомагали мирному населенню окупованих країн», «Окремі представники Вермахту вчиняли звірства». Іншими словами, закон заперечення свідком не порушуються через те, що він говорить про певний об'єкт думки у різні часи та у різних місцях.

У другому випадку такий поділ суб'єкта узагальнюючих висловлювань у межах двох загально-стверджувальних суджень типу «У цілому всі частини Вермахту дотримувались міжнародних законів ведення війни і не утискували мирне населення на окупованих територіях» та «У цілому всі частини Вермахту тією чи іншою мірою причетні до звірств стосовно мирного населення» поєднати в одному теоретичному історичному дослідженні вже неможливо. Це так, тому що вони законів заперечення та виключення третього мають неухильно дотримуватися – мова у них йде про один і той самий предмет думки та в один відрізок часу його існування. На цій підставі, оскільки вони обидва дотримуються формальних вимог умовиводу, коли власні висновки оголошують істинними, а висновки опонента – хибними, визнати одне з цих протилежних історичних суджень ненауковим на підставі порушення кимось з них законів протиріччя та виключення третього не є можливим.

Проблема формально-логічного аналізу історичних фактів ускладнюється необхідністю спочатку їх перевірити та правильно інтерпретувати, адже «з хибного судження може слідувати все, що завгодно». Безпосередньо фактчекінг виходить за межі логіки, але є початковою стадією дослідження згідно з правилами критичного мислення.

Сучасний фактчекінг перш, ніж брати факт у роботу, пропонує звернути увагу на п'ять деталей: 1) Джерело інформації; 2) Емоційна мова та лексика; 3) Авторство; 4) Дата публікації; 5) Наявність фактів, даних та думок. Тобто, йдеться про впевненість у тому, що вам подають саме факте, а не авторські думки з приводу ситуації [6].

Якщо джерело інформації невідоме або не визиває довіри, якщо інформація емоційно забарвлена, якщо точна дата начебто «факту» невідома, якщо автор – «тітка маминої подруги», то це вже є підставою для того, щоб не брати цей нібито факт до уваги.

Далі, якщо ми перевірили факт та визнаємо його достовірним ми можемо просуватися у дослідженні далі і намагатися робити висновки. Перше правило дослідження – один факт ще не може бути достатньою підставою для будь-якого умовиводу.

Існує тільки три логічні операції, які ми можемо зробити з одним фактом, без залучення інших джерел, зокрема статистики. Це перетворення, обернення та протиставлення. Їхнє завдання – зрозуміти факт більш глибоко, показати всі його можливі деталі трансформації форми без зміни змісту.

Наприклад, у нас є свідчення про одну людину, якій відмовили у вступі до ВНЗ. Тобто це квантор існування (є хоча б один такий об'єкт), та ми не можемо робити узагальнення. Судження стверджувальне – ми приписуємо людині предикат «відмовили у вступі до ВНЗ».

Тобто ми отримаємо частково стверджувальне судження: «Деяким громадянам СРСР, які перебували на тимчасово окупованих територіях, відмовляли у вступі в ВНЗ». Без залучення додаткових фактів ми можемо зробити:

1) *Перетворення*: Деякі громадяни СРСР, які перебували на тимчасово окупованих територіях, не є тими, кому не відмовляли у вступі в ВНЗ.

2) *Обернення*: Деякі люди, яким відмовили у вступі до ВНЗ є громадянами СРСР, які перебували на тимчасово окупованих територіях.

3) *Протиставлення*.

а) *протиставлення предикату*: Часткові стверджувальні судження не можуть бути протиставлені предикату.

б) *протиставлення суб'єкту*: Деякі люди, які були прийняті до ВНЗ не є громадянами тимчасово окупованих територій.

Власне, це все, що класична логіка може зробити з одним фактом.

Далі, якщо є декілька схожих фактів, то можна скористатися типом логічного висновку з назвою «індукція». Цей тип умовиводу працює тільки якщо була зафіксована достатня кількість схожих даних, або як кажуть соціологи: «вбірка була репрезентативною».

Загальна схема індуктивного умовиводу наступна:

$S_1 - P$

$S_2 - P$

$S_3 - P$

.....

$S_n - P$

$S_1 S_2 S_3 \dots S_n$ становлять частину або вичерпують увесь обсяг S

Усі S – P

Сучасні вчені, які використовують індуктивний метод, керуються наступними правилами:

1. Кількість випадків, які досліджуються у посилках, повинна бути якомога більшою. Факти, на основі яких були зроблені висновки, повинні бути якомога різноманітними.

2. Розглянуті факти повинні бути типовими, істотними. Ви повинні бути впевнені, що випадок, на основі якого ви робили висновок – це не виключення.

3. Обсяг поняття, яка є суб'єктом висновку, повинен бути мінімальним.

4. Обсяг поняття, що є предикатом висновку, повинен бути якомога більшим, а зміст, відповідно, найбільш вузьким [Бородіна, 2019].

Тобто, якщо ми маємо приклад однієї людини ми повинні продовжувати дослідження і накопичувати факти далі, перш ніж ми можемо зробити висновок про всі об'єкти даного класу.

Якщо ми не виконуємо всіх цих правил, то ми отримаємо одну з двох логічних помилок:

1) Поквапливий умовивід (Jumping to conclusion), у якому ми не можемо бути впевненими через брак достатньої кількості даних.

2) «Після цього не значить внаслідок цього» – ми повинні бути впевнені, що події об'єднані причино-наслідковим зв'язком, а не просто збігли у часі.

Тобто, у нашому прикладі ми повинні досліджувати далі сходині феномени відмов до вступу у ВНЗ, щоб бути точно впевненими, що відмова пов'язана з перебуванням на тимчасово окупованій території.

У сучасній науці популярності набула також трохи інша форма дослідження – а саме, аналіз когнітивних упереджень. Що змушує вчених робити поквапні висновки? Що змушує їх плутати причинно-наслідкові зв'язки та збіг у часі?

У даному випадку це, перш за все, підтверджувальне упередження – когнітивна помилка, яка властива нашому світосприйняттю: ми більш охоче сприймаємо ту інформацію, що співпадає з нашими думками та переконаннями. Спеціалісти з кіберзахисту також досліджують цей феномен у аспекті формування так званих «інформаційних міхурів». Це така ситуація, коли людина просто не може сприйняти певну інформацію через те, що та не відповідає її переконанням. Через деякий час нею довкола себе починає створюватися такий собі «інформаційний міхур», тобто, деяке інформаційне оточення, котре вже відповідає переконанням.

Повернемось до вихідного твердження: «Деяким громадянам СРСР, які перебували на тимчасово окупованих територіях, відмовляли у вступі в ВНЗ». Якщо є людина, яка вірить, що «ніякої несправедливості за часів СРСР існувати не могло», то вона проігнорує інформацію про дискримінацію мешканців тимчасово окупованих територіях і будь-яку згадку про цю інформацію буде сприймати як намагання «спаплюжити пам'ять великої країни СРСР». Може навіть почати шукати докази, що дискримінація за часів СРСР була неможливою. Через ту обставину, що зараз більшість дослідників для пошуку доказів користується інтернетом, це призводить до того, що пошуковий сервіс запам'ятовує його запити і в подальшому буде видавати контекстну рекламу та новини перш за все на цю тему, що змусить його ще більш сильно повірити у справедливості своєї вихідної гіпотези того, що «ніякої несправедливості за часів СРСР існувати не могло». Саме так створюється інформаційний міхур.

Тут також варто згадати ту методологічну особливість досліджень, на яку звертав увагу Т. Кун. Якщо ми маємо справу з «фактами», ми повинні пам'ятати, що навіть те, що ми називаємо фактами, може бути теоретично навантаженим.

У такому контексті сподівання провести цілком об'єктивний аналіз історичних *фактів-джерел*, котрі суперечать один одному, із залученням самої тільки формальної логіки, на жаль, не є виправданими. Навіть виконання всіх правил логіки може привести до того, що їхнє сприйняття буде залежати від

загальної світоглядної установки історика, визначеною його приналежністю до певного домінуючого у даному суспільстві контекстуального оцінювання даного джерела в рамках узагальненого сприйняття більш широкої історичної події, до якої включено цей менш загальний факт, або навіть від власних особистих упереджень істориків, котрі дотримуються відмінних поглядів (детальніше про це – нижче). Що ж стосується антитетичних інтерпретацій цих *фактів-джерел*, тобто, протилежних історико-теоретичних висновків як *фактів-досліджень* – це така проблема, відносно якої жодна когнітивна наука ще не може надати однотайного алгоритму подолання такого стану справ.

Так само обох істориків можна пострікнути тим що їхні узагальнення зроблені на підставі одиничних фактів, і це – вже згадувана помилка «поквапливого умовиводу», тобто, помилка, можна сказати, недостатності зібраного матеріалу для того, щоб робити висновки. Їх слід робити за умов, коли фактів зібрано достатньо багато, коли всі вони мають щось спільне, тобто, виражають якесь одне явище чи процес, є об'єктивними та, нарешті, суттєвими, а не другорядними чи випадковими тощо. Проте, якщо взяти першій критерій, то хто може, насправді, визначити необхідну і достатню емпіричну базу для індуктивного висновку у кількісному параметрі? Далі, чи відповідають узагальнення двох істориків цим нормам?

Зрозуміло, що ні, оскільки жодний реальний дослідник не буде квапитися із умовиводами з одного-єдиного факту. Не забуваймо, що ми маємо справу з певним конструктом. Для обґрунтування своєї точки зору як істинної задля дотримання закону виключеного третього обидва історики можуть і повинні звернутися до документів, висновків спеціальних комісій тощо. Так, той з них, котрий вважає, що Вермахт чинив масові злочини проти мирного населення, наведе дані спеціальної комісії, котра зафіксувала біля 80.000 таких злочинів на території СРСР. Його опонент може контраргументувати тим, що така кількість злочинів за умов утягнення у війну десятків мільйонів людей не підтверджує масовість злочинів німецької армії, що відсоток цих злочинів не такий вже й великий.

У відповідь перший історик може пред'явити директиву начальника штабу ОКВ (Верховного командування Вермахту) фельдмаршала Вільгельма Кейтеля від 13 травня 1941 року з вказівкою на необхідність жорсткої реакції польових командирів на будь-яку «підступну» поведінку у майбутній війні громадянських осіб, що давало право командирам починаючи від батальйону приймати рішення, чи розстрілювати таких порушників, чи ні.

У відповідь опонент може сказати, що командувач сухопутними військами Вермахту (ОКХ) фельдмаршал Вальтер фон Браухич при розсилці директиви у війська доклав до неї інструкцію, що дозволяла не застосовувати цей наказ в тому випадку, якщо він створював небезпеку підриву дисципліни. Командувачі групами армій і арміями змушені були незабаром після початку бойових дій видати накази, що ввели підсудність військовим судам за злочини проти мирного населення (щоправда, робилося це не з гуманних міркувань, а знов таки, через те, що подібна вседозволеність підривали дисципліну німецьких солдат). Окрім цього, у радянської окупаційної адміністрації опинились німецькі судові документи, які свідчили, що правосуддя Третього Рейху засуджувало на різні терміни ув'язнення чи відправляло у штрафні частини тих своїх солдат, котрі вчиняли військові злочини проти мирного

населення (ніколи, щоправда, за це не страчуючи) [Соколов, 2012].

Апологет Вермахту може спробувати вивести свої твердження з-під критики, заявляючи, що подібні ексцеси неминуче супроводжують військові дії такого масштабу, і що Червона Армія на окупованій нею частині Німеччини теж вчиняла жакливі військові злочини, що сучасні німецькі історики називають цифрою півтора мільйони згвалтованих німкенів і що брутальні вбивства німецьких жінок та дітей російськими військовослужбовцями не були рідкісними. На підкріплення своєї позиції вони можуть навести дані про від початку притаманну російській армії «безглузду жорстокість» (Л. Толстой, «Хаджи-Мурат») – на Кавказі, у Чечні, де під російськими бомбами у Грозному загинуло більше ста тисяч етнічних росіян, нарешті, про те, що ще у позаминулому столітті К. Маркс написав статтю «Про звірства росіян у Туркестані». Тобто, цим стверджується, що злочини німців про мирного населення не були якимось нечуваним явищем, російська совєцька армія поводитися як зі своїми, так і з іноземними громадянами не краще.

На противагу цим аргументам альтернативний історик може виправдовувати злочини РСЧА, тим, що це була помста німцям за ті злодіяння, що вони їх вчиняли щодо їхніх рідних. Відповіддю на такі доводи може бути посилання на рапорт одного зі старших окупаційних військових начальників до Москви, де він повідомляє, що злочини його підлеглих проти мирного населення у порівнянні з начальним етапом перебування у Німеччині значно скоротилися, і, якщо вони ще й траплялися, то виключно як акти особистої помсти. На це його опонент може сказати, що цей документ лише підтверджує його думку, принаймні, стосовно начального періоду окупації, коли злочини мали масовий характер та не були особисто вмотивованими. До цього ж він нагадає, що на багаточисельні рапорти про військові злочини совєцьких військових на звільнених від фашистів територіях вище керівництво СРСР почало реагувати лише після скарг на це тодішнього союзника Й.Б. Тито, засудивши за такі злочини проти мирного населення Югославії біля чотирьохсот самих тільки офіцерів.

На додаток він може навести ще й свідчення про утиски мирного населення на своїй території, в Україні, взяті з того ж сімейного джерела-свідчення: після відступу німців у березні 1944 року з Гнівані Вінницької області за мою майбутню тещою, Маженою Соболтинською, тоді молодою дівчиною, по всьому будинку з пістолетом у руці з відомою метою та криками «... німецька!» (це при тому, що за час окупації у цьому містечку за висновками спеціальної комісії німцями було страчено 6370 чоловік) ганявся російський танкіст-визволитель, що разом з іншими членами екіпажу став на постій. Напившись, вони перебили весь дорогий, ще дореволюційний фарфоровий посуд, але після скарги командира родини щось повернули, забравши, щоправда, схожий сервіз в інших людей. Не обмину увагою адепт такої версії альтернативної історії й свідчень про те, що від руки «визволителів» гинули не тільки німці - у квітні 1945 року в місті Шталлупьонен (тепер - Нестеров Калінінградської області РФ) було страчено десять тисяч дівчат-остарбайтерок, насильно вивезених у Німеччину, де вони працювали на заводах, фабриках, у господарів-бауєрів [Шевчук, 2020].

Як бачимо, обидві протилежні позиції надають на свою користь однакові за своїм статусом документальні свідчення, котрі певним чином виправляють (у нас –

умовну) формально-логічну помилку поспішного індуктивного умовиводу тим, що замінують індукцію дедукцією, коли емпірично зафіксовані одиничні факти злочинного або гуманного поведіння військових з мирним населенням можна тлумачити як безпосереднє виконання загальних директив та наказів командування. Через це визнати аргументацію якоїсь однієї сторони дискусії ненауковою на цій підставі проблематично. Іншими словами, з точки зору формальної логіки обидва історики знаходяться у рівнозначному статусі, і на підставі цієї логіки неможливо визначити правоту одного з них та неправоту іншого.

Як же можна вирішити цю проблему? Можливо, у цьому допоможе неформальна, гегелівська логіка діалектичного мислення, котра розрізняє явища на основі їхньої сутнісної або видимісної природи та підставовості або непідставовості. У випадку, якщо певна подія, переказана як документальний факт, є фактом не сутнісним, а видимісним, а видимість, як відомо, демонструє нам поверхневий, мерехтливий та безпідставний шар явищ, то цей факт, що суперечити сутності, буде суперечити й загальному сутнісному контексту, в який він вписується. Це саме та ситуація, про яку говорив Гегель – якщо факт суперечить теорії, то тим гірше для факту. Відповідно, факт, що фіксує подію з протилежним змістом, буде фактом, що відповідає сутності вказаних явищ та підтверджує її. У цьому сенсі дві події мають різний підставовий статус – в одній з них його немає, а в іншій – є.

Протилежні точки зору в історичній науці – це, безумовно, притаманна їй норма. Різні історики працюють у відмінних соціальних, наукових, культурних та інших комунікативних спільнотах, які можуть висвітлювати ті чи інші події з протилежних точок зору. Приміром, два історичних суб'єкти, Москва і Казань, по різному сприймають факт спалення татарськими Москви, що з права переможця не «святкується», і взяття московитами Казані, з приводу чого проводяться урочистості, так само як відзначають річницю «приєднання» до Росії Північного Кавказу, тоді як подекуди і нинішні російські історики називають це по-старому «підкоренням». Яку історико-наукову позицію оберуть історики з різних – татарської та російської комунікативних спільнот, якщо тільки вони історики-патріоти, у теоретичних узагальненнях цих протилежних за суттю подій, думаю, зрозуміло.

З цього випливає ще одне питання, і торкається воно того, чи є вказані відмінні бачення події фактами, що мають рівнозначну достовірність? Вочевидь, обидва вони фіксують якусь реальну подію, котра у певному сенсі є неподільною, у нашому випадку це – руйнація міста. Однак висловлювання російського та татарського істориків, втілені в їхніх взаємовиключних судженнях та умовиводах свій антитетичний зміст набувають не тільки завдяки їхній суб'єктивній позиції. Сама ця подія несе в собі моменти протилежного змісту: для переможців це – захоплення міста, для тих, хто зазнав поразки – це падіння міста. В основі протилежних суджень та оціночних висловлювань цих істориків лежать документальні свідчення та спогади про одну реальну подію, обидва варіанти розуміння якої мають однаковий епістемологічний статус та однакову об'єктивність.

У даному випадку ми маємо ту ситуацію, коли насправді «істин багато»

[Попович М., 1975], коли обидва протилежних висловлювань – російського та татарського істориків ми маємо визнати істинними. Річ у тім, що тут ми маємо справу із своєрідною феноменологічною історією, аналогічно тому прикладу, котрий наводив для роз'яснення сутності феноменології Е. Гуссерль, а саме, квадрат в залежності від кута зору постає перед нами або як прямокутник, або як ромб і т.д. «Кут зору» двох істориків на одну подію є визначально відмінним, відповідно, відмінними є й оцінки цієї події – торжество імперської експансії і гіркота потрапляння під владу чужого народу. Втім, з цього приводу можливі й такі узагальнення, з якими погодяться обидва історики – на кшталт «Після падіння Казані вона втратила свою незалежність та вплив, тоді як Московська держава значно укріпилась».

Проте ясно одне – що в Казані ця подія святом вважатись ніколи не буде. Хто заперечуватиме, що підсумки Другої світової війни німці розцінюють як величезну національну трагедію, тоді як майже все людство – як щасливе позбавлення від перспективи бути знищеним? Ось чому для росіян-імперців СРСР був «зруйнований» злочинцями, тоді як для поневолених у ньому народів це був конституційний саморозпуск федеративної держави та відкриття шляху до власних незалежних національних держав. Безальтернативна історія за таких умов, ясна річ, неможлива.

Слід зауважити, що сама об'єктивна подія до того, як вона знайшла вираз у висловлюваннях, виступає як своєрідна «річ-у-собі». Відомий трюїзм про те, що подія (факт) самі по собі не існують, що факту як такого немає, що є лише його інтерпретація, дозволяє припустити, що саме на рівні інтерпретації факту можливі такі його суб'єктивно визначені альтернативні перекази, які можуть надати цьому фактові абсолютно протилежних значень.

Тобто, кожна зафіксована в індивідуальній особистій пам'яті подія, вводиться у деякий загальний контекст, визначений певною комунікативною спільнотою. Цей контекст, наприклад, як можна припустити, може дати підставу для похідних від нього тверджень двох альтернативних істориків типу «Націонал-соціалісти боролись проти Совецької Росії за свободу», «гуманний есесівський суд» або «зверское лицо русского солдата». Ці вислови сприймалися би як якісь оксюмори, як би вони дійсно не вживались. Щоденник батька, надрукований у згаданій тут його книжці, писався на звороті німецького «Geschäfts-Tagebuch 1942 (Ділового щоденника на 1942 рік), де можна прочитати: 22. Juni 1941. Beginn des Freiheitskampfes gegen Sowjetrußland» (22 червня 1941. Початок боротьби за свободу проти Совецької Росії) [Кирилюк, 2007. 78]. Есесівські суди насправді засуджували до смерті вищих чинів СС. Так, штандартенфюрера СС (полковника) Карла Отто Коха за вбивство двох ув'язнених у концтаборі, де він був на посаді коменданта, за вироком суду СС самі ж німці розстріляли [Залеский, 2012. 502-503], хоча в цілому незалежного правосуддя у Рейху вже не було. Про негуманне, варварське, «азіатське» ведення війни росіянами вже говорилося. Достатньо згадати той факт, як старшина, оборонець Брестської фортеці, особисто зарубав лопатою чотирьох австрійців, що у перший день війни потрапили у полон (до речі, в основному саме про це попереджав своїх солдат у згаданій вище директиві Кейтель).

Певний інший контекст може, виправдано чи ні, заважати погоджуватися з такими інтерпретаціями конкретних фактів, котрі суперечать даному контексту та вважати їх видімістними або безпідставовими, одночасно розцінюючи у межах власного контексту альтернативні факти-дослідження як сутнісні й такі, що мають підставу. Приміром, наведений вище приклад гіпотетичного висновку про те, що частини Вермахту були толерантними до населення окупованих територій не сприймається у пострадянському дискурсі як істинний через те, що загальний оціночний контекст ролі та функцій польових солдат не дозволяє такий висновок прийняти за істинний. Це так, тому що вони, зрештою, своїми суто армійськими перемогами приносили на своїх багнетах у загарбані країни жорстокий нацистський режим, поза чим ці суто військові дії Вермахту розглядати не можна. І коли дехто говорить, що були фашисти, а були просто солдати, він дану важливу обставину навмисно, чи ні, ігнорує.

Безумовно, у наші дні відвертих adeptів нацизму можна зустріти лише серед представників, як правило, заборонених неонацистських партій, але альтернативність історії при цьому не зникає. Натепер основна антитеза у тлумаченні Другої світової війни полягає не у протиставленні нацистської та совєцької версій її інтерпретації, а у протиставленні демократичного та посттоталітарного дискурсивних контекстів, хоча, як показало дослідження Українського інституту спільно з групою компаній One Philosophy, різні європейські країни бачать цю війну крізь власну оптику, чим і визначаються відмінності у акцентах [Попович Н., 2020]. Українські історики у більшості своїй змогли вийти з останнього з названих контекстів, розглядаючи Велику Вітчизняну війну інакше, ніж це робиться у російському політичному та історико-науковому наративі

Висновок. Ми можемо не приймати чи заперечувати протилежні до наших поглядів історичні наративи, але від того вони не зникають. І з цим ми маємо погодитись, визнаючи суперечливими та неоднозначними як саму дійсність та її зміни, а вона такою насправді й є, так і спроби схопити її сутнісні риси та закономірності. Сучасну ситуацію в історичній науці можна, за аналогією з кантівськими антиноміями чистого розуму, коли протилежні постулати отримують однаково вагому логічну (а нашому випадку – ще й джерельну) аргументацію, можна назвати *антиноміями історичного розуму*, коли кожен історичний колективний суб'єкт має не тільки власну раціональну рефлексію щодо історичних подій, але значно стійкіше щодо зовнішнього впливу розуміюче схоплення (у смислі здатності «вжитися» в історичний процес) як власної, так і світової історії, котрі будуть антиномічними по відношенню до поглядів на даний предмет інших суб'єктів.

Перспектива встановлення єдиної для всього людства бачення історичного процесу в цілому та окремих історичних подій, зокрема, достатньо реальна, але лише за умов справжнього кінця історії (Ф. Фукуяма), коли зникнуть світові полюси політичних та економічних сил панування, коли життєві світи людей різних рас та національностей віднайдуть спільні для всіх них сенси, що ґрунтуватимуться за загальнолюдських цінностях та ідеалах. Мова йде про історію не одноманітну та уніфіковану, а про таку, що не матиме взаємовиключних її версій. При цьому

унікальний та неповторний життєвий світ у гусерліанському розумінні кожного історичного, як індивідуального, так і колективного суб'єкта буде продовжувати визначати бачення тих чи інших історичних подій, виходячи з їхнього життєвого досвіду, коли ці події заломлюватимуться крізь специфічні національні духовно-культурні цінності, що вибудовуватимуться на основі прийнятого вже всім людством принципу беззастережної цінності життя кожної окремої людини.

Але натепер безальтернативна історія неможлива.

Список літератури

1. Залесский К. А. СС. Самая полная энциклопедия. М.: Яуза-пресс, 2012. 896 с.
2. Кирилюк С. І. Я пісню назву надій оцих краплини. Народний архів (праці, вірші, щоденники, спогади, додатки) – Одеса: Автограф, 2007. 417 с.
3. Бородіна Н. В. Конспект лекцій з дисципліни «Філософія» для студентів інженерно-технічних спеціальностей URL: <https://philosophy.ucoz.ru/konspekt.doc>
4. Соколов Б. В. Неизвестная война. Глава «Миф о военных преступлениях Вермахта и СС на оккупированной советской территории». М.: Яуза-пресс, 2012. 430 с. URL: <https://history.wikireading.ru/71877> (дата звернення 05.05.2020)
5. Попович М. В. Философские вопросы семантики ; АН УССР. Ин-т философии – Киев : Наук. Думка, 1975. 299 с.
6. Попович Наталія, Шейко Володимир. «Чи має Європа спільне розуміння Другої світової війни?» *Історична правда*, 11 травня 2020. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2020/05/11/157483/> (дата звернення 05.05.2020)
7. Шевчук Юлія. «Советы розстреляли у таборі 10 тисяч полонених дівчат» *Вісник і К - Всеукраїнська інформаційно-аналітична щотижнева газета*. Луцьк. 10 травня 2020 року. URL: <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/50054-sovyeti-rozstrilyali-u-tabori-10-tisyach-polonyenikh-divchat/>. (дата звернення 15.05.2020)
8. Faktcheking. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:VOXU-EdEra+FactCheck101+2018/about> (дата звернення 05.05.2020)

Кырылюк Олександр, Бородіна Наталія

CONTROVERSIES OF FAMILY HISTORICAL MEMORY AND THE ANTINOMY OF THE HISTORICAL REASON. PART 2. IS AN ALTERNATIVE HISTORY POSSIBLE?

The second part of the article is also devoted to the methodology of historical cognition. In this part a certain model-construct of discussion of two scholars-historians is created. Each of them made opposite general scientific conclusions (fact-scientific research), using controversial family memories (witness facts). These family memories are evidence of the Wehrmacht's opposite, humane and brutal treatment of civilians in occupied Ukraine during World War II. Accordingly, virtual historians have created two alternative historical texts, both of which have claimed to be true. However, two opposing views on one subject of thought are not true at the same time. One of them must be true and the other must be false. Nevertheless, such a situation occurs in real historical research, where one event is given a diametrically opposite interpretation. The aim of the article is to find an answer to the problematic question of whether a non-alternative history is possible at all. To find the answer to this question, the position of the two historians was examined from a logical and contextual point of view. If, as a result of this examination, the text of one of the historians would have logical errors, it would give grounds for concluding that his statements are incorrect. Thus it would be proved that an unalternative historical science is possible. But we have seen that both alternative versions of the Wehrmacht's conduct have the same logical status. Because of this, none of the opposite versions can be refuted. In addition, in real historical research, scientists always use additional documentary material. Having taken such a step, our imaginary historians have provided such a documentary basis, which more or less convincingly testifies in favour of each of them.

Contextual analysis also did not help to identify any of the two scientific positions as false, as all historians are always part of different communicative communities, which creates contexts that are different from each other. And here each specific context in its own way determines whether this or that historical fact is true or false. This situation is the reason why no cognitive science can yet find a universal algorithm for solving the problem of truth or falsity of alternative interpretations. Thus, the current situation in historical science can be called the antinomies of historical reason – by analogy with Kant's antinomies of pure reason, because alternative versions of history have identical epistemological status. The possibility of writing a non-alternative history will open when the real end of history comes and the world poles of antagonistic political and economic forces disappear. We are not talking about a monotonous and unified history, but about such versions of it that do not mutually refute each other. But now an unalternative history is impossible.

Keywords: methodology of historical research, alternative history, World War II, individual historical memory.

References

1. Zaleskij K. A. (2012) SS. Samaya polnaya enciklopediya [SS. The most complete encyclopedia]. Yauza-press. Moscow, 896 p.
2. Kyrylyuk S. I. (2007) Ya pisneiu nazvu nadii otykh kraplyny. Narodnyi arkhiv (pratsi, virshi, shchodennyky, spohady, dodatky) [Let be like song a drops of these my hopes. People's archive (articles, poems, diaries, memoirs, appendices)]. Avtohrاف, Odessa. 417 p.
3. Borodina N. Konspekt lektzii z dystsypliny «Filosofii» dlia studentiv inzhenerno-tekhnichnykh spetsialnostei (2019) [Synopsis of lectures on the subject «Philosophy» for students of engineering and technical specialties] Available at: <https://philosophy.ucoz.ru/konspekt.doc>. accessed by 15.05.2020
4. Sokolov B. V. (2012) Neizvestnaya vojna. Glava «Mif voennykh prestuplenij Vermahta i SS na okkupirovannoj sovetskoy territorii» [Unknown war. Chapter «The Myth of War Crimes of the Wehrmacht and the SS in the Occupied Soviet Territory»]. Yauza-press, Moscow. 896 p. <https://history.wikireading.ru/71877> accessed by 15.05.2020
5. Popovich M. V. (1975) Filosofskie voprosy semantiki [Philosophical questions of semantics] ; AN USSR. In-t filosofii. Nauk. dumka, Kyiv. 299 p.
6. Popovych Nataliya, Shejko Volodymyr (2020). «Chy` maye Yevropa spil`ne rozuminnya Drugoyi svitovoyi vijny`?» [Does Europe have a common understanding of World War II?] *Istori`chna pravda*, 11 travnya 2020. Available at: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2020/05/11/157483/> accessed by 05.05.2020
7. Shevchuk Yuliia. «Soviety rozstrilyali u tabori 10 tysiach polonyenikh divchat [The Soviets shot 10,000 captive girls in the camp]» *Visnyk i K - Vseukrainska informatsiino-analitychna shchotyzhneva hazeta*. Lutsk. 10 travnia 2020 roku. Available at: <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/50054-sovyeti-rozstrilyali-u-tabori-10-tisyach-polonyenikh-divchat/>. accessed by 15.05.2020
8. Faktcheking (2020). Available at: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:VOXU-EdEra+FactCheck101+2018/about> accessed by 05.05.2020

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

УДК 341.231.14 (477+4+7)

ПРОБЛЕМА НОРМАТИВНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНІ РЕАЛІЇ

Кривдіна Інна, Гайтан Віталій

В науковій статті проведено аналіз міжнародного та вітчизняного законодавства у сфері захисту прав людини в Інтернет-середовищі. На основі опрацьованих авторами міжнародних документів та українських нормативно-правових актів визначено основні засади правового регулювання та захисту основних прав та свобод людини з урахуванням особливостей їх здійснення при використанні Глобальної мережі. Дослідниками було з'ясовано, що на міжнародному рівні зазначена проблема є предметом вивчення та нормативного регулювання вже досить тривалий час, результатом чого є розробка та прийняття великої кількості міжнародних документів, що містять так звані міжнародні стандарти у зазначеній сфері. Особливу увагу приділено активній роботі Ради Міністрів Ради Європи, результатом якої стали Конвенції та Рекомендації країнам-учасникам, які регулюють різноманітні аспекти захисту прав людини в мережі Інтернет. Проаналізовано також українське законодавство на предмет відповідності міжнародним правозахисним стандартам та надано характеристику основних нормативно-правових актів, що так чи інакше торкаються проблем захисту прав та свобод людини в Інтернет-просторі.

Ключові слова: права людини, Інтернет, захист прав людини, інформаційні відносини, нормативно-правові акти, міжнародні стандарти прав людини

Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується активним використанням інформаційних технологій у суспільних відносинах і розвитком так званого інформаційного суспільства. Інтернет, згідно ст. 1 Закону України «Про телекомунікації», як всесвітня інформаційна система загального доступу, що логічно зв'язана глобальним адресним простором та базується на Інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [Верховна Рада, 2003], відіграє в такому процесі ключову роль. Проблема захисту прав людини в Глобальній мережі є нагальною та важливою з практичної точки зору справою, бо кількість Інтернет-користувачів постійно зростає (так, до їх числа входять вже майже всі вікові групи населення різних за своїм економічним розвитком та політичною організацією країн Світу), однак, нормативне забезпечення та механізми такого захисту у багатьох державах все ще розвивається повільно.

Загальні питання правового регулювання відносин, пов'язаних з використанням Всесвітньої мережі вивчали Бачило І.Л., Лопатин В.Н., Битяк О.Ю., Еннан Р.Є., Федотов М.О., Брижко В.М., Кохановська О.В. та Цимбалюк В.С. Електронна комерція та її нормативно-правова база розглядалася в роботах Чучковської А.В. та Баранова О.А. Стосовно проблеми захисту прав людини у мережі Інтернет, то воно розглядалося у декількох окремих аспектах: захист прав дітей – у дослідженнях Стешенко В.М. і Куніцького В.В.; захист прав інтелектуальної власності – у статтях Атаманової Ю.Є., Лиски П.О. та Янчука Ю.; захист персональних даних – у розвідках Пазюка А.В., Марущака А.І. та Панченко В.М.; механізми захисту прав людини в Інтернеті - Черних О.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання на міжнародному та вітчизняному рівнях питань, пов'язаних із захистом прав та свобод людини в мережі Інтернет, а також формулювання пропозицій удосконалення такого регулювання.

Мережа Інтернет є галуззю масової комунікації, яка стрімко розвивається і змінюється, а правове регулювання таких галузей завжди розвивається з запізненням. Однак, світова спільнота вже розробила велику кількість міжнародних актів, що містять так звані міжнародні стандарти у зазначеній сфері. Основний підхід до питання захисту прав людини в Інтернет-середовищі базуються на керівному принципі, проголошеному в 2016 році Резолюцією 32-ої сесії Ради ООН з прав людини під назвою «Заохочення, захист і здійснення прав людини в Інтернеті», сутність якого полягає в тому, що «ті самі права, які людина має в офлайновому середовищі, повинні також захищатися в онлайн-середовищі» [Рада з прав людини ООН, 2016]. Тому серед документів, які проголошують та гарантують основоположні права та свободи людини слід назвати: Декларацію прав людини 1948 р., Міжнародні пакти про громадські та політичні, економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Конвенцію ООН про права дитини 1989 р.

Цілеспрямовано проблему захисту прав Інтернет-користувачів розглядали й інші міжнародні організації. Так, Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 2015 році було схвалено Концепцію універсальності Інтернету, яка першим серед чотирьох основних принципів, які мають найважливіше значення для розвитку Глобальної мережі, називає те, що Інтернет заснований на правах людини [ЮНЕСКО, 2015].

Рада Європи зробила помітний внесок у справу розробки та впровадження міжнародних стандартів у зазначеній сфері. У 2014 році Комітетом Міністрів цієї міжнародної організації було прийнято Рекомендацію СМ/РЕС (2014) 6, яка містить вказівку, що на держав-членів Ради Європи покладаються обов'язки забезпечити кожному, хто знаходиться в межах їхньої юрисдикції, права та основоположні свободи, закріплені Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод. Зазначалося також, що дія цього зобов'язання поширюється й на сферу використання мережі Інтернет [Комітет Міністрів Ради Європи, 2014]. У 2018 році Рекомендація № СМ/РЕС (2018) 2 Комітету міністрів державам-членам при ролі та обов'язки Інтернет-посередників закликала держав-членів створювати безпечно і сприятливе онлайн-середовище, в якому посередники, користувачі і всі зацікавлені сторони знають свої права і обов'язки; сприяти розвитку необхідних механізмів саморегулювання і спільного регулювання, а також забезпечувати наявність механізмів розгляду всіх скарг на порушення прав людини у цифровому просторі [Комітет Міністрів Ради Європи, 2018].

В рамках Спільної Програми Європейського Союзу та Ради Європи «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні», яка спрямована на відкритий, всебічний і сталий підхід до управління Інтернетом, що ґрунтується на правах людини і ставить людину в центр уваги, було підготовлено та видано у 2015 році «Посібник з прав людини для Інтернет-користувачів та пояснювальний меморандум». В Посібнику викладено чинні міжнародні стандарти прав людини та

механізми їх забезпечення, що містяться у Рекомендації CM/REC (2014) 6 Комітету міністрів Ради Європи. Серед основних прав людини при користуванні Всесвітньою мережею, які повинні бути предметом захисту з боку держави, названо наступні: право на вільний доступ до Інтернету та заборона дискримінації; свобода вираження поглядів та інформації; право на мирні зібрання, об'єднання та участь; право на приватне життя та захист даних; право на освіту та доступ до знань. Особливу увагу приділено захисту прав дітей та молоді як найбільш вразливої категорії Інтернет-користувачів. Крім того, розглянуто ефективні засоби правового захисту прав людини та її основних свобод в Інтернет-середовищі [Комітет Міністрів Ради Європи, 2015].

В рамках зазначеної вище програми також стало доступним для українців друковане видання, що містить розроблені у співпраці з Європейською асоціацією інтернет-провайдерів Керівні принципи у сфері прав людини для інтернет-провайдерів. Підкреслюючи важливу роль, яку інтернет-провайдери відіграють у наданні користувачам Інтернету таких основних послуг, як доступ, електронна пошта чи контент-послуги, наголошується на важливості безпеки користувачів та їх права на приватність і свободу вираження поглядів, а також, у зв'язку з цим, на важливості усвідомлення провайдером можливого впливу своєї діяльності на права людини [Комітет Міністрів Ради Європи, 2015].

Важливу роль регулюванні питань, пов'язаних з правопорушеннями в Глобальній мережі відіграє Конвенція про кіберзлочинність, прийнята Радою Європи у 2001 р. Зазначений документ був прийнятий з метою запобігання правопорушенням в Інтернет просторі. Зокрема, в ньому визначаються такі види правопорушень: проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; злочини, пов'язані з комп'ютерами; злочини, пов'язані зі змістом; злочини, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав. Окремо розглядаються питання додаткової відповідальності і санкції [Рада Європи, 2001].

Також серед існуючих документів Ради Європи, що містять міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини при використанні Глобальної мережі, слід звернути увагу на такі: 1) Рекомендація R (99) 5 Комітету міністрів державам-членам щодо захисту недоторканості приватного життя в Інтернеті (1999 р.); 2) Декларація Комітету міністрів про свободу спілкування в Інтернеті (2003 р.); 3) Декларація Комітету міністрів про права людини та верховенство права в інформаційному суспільстві (2005 р.); 4) Рекомендація REC (2007) 16 Комітету міністрів державам-членам щодо заходів з підвищення цінності Інтернету як суспільної послуги (2007 р.); 5) Рекомендація CM/REC (2008) 6 Комітету міністрів державам-членам щодо заходів із забезпечення дотримання свободи вираження поглядів та інформації відносно інтернет-фільтрів (2008 р.); 6) Додаток до Рекомендації CM/REC (2008) 6: Керівні принципи використання інтернет-фільтрів і здійснення контролю за ними для повного здійснення та реалізації права на свободу вираження поглядів та інформації (2008 р.) та ін. [Комітет Міністрів Ради Європи, 99, 2003, 2005, 2007, 2008].

Виходячи з того, що Україна є членом вищезазначених міжнародних організацій, вона взяла на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та основних свобод й постійно веде роботу із

приведення вітчизняного законодавства у відповідність до таких загальноєвропейських норм та правил. Аналізуючи нормативну базу з регулювання інформаційних відносин в цілому, по-перше слід назвати Конституцію України (1996 р.) та Цивільний кодекс України (2003 р.) як найбільш вагомими нормативно-правові акти, що визначають основні засади одержання, використання, поширення, зберігання інформації та захисту прав суб'єктів інформаційних відносин [Верховна Рада України, 1996, 2003].

З метою розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет, забезпечення широкого доступу громадян до цієї мережі, ефективного використання її можливостей для розвитку вітчизняної науки, освіти, культури, підприємницької діяльності, зміцнення міжнародних зв'язків, належного інформаційного забезпечення здійснення органами державної влади та органами місцевого самоврядування своїх повноважень, повнішого задоволення потреб міжнародного співтовариства в об'єктивній, комплексній інформації щодо різних сфер суспільного життя в Україні, у 2000 році було прийнято Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні». Зокрема, зазначено, що одними з основних завдань щодо розвитку національної складової мережі Інтернет є забезпечення конституційних прав людини і громадянина на вільне збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань; а також вдосконалення правового регулювання діяльності суб'єктів інформаційних відносин, виробництва, використання, поширення та зберігання електронної інформаційної продукції, захисту прав на інтелектуальну власність, посилення відповідальності за порушення встановленого порядку доступу до електронних інформаційних ресурсів всіх форм власності, за навмисне поширення комп'ютерних вірусів [Президент України, 2000].

На рівні Президента було також затверджено у 2015 р. Національну стратегію у сфері прав людини. Цікавою є вказівка щодо забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації та вільного розвитку особистості на те, що серед проблем, які на той час залишалися неврегульованими була відсутність гарантованого доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі Інтернет. Стратегічною метою визначалося забезпечення ефективної взаємодії між інститутами громадянського суспільства та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, зокрема шляхом удосконалення процедур залучення інститутів громадянського суспільства до процесу підготовки та прийняття рішень органами державної влади, органами місцевого самоврядування, й, відповідно, одним з очікуваних результатів - створення умови для запровадження електронної демократії [Президент України, 2015].

На рівні законів регулюються як інформаційні відносини взагалі (Закон України «Про інформацію» (1992 р.), «Про захист інформації в автоматизованих системах» (2005 р.), «Про науково-технічну інформацію» (1993 р.), «Про телекомунікації» (2003 р.), «Про інформаційні агентства» (1995), «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого

самоврядування в Україні засобами масової інформації» (1997 р.), «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.), «Про звернення громадян» (1996 р.), «Про електронні документи та електронний документообіг (2003 р.)», так і окремі їх аспекти, зокрема, пов'язані із здійсненням електронної комерції («Про електронні довірчі послуги» (2017 р.)) або пов'язані із захистом прав суб'єктів, що приймають участь у таких відносинах (Закон України «Про захист прав споживачів» (1991 р.), «Про захист персональних даних» (2010 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.)) [Верховна Рада України, 1992, 1993, 1997, 2001, 2003, 2005, 2010, 2011, 2017].

Проблеми захисту авторських та суміжних прав присвячений однойменний Закон України «Про авторські і суміжні права» (1993 р.), який спочатку дає визначення таких понять як веб-сайт, веб-сторінка та їх власники, гіперпосилання, електронна (цифрова) інформація, комп'ютерна програма, обліковий запис та постачальник послуг хостингу. Окремо розглянуто авторське на комп'ютерні програми та визначено, що вони охороняються як літературні твори. Окремі статті Закону присвячені порядку припинення порушень авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет, а також зобов'язанням постачальників послуг хостингу щодо забезпечення захисту авторського права і (або) суміжних прав з використанням мережі Інтернет [Верховна Рада України, 1993].

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017 р.) визначає, що об'єктами кібербезпеки та кіберзахисту є конституційні права і свободи людини і громадянина, а також суспільство, сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища. Забезпечення кібербезпеки в Україні ґрунтується на принципі верховенства права, законності, поваги до прав людини і основоположних свобод та їх захисту в порядку, визначеному законом. Забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі; здійснення заходів із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів, підвищення поінформованості громадян про безпеку в кіберпросторі покладається Законом на Національну поліцію України [Верховна Рада України, 2017].

Не можна обійти стороною й Кримінальний кодекс України (2001 р.), в якому окремий розділ присвячено злочинам у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку (ст.ст. 361-363) та відповідальності за їх скоєння. Крім того, для тих, хто незаконно збирає, зберігає, знищує та поширює конфіденційну інформацію про особу передбачена ст. 182 (Порушення недоторканості приватного життя) зазначеного Кодексу [Верховна Рада України, 2001].

На основі проведеного аналізу, можна зробити ряд висновків. По-перше, на міжнародному рівні нормативне забезпечення захисту прав людини в мережі Інтернет можна вважати достатнім з огляду на те, що міжнародним співтовариством розроблено та прийнято велику кількість документів, які містять міжнародні стандарти – уніфіковані правила правового регулювання зазначеної сфери. Необхідно відзначити великий внесок Ради Європи у їх розробку. Однак, окремий міжнародний документ узагальнюючого характеру – Хартія прав людини і

принципів в Інтернет, який покликаний інтерпретувати та пояснювати універсальні права людини в Глобальній мережі, та перший варіант якого було оприлюднено у 2011 році, так досі й залишається на стадії розробки. Саме затвердження більшої кількості таких документів, на наш погляд, дало б змогу говорити про більш високий ступінь уніфікації існуючих правозахисних норм на наднаціональному рівні.

По-друге, вітчизняне законодавство широко використовує міжнародні стандарти в сфері захисту прав людини, імплементуючи їх у нормативно-правові акти загального та спеціального характеру, про які мова йшла вище. Робота ця триває постійно, й прийняття нових та удосконалення змісту ряду існуючих законів говорить про виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань у зазначеній галузі. Але, на прикладі проблем піратства в Інтернеті та захисту конфіденційної інформації, юридичні механізми втілення закріплених правових норм на практиці все ще потребують додаткової уваги. Щодо пропозицій удосконалення правозахисних механізмів та додаткового регулювання питань захисту окремих категорій осіб, то, зокрема, важко не погодитися з існуючою в спеціальній правовій літературі думкою про доцільність внесення у Кримінальний кодекс України статей, які б дали визначення злочинів про сексуальну експлуатацію дітей через Інтернет, хоча окремі його статті й передбачають покарання за подібні злочинні діяння.

В цілому, міжнародне співтовариство постійно стикається й буде в подальшому стикатися з проблемою вдосконалення правового регулювання питань, пов'язаних із захистом прав людини в Інтернет-середовищі, бо розвиток інформаційних технологій відбувається дуже стрімкими темпами. Кожна держава, в залежності в рівня розвитку інформаційного суспільства, буде також постійно удосконалювати та приводити національне законодавство у зазначеній сфері у відповідність з вимогами часу та міжнародними стандартами.

Список літератури

- Верховна Рада України. Законодавство України. 1991-2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.04.2020)
- Верховна Рада України. Кримінальний кодекс України. Закон 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 23.04.2020)
- Верховна Рада України. Про авторські та суміжні права. Закон 23.12.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 22.04.2020)
- Верховна Рада України. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України. Закон 05.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2163-19> (дата звернення: 25.04.2020)
- Верховна Рада України. Про телекомунікації. Закон 18.11.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1280-15> (дата звернення: 22.04.2020)
- Комітет Міністрів Ради Європи. Рекомендація CM/Rec (2014) 6 Комітету Міністрів державам-членам щодо посібника з прав людини для користувачів Інтернету. Пояснювальний меморандум. К, 2015. URL: <https://rm.coe.int/16802e3e96> (дата звернення: 24.04.2020)
- Комітет Міністрів Ради Європи. Рекомендація № CM/REC (2018) 2 Комітету міністрів державам-членам про ролі та обов'язки Інтернет-посередників URL: <https://search.coe.int/cm#title=Recommendations%20to%20member%20States#f=%5B%7B%22p%3A%22CoESerie%22i%3A3%2C%22o%3A1%2C%22m%3A2%2C%22ix%3A3%2C%22val>

ue"%3A"Rec"%7D%2C%7B"p"%3A"Title"%2C"%3A1%2C"o"%3A1%2C"m"%3A2%2C"ix"%3A1%7D%5D#Default=%7B"k"%3A"*"%2C"o"%3A%5B%7B"d"%3A1%2C"p"%3A"CoEValidationDate"%7D%5D%2C"s"%3A251%7D#s=251 (дата звернення: 24.04.2020)

- Президент України. Національна стратегія у сфері прав людини. Указ 25.08.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> – (дата звернення: 24.04.2020)
- Президент України. Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні. Указ 31.07.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000> (дата звернення: 24.04.2020)
- Рада Європи. Керівні принципи у сфері прав людини для інтернет-провайдерів. 2015. URL: <https://rm.coe.int/1680599368> (дата звернення: 24.04.2020)
- Рада Європи. Конвенція про кіберзлочинність 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 24.04.2020)
- Совет по правам человека ООН. Поощрение, защита и осуществление прав человека в Интернете: Резолюция, принятая Советом по правам человека 1 июля 2016 года 32/13. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/156/92/PDF/G1615692.pdf?OpenElement> (дата звернення: 24.04.2020)
- ЮНЕСКО. Универсальность Интернета. 2015. URL: <https://ru.unesco.org/internetuniversality/about> (дата звернення: 24.04.2020)
- Committee of Ministers. Council of Europe. Recommendations Committee of Ministers to member States. 1999-2020. URL: [https://search.coe.int/cm#title=Recommendations%20to%20member%20States#f=%5B%7B"p"%3A"CoESerie"%2C"i"%3A3%2C"o"%3A1%2C"m"%3A2%2C"ix"%3A3%2C"val ue"%3A"Rec"%7D%2C%7B"p"%3A"Title"%2C"%3A1%2C"o"%3A1%2C"m"%3A2%2C"ix"%3A1%7D%5D#Default=%7B"k"%3A"*"%2C"o"%3A%5B%7B"d"%3A1%2C"p"%3A"CoEValidationDate"%7D%5D%2C"s"%3A251%7D#s=251](https://search.coe.int/cm#title=Recommendations%20to%20member%20States#f=%5B%7B) (дата звернення: 24.04.2020)

Inna Kryvdina, Vitaliy Gaitan

THE PROBLEM OF REGULATORY PROVISION OF HUMAN RIGHTS PROTECTION ON THE INTERNET: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND DOMESTIC REALITIES

The scientific article analyzes the international and national legislation in the field of human rights protection in the Internet environment. Based on the international documents and Ukrainian legal acts elaborated by the authors, the basic principles of legal regulation and protection of fundamental human rights and freedoms have been determined taking into account the peculiarities of their implementation when using the Global Network. Researchers have found that at the international level the problem has been the subject of study and regulation for quite some time, resulting in the development and adoption of a large number of international instruments containing so-called international standards in the field. Particular attention has been paid to the active work of the Council of Ministers of the Council of Ministers, which has resulted in the Conventions and Recommendations to the participating countries that regulate various aspects of human rights protection on the Internet. Ukrainian legislation on compliance with international standards is also analyzed and the main legal acts characterizing the problems of protection of human rights and freedoms in the Internet are described. It is noted that Ukraine is constantly working on the implementation of international human rights standards in national legislation. It is concluded that the relations that a person engages in using the Internet are rather heterogeneous in their legal

nature, and it is of particular importance to improve the legal mechanisms for the protection of human rights as a whole.

Keywords: *human rights, Internet, human rights protection, information relations, regulations, international human rights standards*

References

- Verkhovna Rada of Ukraine. (1991-2020). The legislation of Ukraine: Acts. [Online] 1991-2020. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [Accessed: 23/04/2020]
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Criminal codex of Ukraine: Act. [Online] 2001. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [Accessed: 23/04/2020]
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). Copyright and Related Rights: Act. [Online] 1993. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [Accessed: 22/04/2020]
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). About the basic principles of ensuring cyber security of Ukraine: Act. [Online] 2017. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2163-19> [Accessed: 25/04/2020]
- Act of Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). About telecommunications: Act. [Online] 2003. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1280-15> [Accessed: 22/04/2020]
- Committee of Ministers. Council of Europe. (2015) Recommendation CM/Rec (2014) 6 Committee of Ministers to member States on the Human Rights Guide for Internet users. Explanatory Memorandum. [Online] 2015. Available from: <https://rm.coe.int/16802e3e96> [Accessed: 24/04/2020]
- Committee of Ministers. Council of Europe. (2018) Recommendation CM/Rec (2018) 2 Committee of Ministers to member States about the roles and responsibilities of Internet intermediaries [Online] 2018. Available from: [https://search.coe.int/cm#title=Recommendations%20to%20member%20States#f=%5B%7B"p"%3A"CoESerie"%2C"i"%3A3%2C"o"%3A1%2C"m"%3A2%2C"ix"%3A3%2C"val ue"%3A"Rec"%7D%2C%7B"p"%3A"Title"%2C"%3A1%2C"o"%3A1%2C"m"%3A2%2C"ix"%3A1%7D%5D#Default=%7B"k"%3A"*"%2C"o"%3A%5B%7B"d"%3A1%2C"p"%3A"CoEValidationDate"%7D%5D%2C"s"%3A251%7D#s=251](https://search.coe.int/cm#title=Recommendations%20to%20member%20States#f=%5B%7B) [Accessed: 24/04/2020]
- President of Ukraine. (2015) National Human Rights Strategy: Decree. [Online] 2015. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/501/2015> [Accessed: 24/04/2020]
- President of Ukraine. (2000). Measures to develop the national component of the global Internet information network and to ensure wide access to this network in Ukraine: Decree. [Online] 2000. Available from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928/2000> [Accessed: 24/04/2020]
- Council of Europe. (2015). Human rights guidelines for ISPs. [Online] 2015. Available from: <https://rm.coe.int/1680599368> [Accessed: 24/04/2020]
- Council of Europe. (2001). Cybercrime Convention. [Online] 2001. Available from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 [Accessed: 24/04/2020]
- UN Human Rights Council. (2016). Promotion, protection and enforcement of human rights on the Internet: A resolution 32/13. [Online] 2016. Available from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/156/92/PDF/G1615692.pdf?OpenElement> [Accessed: 24/04/2020]
- UNESCO. (2015). Internet Universality. [Online] 2015. Available from: <https://ru.unesco.org/internetuniversality/about> [Accessed: 24/04/2020]

- Committee of Ministers. Council of Europe. (1999-2020). Recommendations Committee of Ministers to member States. [Online] 1999-2020. Available from: <https://search.coe.int/cm#title=Recommendations%20to%20member%20States#f=%5B%7B%22p%3A%22CoESerie%22i%3A%22o%3A%22m%3A%22ix%3A%22val ue%3A%22Rec%22%7B%22p%3A%22Title%22i%3A%22o%3A%22m%3A%22C%22ix%3A%22%7D%5D#Default=%7B%22k%3A%22%22o%3A%5B%7B%22d%3A%22p%3A%22CoEValidationDate%22%7D%5D%22s%3A%22%7D%5D#s=251> [Accessed: 24/04/2020]

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

УДК 39: 378. 811.161.2

МУЛЬТИКУЛЬТУРНА КОМПОНЕНТА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Тетяна Колікова

Статтю присвячено актуальній проблемі мультикультуралізму в навчанні іноземних мов, зокрема, у навчанні української мови як іноземної. Акцентується увага на тому, що в сучасному світі освіта набуває рис полікультурного феномену, а це зумовлює необхідність створення дидактичних матеріалів за провідним принципом міжкультурної комунікації.

Ключові слова: міжкультурний діалог, міжкультурна комунікація, лінгводидактика, толерантний світогляд, полікультурне суспільство, українська мова як іноземна.

Постановка проблеми. У сучасних умовах міждержавне співробітництво стає найважливішою умовою успішного розвитку економіки, політики, культури, освіти. Фахівцями наголошується зростання освітніх послуг на світовому ринку. Володіння іноземною мовою на сьогодні є необхідною вимогою для підготовки фахівців. Кількість іноземних студентів у світі постійно збільшується, і на сьогоднішній день перевищує півтора мільйони. За останні сорок років їх кількість збільшилася в десять разів і до 2025 року, за прогнозами, загальна кількість студентів у світі зросте майже у 3 рази і складатиме 260 мільйонів, причому 5 - 7 мільйонів з них будуть іноземці.

У рамках активної участі України у Болонському процесі зростає кількість програм міжнародного обміну. В країну для отримання освіти приїжджає досить велика кількість студентів, яким необхідно вивчати державну мову, або іншу (англійську, німецьку, польську, російську та ін.) як мову навчання.

Під час навчання іноземних студентів у навчальних закладах України українська мова не відноситься до сфери їх майбутньої професійної компетенції, проте вона є необхідним засобом спілкування та адаптації до нових соціально-культурних умов і засобом оволодіння майбутньою професією. Проблема мовно-орієнтованої підготовки є однією з найважливіших у підготовці іноземних слухачів, що багато в чому залежить від предметної компетенції викладача української мови, який сьогодні стикається з новими викликами часу [Верещакін Е.М., Костомаров В.Г., 1990], [Жарких В., 2017], [Колікова Т. Г., 2017].

Виклад основного матеріалу. У новому тисячолітті освіта набуває рис полікультурного і мультилінгвального феномену. «Зміни в сфері соціуму, науки і культури свідчать про дедалі більше розумінні плюралізму і багатомірності реальності. Її якості, різноманітність і новизна розвиваються в міру виникнення нових способів адаптації в мінливому світі, а з ними виникають і нові виклики з сфери людської взаємодії» [Жарких В., 2017].

У багатьох вузах Західної Європи навчання з основних курсів ведеться на декількох мовах. У таких університетах, як університет Зальцбурга в Австрії, університети Кельна, Берліна, Бремена, Мюнхена в Німеччині надають студентам

можливість здобувати освіту не тільки німецькою, а й англійською мовами. В Одеському національному політехнічному університеті існує німецький технічний інститут, де студентам пропонується поглиблене вивчення німецької технічної мови з подальшою можливістю проходити практику за своєю спеціальністю в німецькомовних країнах. Ці та інші факти демонструють очевидність реалізації міжкультурного підходу в освіті, зокрема, у розвитку міжкультурної лінгводидактики.

Індикаторами взаємин культур і народів в структурі міжкультурного контенту є подібності та відмінності культур і народів. Саме тому завдяки вивченню та аналізу фактів мовної системи, традицій народів, їх етикету можна дізнатися і зрозуміти історію і виникнення етносу, його міжкультурні контакти, вплив на інші народи.

У Франції, наприклад, велика увага приділяється протоколу спілкування. Почесний гість завжди за столом сидить праворуч від господаря. Під час бесіди слід уникати таких тем, як сім'я, зарплата, релігія, імміграція, негативна критика Франції. Знаком уваги вважається не подарунок, а квіти, які можна надіслати до або після зустрічі, причому тільки не гвоздики і хризантеми, так як вони вважаються символом жалоби.

Більш простим є ставлення до етикету в Німеччині та Австрії, хоча є свої особливості. Цінується пунктуальність, зустрічі необхідно погоджувати заздалегідь, в бесіді питання про самопочуття близьких вважаються хорошим тоном в силу того, що сім'я є однією з найважливіших цінностей в культурі німецьких народів.

В Італії, безумовно, спілкування менш формально, але, як правило, слід уникати теми курсу валют, фінансових питань, політики, а також мафії і особистості Муссоліні

Українці по праву вважаються завзятими і працьовитими, що зумовлено нелегкою долею народу, постійною боротьбою за свободу і незалежність. Саме тому тема сильного покровителя в особі будь-якої держави (в різні часи це були Польща, Росія) є дуже важливою, але і досить болючою.

Основна мета міжособистісного і міжкультурного діалогу - це вміння взаємодіяти грамотно і доцільно. Інтерес до міжкультурних зв'язків спричинив розвиток міжкультурної освіти. Взаємозв'язок мови і культури відзначається багатьма вченими. Аналіз цих питань ми знаходимо в працях таких дослідників, як: А.Н. Беляєв [Беляєв А.Н., 1987], С. С. Кашлев [Кашлев С.С., 2005], В. Х. Сидоренко [Сидоренко В.Х., 2007], Л. А. Суббота [Суббота Л.А., 2003] та інших. Зупинимося на принципах міжкультурної лінгводидактики.

Ключовими принципами міжкультурної лінгводидактики небезпідставно вважаються принципи:

- культурної поваги, яка і передбачає прояв поваги до всіх учасників міжкультурної комунікації незалежно від їх культурних уявлень і культурної приналежності;
- рівності комунікативних шансів, що має на увазі відмову від своїх переваг, якщо вони обмежують гідності і права партнера по комунікації;
- навчання, яке пов'язане з ідеалом формування толерантного світогляду особистості, її морально-етичних уявлень і моральних категорій, що сприяють

вихованню особи, відкритої для міжкультурного діалогу, і є основою особистісно-орієнтованого навчання, яке дозволяє враховувати індивідуальність, психологічні та інші особливості, специфіку рідної мови і культури.

Наведені принципи міжкультурної лінгводидактики як науково-практичного напрямку пов'язані зі спеціально організованою діяльністю по формуванню суб'єкта, який здатний активно брати участь в міжкультурній комунікації та комфортно відчувати себе в полікультурному суспільстві.

Традиційно у змісті навчання міжкультурного мовної освіти можна виділити:

1) знання, вміння, і навички, які необхідні для досягнення кінцевої мети навчання, іншими словами, використання мови для спілкування в різних комунікативних ситуаціях.

2) засоби навчання, тобто посібники, підручники.

Мета. Отже, метою наукового дослідження є обґрунтування необхідності створення навчальних матеріалів, на основі яких вирішуватиметься проблема міжкультурної комунікації. Навчальні матеріали нового покоління повинні бути функціональними і відрізнятися системною послідовністю застосування різноманітних засобів наочності, мати ґрунтовну технічну підтримку, іншими словами, електронні версії, які дають можливість здійснювати особистісно-орієнтований підхід у навчанні. У контексті сказаного проаналізуємо останні документи Міністерства освіти і науки України, а також науковий досвід викладання української мови як іноземної.

Міністерство освіти і науки України продемонструвало проект прийняття стандарту української мови як іноземної. Документ регламентує ті вимоги, які повинні бути поставлені до осіб, для яких українська мова не є рідною. Такий державний стандарт дає можливість уніфікувати вимоги до володіння мовою. Він має чіткий перелік навичок і умінь в залежності від рівня володіння мовою. Документ дозволяє розробити навчальні програми і створити підручники з української мови, за якими навчатимуться учні та студенти, для яких українська мова - не рідна. Це дасть поштовх для створення словників, робочих зошитів, посібників з граматики та мовленнєвої практики, відкриття мовних центрів.

Методика викладання української мови як іноземної - порівняно молода наука. В ній знайшов відображення багатий досвід науковців, методистів, практиків викладання іноземних мов як нерідних, накопичений попередніми десятиліттями. Вагомі дослідження у галузі викладання української мови як іноземної знайшли своє відображення в роботах таких дослідників, як О.Н. Тростинська [Тростинская О.Н., 2003], С. В. Соколова [Соколова С.В., 2011], Г.Коваль [Коваль Г., 1993], Л.Є.Азарова [Азарова Л.Є., 2012] та інших.

Оскільки українська мова сьогодні є не просто частиною культури громадян, для яких вона є рідною, а й запорукою майбутньої успішної кар'єри, тому що студенти-іноземці здобувають вищу освіту в українських закладах вищої освіти державною мовою, то проблема вибору методики, ефективного підходу в навчанні української мови як іноземної є вкрай важливою. Як відомо, оволодіння мовою як засобом спілкування може бути реалізовано лише у разі потреби в ній, тому до української мови у іноземних студентів інтерес має бути прагматичним. Для

студентів із різних країн особистісні мотиви різні: від соціально-психологічних до соціально-економічних [Романова О.К., Коляда-Березовська Т. Ф., 2019]. І тому, у зв'язку з новими вимогами до вивчення української мови як іноземної, найважливіше завдання міжкультурного спілкування - це створення навчальних матеріалів, адекватних вимогам часу і дидактичній меті.

В даний час колектив кафедри української мови Інституту підготовки іноземних громадян Одеського національного політехнічного університету працює над створенням різних навчальних посібників, які включають в себе фонетичний матеріал (моделі, вправи), лексичний матеріал (лексичний мінімум, який відповідає рівню і етапу навчання з урахуванням комунікативної ситуації), граматичний матеріал (моделі пропозицій, мовних зразків, правил їх вживання відповідно до комунікативних норм), соціокультурний матеріал (соціокультурні одиниці мови, тексти про історико-культурні особливості мови, що вивчається, вправи). Подаватися матеріал повинен в порівнянні з рідною культурою учнів.

Зупинимося на створенні навчального посібника по мовленнєвій практиці для студентів технічних спеціальностей 3-4 курсів, так як саме на цих курсах відбувається завершальний етап навчання. Це період у навчальному процесі, протягом якого іноземному студенту отримують і вдосконалюють необхідне для навчання. На 3 курсі студенти формують і розвивають навички і вміння в репродуктивно- продуктивних і продуктивних видах мовленнєвої діяльності необхідних для читання і обробки текстів, підготовки матеріалів для доповідей, дискусій на науково-професійні, соціально-політичні та соціально-культурні теми. На 4 курсі вдосконалюються набуття, навички й уміння у всіх видах мовленнєвої діяльності, необхідних для підготовки захисту бакалаврської роботи.

При відборі матеріалу ми дотримувалися принципу, який дав можливість гармонійно увявити тематичну організацію навчального матеріалу. Структурно посібник розділене на 8 тематичних уроків, кожна з тим - це логічно завершений мікроетап на шляху до вирішення конкретних цілей курсу. Дуже важливо, щоб тема піднімала питання, які передбачають обговорення, вираження і формування власної думки, моральних позицій студентів.

У кожній темі є кілька текстів, з яких перший є основним з точки зору інформативності питань, які поставлені в темі.

Робота над темою починається з читання тексту з установкою на підготовку до бесіди. Це дає можливість сконцентрувати увагу на лексичному ядрі уроку, використовувати прийоми роботи над мовною та контекстуальною здогадкою, прокоментувати комунікативну граматику, позначити граматичні труднощі.

Вивчення теми передбачає не тільки читання текстів, а й творчу роботу з ними в контексті порівняльно-порівняльного підходу. Найважливіша роль відводиться вправам творчого типу, що вимагають аргументації думки, вміння підтримати або заперечити позицію співрозмовника, дотримуючись етиці спілкування. Обговорення теми на підставі отриманої інформації з використанням нової лексики – це і є перспективна частина уроку і теми.

Розглянемо структуру даного посібника. Воно складається з тем, які відтворюють єдину взаємопов'язану систему культурних цінностей, пов'язаних з

історією, освітою, традиціями, роллю і проблемами молоді як в Україні, так і в полікультурному світі: 1 -Одеса - місто навчання студента; 2 – Інтернет; 3 - Україна (державний та економічний устрій); 4 - Система освіти в Україні; 5- Київ - столиця України; 6- Українські традиції та звичаї; 7-Видавні українці; 8- Молодь світу. Теми уроків вибрані не випадково. Вони відкривають великі можливості для роботи над мовленнєвим матеріалом (значення слів, словотвір, семантика, управління дієслів, стилістика, синоніміка і т. п.) і одночасно є цікавими для дискусій, висловлення власної думки, ставлення до проблеми. Таким чином, вже в назві кожної теми закладена проблемність, що надає можливість кожному зі студентів стати активним учасником діалогу, обговорення.

У структурно-змістовному плані робота над темою складається з таких елементів: введення в проблему; читання текстів; перевірка розуміння; освоєння лексики; обговорення фактів і думок; порівняльний аналіз культур; дослідження смислів; словотвір; обговорення текстів; індивідуальна робота з текстами для самостійної роботи; дискусії; написання творчої роботи, реферату з досліджуваної теми, монолог, в якому представлені висновки досліджуваної теми з урахуванням національних і етнокультурних особливостей, прикладів міжкультурних зв'язків, які дозволяють говорити про існування як універсального, так і унікального в культурах різних народів.

Висновки. Отже, глобальні та інтеграційні процеси, які відбуваються в останні роки з великою інтенсивністю, зачіпають сферу освіти і зумовлюють зміни методів і методик мовного навчання.

Мова і культура взаємопов'язані. Цей взаємозв'язок служить засобом подолання комунікативних бар'єрів. Українська мова, багата традиціями, має великий інтеграційний потенціал як на європейському просторі, так і в глобальному масштабі. Діалог культур пов'язано з інтенсифікацією глобальних процесів, при яких важливо наголосити на необхідності врахування особливостей культури учня.

Міжкультурна лінгводидактика має стати інноваційною основою навчання української мови як іноземної в полікультурному середовищі, яка враховує нові потреби міжкультурної освіти, що дає можливість виховати толерантну особистість, відкриту діалогу культур.

Практичною реалізацією принципів стратегій і тактик міжкультурної лінгводидактики стає створення інноваційних підручників і посібників, що сприяють міжкультурному спілкуванню як засобу, що дозволяє вести ефективне мовне навчання в умовах діалогу культур.

Список літератури

1. Тростинская О.Н. Изучение коммуникативных потребностей иностранных студентов, обучающихся в вузах естественнонаучного профиля *Русская филология. Украинский вестник.* 2003. №3. 4(24) с.50-52.
2. Суббота Л.А. Внеаудиторное чтение с коммуникативной ориентацией. *Русская филология. Украинский вестник.* 2003. № 1. 2(23). с.35-37.
3. Азарова Л.Е. Особенности преподавания русского и украинского языков как иностранных для студентов нефилологических вузов. URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2253/azarova_osob_prepod_rus_ukr.pdf?sequence=1&isAllowed=y
4. Україномовне навчання інофонів у поліетнічних умовах Одещини / О.К.

Романова, Т. Ф. Коляда-Березовська *Одеська лінгвістична школа: класичне і новітнє: колект. моногр.* Одеса: ПолиПринт, 2019. С. 96–104. Бібліогр.: 17 назв.- URI: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/9330>

5. Жарких В. Проблема слухання/говорення в структурі людських взаємодій (в контексті філософії прагматизма) *Філософія та гуманізм.*- Вип.1(5), 20017, с.4-8. URI: hilhum.000webhostapp.com

6. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного, 4-е изд., 1990. 246с.

7. Беляев А.Н. Методика изучения украинского языка. Киев, 1987, с.54-63.

8. Кашлев С.С. Технология интерактивного обучения. Минск: Белорусский Вересень, 20005. 220с.

9. Коваль Г. Методика преподавания украинского языка. Рекомендации к выполнению научно-исследовательской тематики: учебно-методическое пособие для студентов высших учебных заведений. Тернополь, 1993. 368с.

10. Сидоренко В.Х. Теоретические и технологические основы профессионально-педагогического общения: методические рекомендации. К.: НПУ имени М.П. Драгоманова, 2007.-0с.

11. Соколова С.В. Методика формирования грамматической компетенции украинского языка как иностранного: учебно-методическое пособие. М.: Изд-во НПУ имени Драгоманова, 2011. 122с.

12. Коликова, Т. Г. Критерии педагогического мастерства современного педагога *Педагогічна майстерність викладача вищої школи: праці слухачів курсів підвищ. кваліф. виклад. складу.* Одеса, 2017. № 5. С. 83-88. URL: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/6502>

Tatiana Kolikova

MULTICULTURAL COMPONENT

TEACHING THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE

This article is devoted to the urgent problem of multiculturalism in teaching foreign languages, in particular, teaching the Ukrainian language as a foreign language.

The emphasis is on the fact that in the modern world education acquires the features of a multicultural phenomenon. It is noted that the purpose of this article is to justify the need to create educational materials on the basis of which the problem of intercultural communication can be solved. Attention is drawn to the fact that the training materials of the new generation should be functional and differ in the system sequence of using various methods, have good technical support, i.e. electronic versions that make it possible to implement a personality-oriented approach to learning. The author of the article refers to documents of the Ministry of Education and Science of Ukraine, which regulate the requirements for the creation of curricula and textbooks on the Ukrainian language as a foreign.

The article raises the question of the need to create teaching materials in Ukrainian for foreign students, which reflect the principles of intercultural communication.

The structure and content of the textbook on speech practice in the Ukrainian language as a foreign language for students of 3-4 years of technical higher education institutions are analyzed. It is concluded that the global and integral processes that have taken place in recent years in society affect the sphere of education and affect the change of methods and techniques of speech education.

Keywords: linguistic didactics, intercultural dialogue, communication, tolerant worldview, multicultural society, multicultural phenomenon, personality-oriented approach to teaching, professional education, Ukrainian as a foreign language.

References

1. Trostynska O.N.(2003) «Studying the communicative needs of foreign students studying in universities of the natural sciences». *Russian Philology. Ukrainian Bulletin.* - 2003.- №3.- 4 (24) - p. 50-52

2. Subbot L.A.(2003) «Extracurricular reading with a communicative orientation» *Russian Philology. Ukrainian Bulletin.* 2003. No. 1. 2 (23). p. 35-37

3. Azarova L. (2003) Features of teaching Russian and Ukrainian languages as foreign for students of non-philological universities: Pandia.ru> text80 / 084 / 11905.php.

4. Romanova O. , Kolyada-Berezovska T.(2019) «Ukrainian National Forum on Political Minds of Odeshchina». *Odeska linguistic school: Classic and new: collection. monograph* - Odessa: PolyPrint, 96–104 pp. URI: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/9330>

5. Zharkikh V. (2017) «The problem of listening / speaking in the structure of human relationships (in the context of the philosophy of pragmatism)». *Philosophy and Humanism.*- Vip. 1 (5), 20017, p. 4-8.

6. Vereshchagin EM, Kostomarov VG (1990) Language and Culture: Linguistic Studies in the Teaching of Russian as a Foreign Language, 4th ed., 1990.- 246с.

7. Belyaev A.(1987) Methods of studying the Ukrainian language. Kiev, 1987, p. 54-63.

8. Kashlev S. (2005) Technology of interactive learning. Minsk: Belorussky Veresen, 2005.-220s.

9. Koval G. (1993) Methods of teaching the Ukrainian language. Recommendations for the implementation of research topics: teaching aids for students of higher educational institutions . Ternopol, 368 p.

10. Sidorenko V. (2007) Theoretical and technological foundations of professional and pedagogical communication: methodological recommendations / V.Kh. Sidorenko.- K.: NPU named after M.P. Drahomanov, -50 p.

11. Sokolova S. (2011) The methodology for the formation of the grammatical competence of the Ukrainian language as a foreign language: teaching aid. Publishing House of the NPU named after Drahomanov, Moscow, 122 p.

12. Kolikova, T. (2017) «Criteria for pedagogical excellence of a modern teacher» *Teacher. Maystern cycle. vishch. school : Robot rumors kvalifikatsii vyklad. to the warehouse.* - Odessa, No. 5, 83-88 pp. URL: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/6502>

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

УДК 321:316.32

ГЛОБАЛЬНИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР СУЧАСНОСТІ**Кудлай Ірина**

У статті обговорюються серйозні проблеми інформаційного суспільства. Швидкий розвиток, поширення та просування нових інформаційних та телекомунікаційних технологій набуває сьогодні природи глобальної інформаційної революції, що значно впливає на політику, економіку, управління, фінанси, науку, культуру та інші галузі життєдіяльності суспільства в межах національних і регіональних границь та у всьому світі загалом. Сьогодні кожна людина безперервно взаємодіє з величезним потоком інформації. Практично у всіх сферах діяльності людини інформація вважається однією з важливих складових успіху. Сучасна суспільність трансформувалася в такий тип, який характеризується поняттями «інформаційний простір» та «інформаційне суспільство».

Ключові слова: Інтернет, інформаційний простір, інформаційні операції, комунікаційний простір, людина, простір, інформація, інформаційна безпека, інформаційне суспільство, глобалізація, глобалізація інформаційного простору, глобальна інформатизація

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. В епоху глобалізації суспільства масова інформація стає обов'язковим елементом соціалізації кожного індивідуума і необхідною умовою функціонування всього соціуму. За всю історію людства Інтернет став самим швидкозростаючим засобом комунікації, який все більш широко проникає практично в усі сфери життєдіяльності суспільства і докорінно змінює звичний спосіб життя і професійної діяльності мільйонів людей в різних країнах світу. Він створює для них принципово нові, безпрецедентні в історії людства можливості, а також нові, раніше невідомі проблеми, змінюють традиційні стереотипи поведінки і спосіб життя. Масштаби використання глобальної мережі неухильно зростають. Будь-який вид інформації зараз передається з мінімальними фізичними та емоційними витратами.

В основі глобалізації лежить інформаційна революція. І це незаперечно. Саме нові тенденції та напрямки інформатизації та комунікації мають вирішальний вплив на всі сфери життя суспільства, в тому числі освіту, мову, культуру, духовно-моральний розвиток, міжособистісні відносини. Дані сфери набувають якісно нових рис. Інформаційно-комунікаційні технології, системи обробки інформації, ЗМІ стають глобальними каналами міжособистісних відносин.

Масова комунікація, в тому числі і Інтернет, як система поширення інформації з метою утвердження духовних цінностей даного суспільства і активного впливу на уявлення, оцінки, думки і поведінку людей, на масову свідомість в цілому виявляється чи не найважливішим фактором соціокультурного розвитку суспільства.

Сучасні тенденції суспільного розвитку характеризуються, з одного боку, бурхливим зростанням інформаційно-комунікаційного потенціалу, нестабільним

становищем на світових фінансових ринках, посилення ролі комп'ютерних технологій, зміною соціальної стратифікації соціуму, можливістю впливу деяких країн ядра через громадські організації на внутрішньополітичні процеси в окремих країнах.

Явища, які в останні роки розвиваються в міжнародному суспільстві, доводять, що в ХХІ-му столітті в процесі розвитку цивілізації почав відбуватися глобальний прогрес, який за своїми розмірами і значимістю є безпрецедентними в історії розквіту людської спільноти.

В епоху глобалізації суспільства масова інформація стає обов'язковим елементом соціалізації кожного індивідуума і необхідною умовою функціонування всього соціуму. Масова комунікація, в тому числі і Інтернет, як система поширення інформації з метою утвердження духовних цінностей даного суспільства і активного впливу на уявлення, оцінки, думки і поведінку людей, на масову свідомість в цілому виявляється чи не найважливішим фактором соціокультурного розвитку суспільства. Сучасні тенденції суспільного розвитку характеризуються, з одного боку, бурхливим зростанням інформаційно-комунікаційного потенціалу, нестабільним становищем на світових фінансових ринках, посиленням ролі комп'ютерних технологій, зміною соціальної стратифікації соціуму, можливістю впливу деяких країн через громадські організації на внутрішньополітичні процеси в окремих країнах. З іншого боку, соціокультурні зміни в кінці ХХ-початку ХХІ ст. пов'язані з інтеграційними процесами в суспільстві, оцінюваними як процеси глобалізації.

«Критерій планетарності є одним із головних для інформаційного суспільства, яке реалізує свої цінності не лише як безпосереднє втілення інформаційної (кібернетичної) революції, а й як продукт нового етапу глобалізації» [Гальчинський, 2010].

Сучасне суспільство можна визначити безліччю епітетів – інформаційне, постіндустріальне, «суспільство споживання», суспільство постмодерну. Так чи інакше, основною рисою сучасного суспільства є його принципова інформаційна відкритість.

По суті, сьогодні, буквально на наших очах, здійснюється найбільш грандіозна в історії цивілізації глобальна інформаційна революція, результатом якої стане перехід на якісно новий рівень розвитку цивілізації — до глобального інформаційного суспільства. Що чекає людину в цьому суспільстві? Які основні тенденції його формування проявляються вже сьогодні? До яких наслідків для людини може привести подальший розвиток цих тенденцій?

Зростає вплив людини на оточуючий світ. Його перетворююча природа господарської діяльності, науково-технічна революція, яка посилила антропогенний вплив на природу та породила нові проблеми й виклики породжують суттєві проблеми. Вивчення глобальних проблем має носити комплексний інформаційний характер, оскільки вони зачіпають не тільки соціальні дисципліни, охоплюючи проблеми від соціальної філософії до економічних наук і завершуючи усіма природознавчими науками – хімією, біологією, фізикою і т. д.

У науковій літературі концепція "інформаційного суспільства" є відносно усталеною і «виражає ідею становлення нового соціально-економічного порядку,

який приходить на зміну індустріальному суспільству, і пов'язується з розгортанням інформаційно-технологічної революції, що поширюється на всі сфери соціальної і економічної діяльності» [Лях, Пазенок, 2009]. При цьому загально визнано, що Інтернет є ключовою інфраструктурою, навколо якої формується глобальне інформаційне суспільство.

Фахівцям в області інформатики та кібернетики добре відомо висловлювання її основоположника, Норберта Вінера, щодо природи інформації, котрий стверджував, що інформація - це не матерія і не енергія. Це третє.

Інакше кажучи, ще в середині минулого століття Норберт Вінер стверджував, що, крім матерії та енергії, у світі існує щось "третє". Це "третє" і є інформація.

Але що ж являє собою інформація і як вона пов'язана з матерією і енергією? Про це пізніше неодноразово висловлювали свою думку багато інших вчених. У їх числі вчені періоду становлення сучасного інформаційного суспільства.

Найбільш яскравими представниками інформаційного суспільства та забезпечення інформаційної безпеки являються такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як І. Арістова, А. Турен, М. Понятовський (Франція), І. Бачило, М. Хоркхаймер, Ю. Хабермас, Н. Луман (Німеччина), М. Маклюен, Т. Гаман, Д. Белл, А. Тоффлер (США), Д. Масунда (Японія), М. Кастельс, Ю. Хаяши, В. Іноземцев, В. Красильщиков, Ю. Яковець, Ю. Осипов, Г. Почепцов, В. Королько, О. Голобуцький, К. Беляков, В. Брижко, В. Бондаренко, О. Литвиненко, В. Цимбалюк, О. Олійник, О. Соснін, Л. Шиманський, Є. Макаренко, В. Гавловський, В. Гриценко, В. Копилов, В. Ліпкан, О. Логінов, М. Швець, М. Ожеван, М. Рижков, Д. Дубов, С. Єсімов, О. Запорожець, М. Присяжнюк, В. Бутузов, Є. Скулиш, П. Мельник, О. Юрченко, В. Пилипчук, Р. Калюжний, А. Марущак, О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик, А. І. Абдулаєв, У. Бек, Н. Вінер, Т. Х. Еріксер, К. К. Колін, А. І. Ракитов, Д. С. Робертсон, Б. Кормич, О. М. Сазонець, І. Л. Сазонець, Ф. Уебстер, О. Д. Урсул, К. Хессінг, К. Шенон та інші.

У західній літературі для позначення нової якості глобального інформаційного суспільства часто використовують термін «кіберпростір». В науці про міжнародні відносини даний термін не знайшов чіткого формулювання. Р. Рирдон і Н. Чоукрі на підставі аналізу академічних і публіцистичних статей зі сфери міжнародних відносин уклали, що термін "кіберпростір" тісно пов'язаний з такими поняттями, як Інтернет, інформаційні технології, комунікаційні технології, глобальні мережі, соціальні медіа та бази даних [Reardon, 2012].

Незважаючи на те, що більшість дослідників погоджуються з тим, що категорія інформації є ключовою у визначенні інформаційного суспільства, визначення поняття «інформаційне суспільство», що даються ними, істотно відрізняються. Так, знаменитий іспанський соціолог М. Кастельс розуміє під інформаційним суспільством суспільство, побудоване за мережевою ознакою, де ключове значення має приналежність до тієї чи іншої мережі - такої, наприклад, як мережі великих транснаціональних компаній або ЗМІ. Глобальна інформаційна мережа формує нову організаційну структуру інформаційних процесів і потоків, які, в свою чергу, змінюють інші існуючі соціальні структури, перетворюючи їх в мережеві.

М. Кастельс вважає, що на сьогоднішній день склалася певна культура

мережевого суспільства, яка обумовлює глобалізацію економіки, інформації та культури. М. Кастельс показує, що мережеве суспільство включає в себе держави, але не обмежується ними і являє собою спільність більш високого порядку. У висновку книги «Мережеве суспільство» Кастельс стверджує, що влада над потоками інформації менш значуща, ніж влада потоків інформації [Castells, 1998]. Вчені Д. Белл і А. Турен звертали увагу на формування постіндустріального суспільства, вважаючи, що потоки інформації трансформували індустріальне суспільство [Bell, 1973; Touraine, 1971]. Видатний соціолог М. Постер пов'язує сучасні медіаструктури і суспільство постмодерну [Rauscher, 2011]. На думку дослідника ЗМІ Г. Шиллера, в інформаційному суспільстві ключове значення мають капіталістичні відносини, інформація стає товаром, а великі транснаціональні корпорації отримують можливості експлуатації слабозрозумітих в економічному плані держав. Теоретичне осмислення і систематизація різних концепцій інформаційного суспільства представлено в роботі Ф. Уебстера «Теорії інформаційного суспільства». [Уэбстер, 2005] [Ларшин, 2009; Сергеев, 2014].

Інформатизацію суспільства дозволено розглядати як непростий суспільно-народногосподарський, соціально-економічний і науково-технічний процес задоволення потреб людей, організацій, країн, всіх текстур спільноти в інформації на базі створення і застосування новітніх інформаційних технологій.

Розглядаючи питання, що стосуються інформаційного суспільства, потрібно ще зазначити, ніби інформаційне середовище суспільства - це сукупність інформаційних ресурсів, система формування, поширення та застосування інформації, інформаційної інфраструктури.

Що стосується Інтернету, то всесвітня інформаційна павутина ще не стала всеохоплюючою, але вона вже сьогодні має великий вплив на наше життя. Даний процес йде швидше, ніж дозволено собі уявити. З технічного винаходу він перевтілюється в безумовний парадокс, який надає великий вплив на всі сторони життя населення Землі. Не викликає жодних сумнівів той факт, що розвиток інтернет-технологій відкриває перед суспільством безліч перспектив і дає надію на якісний прорив в самих різних сферах. Що стосується глобалізації, то розвиток цього процесу вже дозволяє говорити про глобальне інформаційне суспільство і єдиний інформаційний простір.

Група країн, таких, як США, Канада, Японія, Франція, Німеччина, Англія, Італія, розглядаючи створення єдиного інформаційного простору в якості одного з пріоритетних завдань ХХІ ст., домовилася про співпрацю у створенні глобальної інформаційної інфраструктури. прийшла до Угоди про спільну роботу в розробці масової інформаційної інфраструктури.

У якості основної умови створення інформаційного суспільства розглядаються такі інформаційні мережі, що володіють високотехнологічними властивостями, та функціонують в глобальних масштабах.

Звертаючи увагу на взаємини інформаційного суспільства і нових засобів масової інформації, слід ще раз підкреслити, що проблема інформаційного суспільства стає зараз до порядку денного як одна з найважливіших. Будь-який лідер, що діє в сучасній країні, вважає своїм обов'язком говорити, перш за все, про розвиток інформаційних технологій та інформаційного суспільства.

Мета статті – дослідження формування глобального єдиного інформаційного простору сучасності та вплив інформаційного суспільства як на окрему людину, так і на людство в цілому.

Викладання основного матеріалу. Зазначимо, що важливою гуманітарною тенденцією розвитку інформаційних технологій в сучасному світі є те, що сьогодні відбувається формування нової інформаційної культури суспільства. Який сенс ми сьогодні вкладаємо в це поняття? Можна дати таке визначення: інформаційна культура суспільства характеризує його здатність формувати і використовувати інформаційні ресурси, сучасні засоби інформатики та інформаційні технології в інтересах забезпечення життєдіяльності та розвитку суспільства. Необхідно відзначити, що тут дуже багато залежить від рівня розвитку системи освіти. Таким чином, саме вона дає людині широкий кругозір, формує у людей нові інформаційні потреби.

Хотілося б підкреслити, що сучасна інформаційна культура не зводиться лише до навичок використання обчислювальної техніки і телекомунікаційних систем. Це поняття набагато ширше. Воно включає в себе і готовність людей сприймати нову інформацію, тобто передбачає певний рівень розвитку інтелекту, і володіння основними міжнародними мовами, на яких сьогодні представлені сучасні наукові, економічні та інші знання, і багато іншого, в тому числі вміння спілкуватися з іншими людьми.

Від розвитку нової інформаційної культури сьогодні залежить дуже багато чого. Адже історія показує, що тільки ті нововведення і винаходи, які сприймалися культурою, в кінцевому підсумку і знаходили свій розвиток в суспільстві. Або ж, навпаки, їх розвиток затримувався на багато років.

Ще одна важлива тенденція сучасності проявляється в тому, що сьогодні в розвинених країнах світу формується новий, інформаційний спосіб життя людей. Справа в тому, що нове інформаційне середовище суспільства досить швидко формує у людей нові звички, стереотипи поведінки, нові культурні запити і навіть нові цінності. Ми вже звикли користуватися тими зручностями, які нам дає інформаційне суспільство, і не збираємося від них відмовлятися. Однак тут важливо зрозуміти інше - нове інформаційне середовище змінює і саму людину, весь його стиль життя і професійної діяльності. Характерним прикладом є скорочення транспортних комунікацій з метою обміну інформацією. Адже сьогодні можна цілком успішно організувати спільну роботу людей над спільним проектом, навіть якщо вони проживають в різних містах або в різних країнах. Мережева економіка, мережеві розподілені колективи — все це вже стає реальністю сьогодні, і, безумовно, буде розвиватися в майбутньому.

На жаль, глобальна інформатизація суспільства несе людині не тільки блага і зручності, але також і нові проблеми. Деякі з них мають глобальний характер і починають проявляти себе вже сьогодні. Одна з цих проблем-це проблема інформаційної нерівності між людьми, країнами та їх регіонами в новому інформаційному середовищі суспільства. Цій проблемі було приділено особливу увагу в Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства, яка була прийнята на зустрічі керівників країн «Великої вісімки» в липні минулого року. Керівники, які підписали цей документ, оголосили про свій намір об'єднати зусилля

для побудови глобального інформаційного суспільства і боротьби з інформаційною нерівністю.

Слід підкреслити, що проблема інформаційної нерівності є сьогодні не тільки глобальною економічною, геополітичною та соціальною проблемою. Це також і проблема культурологічна. Адже можливість використання тих переваг, які дають нові інформаційні технології та засоби інформатики, залежить не тільки від рівня розвитку економіки тієї чи іншої країни. Багато в чому вона залежить від рівня освіченості та лінгвістичної культури суспільства, її орієнтації на новий, інформаційний напрямок вектору розвитку сучасної цивілізації. На жаль, є підстави вважати, що проблема інформаційної нерівності, яка сьогодні тільки почала привертати до себе увагу політичних лідерів і наукової громадськості, найближчими роками загострюватиметься і для її вирішення необхідно буде вживати спеціальних заходів як на національному, так і на міжнародному рівні.

Проблема забезпечення інформаційної безпеки людини і суспільства. Сьогодні ця проблема набуває нового змісту і включає в себе не тільки інформаційну та комп'ютерну злочинність. Тут з'явилися і абсолютно нові аспекти. У їх числі засоби і технології впливу на масову свідомість (маніпуляція свідомістю), яке може здійснюватися як через засоби масової інформації, так і через глобальні комп'ютерні мережі, а також проблема руйнування традиційних національних культур під впливом глобалізації суспільства.

За оцінками фахівців в області міжнародної лінгвістики, сьогодні кожні два тижні назавжди зникає одна з мов, на яких говорять люди нашої планети. Таких мов сьогодні більше двох тисяч. І за деякими прогнозами, до кінця XXI ст. 90 % з них можуть зникнути назавжди. А це вже дуже небезпечно явище, так як зменшується культурне розмаїття людства і, отже, відбувається його культурологічна деградація.

Протягом останніх десятиліть у світі відбуваються принципові трансформації як середовища існування людини, так і її свідомості: на зміну індустріальному суспільству, де пріоритетом була промисловість, прийшло інформаційне суспільство, у якому домінують інформація і комунікативні технології. Принциповою характеристикою цього процесу є те, що інформація набуває статусу важливої цінності, а сфера отримання, обробки будь якої інформації та її трансляції - ведучою галуззю діяльності людства, на розвиток якої з кожним роком витрачають все більш суттєві капітали. На фоні цих процесів інформація постає якості стратегічного ресурсу цивілізації, наявність якого дозволяє забезпечити переваги в сфері матеріальних ресурсів, і відповідно, відсутність його потребує суттєвих втрат в політичній, економічній й соціальній сферах.

Глобалізація, в основі якої лежить інформаційна революція, робить вирішальний вплив на всі сфери життя суспільства, в тому числі освіту, мову, культуру, духовно-моральний розвиток, міжособистісні відносини. Дані сфери набувають якісно нові риси. Інформаційно-комунікаційні технології, системи обробки інформації, ЗМІ стають глобальними каналами міжособистісних відносин.

Найважливішою відмінною особливістю розвитку цивілізації в XXI ст., безумовно, буде процес все більшої глобалізації суспільства. Він обумовлений, перш за все, глобалізацією інфосфери — світового інформаційного простору, яке в останні роки стрімко перетворюється в результаті розвитку і поширення засобів

інформатики та нових інформаційних технологій. «Кінець ХХ століття вніс значні зміни у сприйняття соціального значення інформації в сучасному суспільстві. Стрімкий розвиток комунікаційних технологій призвів до виникнення низки нових загроз світовому і національному розвитку. Серед них особливе значення набуває інформаційна безпека суспільства, держави, особистості. Це пов'язано з процесом формування інформаційного суспільства, характеристикою якого є всепроникаюча у всі його сторони життєдіяльність інформація. Сучасні технології вже не обмежуються рамками однієї країни, а мають загальносвітове значення. В умовах тотальної інформатизації суспільства значну роль відіграють питання інформаційної безпеки» [Ананьїн, 2014].

Інтернет, планшет, комп'ютер та мобільний телефон займають майже все місце в нашому житті, виходять на перші місця, витісняючи та майже витісняючи традиційні форми зв'язку (лист, листівка, безпосереднє спілкування) і зазіхаючи на святиню попередніх культур – книгу промінуючи все на нову віртуальну реальність. Саме стрімкий розвиток електроніки підштовхує безліч процесів, які не тільки прискорюються, але виходять на новітні горизонти розвитку.

Неймовірний розвиток різноманітних комп'ютерних технологій є закономірністю вдосконалення розвитку світової культури. Сама можливість виникнення електронних пристроїв, комп'ютеру, мобільного зв'язку, електронного віртуального світу важлива ланка в розвитку людської спільноти, тобто його поява була вирішена розвитком перш за все європейської культури.

Адже треба звернути увагу на те, що головною рушійною силою є сама людина, її світогляд, система цінностей, інтелект і освіченість, моральні установки та моральність, які в умовах глобалізації суспільства можуть істотно змінитися. Тому сьогодні можна цілком обгрунтовано говорити про те, що світова спільнота знаходиться на порозі нової гуманітарної революції, наслідки якої необхідно своєчасно прогнозувати.

Хотілося б підкреслити, що сучасна інформаційна культура не зводиться лише до навичок використання обчислювальної техніки і телекомунікаційних систем. Це поняття набагато ширше. Воно включає в себе і готовність людей сприймати нову інформацію, тобто передбачає певний рівень розвитку інтелекту і володіння основними міжнародними мовами, на яких сьогодні представлені сучасні наукові, економічні та інші знання, і багато іншого, в тому числі вміння спілкуватися з іншими людьми.

Від розвитку нової інформаційної культури сьогодні залежить дуже багато чого. Адже історія показує, що тільки ті нововведення і винаходи, які сприймалися культурою, в кінцевому підсумку і знаходили свій розвиток в суспільстві. Або ж, навпаки, їх розвиток затримувався на багато років.

Розглянемо тепер деякі принципово важливі гуманітарні тенденції, які проглядаються вже сьогодні у зв'язку з розвитком нових інформаційних технологій і формуванням глобального інформаційного суспільства. Одна з них полягає в глобалізації індивідуальної і суспільної свідомості. Це нова і вельми революційна тенденція, безумовно, матиме важливі наслідки для всього подальшого розвитку людського суспільства. Вона обумовлена глобалізацією інформаційного простору сучасного суспільства, яка особливо помітно стала проявляти себе в останні роки.

Якщо проаналізувати основні чинники, що сприяють глобалізації інформаційного простору світової інформаційної спільноти, то серед них можна виділити наступні чотири найбільш важливих:

- розвиток глобальної системи телебачення і радіомовлення на основі використання супутникових систем зв'язку, що покривають сьогодні всю поверхню земної кулі. Завдяки цьому практично в будь-якій точці нашої планети сьогодні забезпечується прийом декількох телевізійних і радіопрограм найбільших світових теле- і радіокомпаній, які працюють цілодобово і передають найважливіші новини, а також відомості з галузі економіки, науки, освіти та культури;

- розвиток глобальних інформаційно-телекомунікаційних мереж. Яскравим прикладом тут є мережа Інтернет, яка сьогодні охоплює практично всю земну кулю і кількість користувачів в якій продовжує безперервно зростати;

- глобалізація телефонного зв'язку, в тому числі мобільного. По мобільному телефону вже сьогодні можна зв'язатися з абонентами в багатьох розвинених країнах світу, а через кілька років ця мережа буде охоплювати вже всю нашу планету;

- поява принципово нових засобів і технологій для інформаційних комунікацій. Тут, перш за все, необхідно відзначити персональні цифрові комунікатори, що представляють собою портативні пристрої, що забезпечують інтеграцію функцій мобільного телефону, терміналу мережі Інтернет і навіть мініатюрної відеокамери.

Крім того, дуже швидко розвиваються і технології Інтернет-телефонії, коли мовні повідомлення передаються по інформаційних трактах мережі Інтернет. Ще одна тенденція проявляється в розширенні функцій звичайного телевізійного приймача. Після переведення телевізорів на цифрову елементарну базу вони будуть забезпечувати можливість не тільки прийому інформації з комп'ютерних інформаційних мереж, але також і передачу відповідної інформації в ці мережі від своїх абонентів. Завдяки супутниковій системі пункт відправлення інформації та її отримання може бути не стаціонарним, а мобільним, що прискорює процес передачі інформації та її отримання, так як немає потреби витратити час на отримання доступу до стаціонарних передавальних пристроїв.

Також існує така важлива тенденція сучасності, яка проявляється в тому, що сьогодні в розвинених країнах світу формується новий, інформаційний спосіб життя людей. Справа в тому, що нове інформаційне середовище суспільства досить швидко формує у людей нові звички, стереотипи поведінки, нові культурні запити і навіть нові цінності. Ми вже звикли користуватися тими зручностями, які нам дає інформаційне суспільство, і не збираємося від них відмовлятися. Однак тут важливо зрозуміти інше - нове інформаційне середовище змінює і саму людину, весь його стиль життя і професійної діяльності. Характерним прикладом є скорочення транспортних комунікацій з метою обміну інформацією. Адже сьогодні можна цілком успішно організувати спільну роботу людей над спільним проектом, навіть якщо вони проживають в різних містах або в різних країнах. Мережева економіка, мережеві розподілені колективи — все це вже стає реальністю сьогодні, і, безумовно, буде розвиватися в майбутньому.

Спільна дія цих факторів створює новий глобальний інформаційний простір і

формує багато наслідків їх подальшого розвитку. Перш за все це розвиток у людей почуття "постійної включеності" в світовий інформаційний простір і, як наслідок цього, глобалізація свідомості.

Таким чином, глобальний інформаційний простір забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів. Найголовніше, що інформація стала продуктом в інформаційній економіці, елементом системи державного управління при взаємодії з соціумом. Про це свідчить активне впровадження цифрових технологій на прикладі розвитку електронної держави, електронного уряду, електронної демократії, електронних соціальних і господарюючих мереж.

Однак, побудова інформаційного суспільства неможлива на рівні окремої держави. Тільки будучи частиною глобального інформаційного суспільства, заснованого на знанні, що використовує переваги глобальних інформаційно-комунікаційних мереж, конкретна держава має можливість забезпечити економічне зростання, підвищення рівня добробуту населення, зміцнити демократію і міжнародну стабільність.

Список літератури

- Алямкін Р., Федорін М. Правове забезпечення національної інформаційної безпеки. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 4. С. 91-96.
- Ананьїн В. О. Пучков О.О. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. *Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць*. К.: ПП Видавництво «Гілея», 2014. Випуск 85 (6). С. 194-197.
- Бедрицкий А.В. Международные договорённости по киберпространству: возможен ли консенсус? *Проблемы национальной стратегии*. 2012. № 4. URL: http://www.riss.ru/images/pdf/journal/2012/4/10_.pdf
- Вайнштейн Г. Интернет как фактор общественных трансформаций. *Мировая экономика и международные отношения*. 2002. № 7. С. 16-27.
- Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення. Курс лекцій. К. : "АДЕФ-Україна", 2010. 572 с.
- Глебова Н. Формування свободи й відкритості в глобальному інформаційному просторі. *Соціологічні студії*. Науково-практичний журнал. 2013. № 2 (3). С. 22-27.
- Горбань Ю. О. Сучасні виклики інформаційного простору для демократичної держави. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології: збірник наукових праць*. Херсон: ХНТУ, 2013. Випуск 2. С. 36-41.
- Дубас О. П. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Спеціальність: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. К., 2004. 23 с.
- Дубас О. П. Інформаційно-комунікаційний простір: поняття, сутність, структура. К., 2010. С. 223-232.
- Золотар О. О., Трубін І. Класифікація загроз інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2013. № 3 (9). С. 105-112.
- Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В.В. Лях, В.С. Пазенок, Я.В. Любимий, К.Ю. Райда, В.К. Федорченко, О.М. Йосипенко, О.М. Соболь, Н.А. Фоменко, О.П. Будя, Ю.О. Безукладніков. К. ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. 404 с.
- Колін К.К. Социальная информатика. *Учеб. пособие для вузов*. М.: Академический Проект, Фонд «Мир», 2003. 432 с.
- Крилова Н. С. Підходи до визначення і розуміння поняття «інформаційна безпека» в рамках національного безпекознавства. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К.: ВІР УАН, 2010. Випуск 36. С. 423-428.
- Литвин А. С. Тенденції розвитку світового ринку інформаційних технологій. [Електрон. ресурс]. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Traeiv/2011_2/22.pdf
- Максименко Ю. Є. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. К., 2007. 22 с.
- Михальчук В. Ф. Національний інформаційний простір як середовище інформаційних операцій. [Електрон. ресурс].
- Морозов О. Інформаційна безпека в умовах сучасного стану і перспективи розвитку державності. *Віче*. 2007. № 12. Спецвипуск. С. 23–25.
- Паршин П.Б. Глобальное информационное общество и мировая политика. Аналитические доклады ИМИ. М.: МГИМО-Университет, 2009. № 2 (23).
- Рудницька Т. «Інтернетизація» і «вестернізація» життєвого світу особистості в Україні. – *Круглий стіл «Особистість у контексті глобалізації»*. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2002. № 2. С. 32-45.
- Сергеев В.М. Сравнительное изучение сетевых связей в современном мире (ворота в глобальный мир). *Ежегодник ИМИ*. Вып. 3–4. М.: МГИМО-Университет, 2014.
- Тоффлер О. Третья волна. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Хрестоматія: Навч. посібник. Київ: Либідь, 1996.
- Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект-Пресс, 2005.
- Ханін І. Г. Інформаційно-технологічні передумови формування постіндустріального суспільства як концепції нової глобальної цивілізації, ТОВ «ДКС-центр», *Ефективна економіка* № 9, 2012.
- Щупленков О. В., Щупленков Н. О. Проблеми інформаційно-комунікаційного потенціалу сучасного суспільства. *Соціодинаміка*. 2013. № 12. С. 70-96. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=10537
- Ющук О. В. Інформаційна безпека користувачів мережі Інтернет *Наукові записки*. Серія «Культура та соціальні комунікації». Острозька академія, 2009. Випуск 1. С. 224-231.
- Ягодзінський С. М. Інформаційний простір глобальних мереж: соціально-філософський аспект. *Вісник Національного авіаційного університету*. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. К.: НАУ, 2013. Випуск 1 (17). С. 77-80.
- Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting. – N.Y.: Basic Books, 1973.
- Castells M. End of Millennium. Volume 3, The Information Age: Economy, Society and Culture. – Oxford: Blackwell Publishers, 1998.
- Castells M. The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 2008. № 616. URL: http://prtheories.pbworks.com/w/file/45138545/Castells_2008_The_New_Public_Sphere.pdf

30. Rauscher K.F., Yaschenko V. *Russia–US Bilateral on Cyber Security: Critical Terminology Foundations.* – N.Y., USA: EastWest Institute. 2011.
31. Reardon R., Choucri N. *The Role of Cyberspace in International Relations: A View of the Literature.* Paper prepared for the 2012 ISA Annual Convention. San Diego, CA April 1, 2012. URL: http://ecir.mit.edu/images/stories/Reardon%20and%20Choucri_ISA_2012.pdf
32. Robertson R. *The twofold process of the particularization of the universal and the universalization of the particular.* *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London, 1992. p.177-178.
33. Touraine A. *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society.* – N.Y.: Random House, 1971.

Kudlai Iryna

THE GLOBAL INFORMATION SPACE OF THE CONTEMPORARY

The article discusses the serious problems of the information society. The process of global transformation on the scale of modern civilization is carried out on the basis of the development of global information resources and the means of their use in all regions of the world. The fast-moving development and distribution of new information and telecommunication technologies is today becoming a global information revolution, which significantly affects politics, economics, management, finance, science, education, culture and other spheres of society within national borders, regions and in the all world as a whole. Today, everyone is constantly interacting with a huge flow of information. In almost all areas of human activity, information is considered one of the important components of success. It is becoming increasingly clear that information and information resources are the most important factors of development, a strategic resource. Modern society has been transformed into a type that is characterized by the concepts of "information space" and "information society". Information, as a tool for understanding processes and phenomena, becomes a resource for scientific and technological progress and community development. The normal life of man, society and the state has become entirely determined by the level of development, quality of functioning and security of the information sphere, where the quality and speed of information processing becomes crucial. In today's world, information technology is used as an effective tool to influence global processes.

Key words: *Internet, information space, information operations, communication space, person, space, information, information security, information society, globalization, globalization of the information space, global informatization*

References

1. Alyamkin R., Fedorin M. (2013) "Pravove zabezpechennya natsional'noy informatsiyanoi bezpeky." [Legal support of national information security. Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine] *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy.* № 4. pp. 91-96.
2. Anan'yin V. O., Puchkov O. O. (2014) "Informatsiyana bezpeka yak skladova natsional'noy bezpeky Ukrainy." [Information security as a component of national security of Ukraine. Gileia: scientific bulletin: a collection of scientific works] *Hileya: naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats'.* K.: PP Vydavnytstvo «Hileya». Vypusk 85 (6). pp. 194-197.
3. Bedritskiy A.V. (2012) "Mezhdunarodnyye dogovoronnosti po kiberprostranstvu: vozmozhen li konsensus? Problemy natsional'noy strategii." [International Cyberspace Arrangements: Is Consensus Possible?] *Problems of national strategy.* - № 4. URL: http://www.riss.ru/images/pdf/journal/2012/4/10_.pdf

4. Vaynshteyn G. (2002) "Internet kak faktor obshchestvennykh transformatsiy." [Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya. - Internet as a factor in social transformations.] *World economy and international relations.* - № 7. pp. 16-27.
5. Hal'chyn'skyy A. S. (2010) "Ekonomichna metodolohiya. Lohika onovlennya." [Kurs lektsiy.] *Economic methodology. Update logic.* Course of lectures. – K.: "ADEF-Ukraine". 572 p.
6. Hlebova N. (2013) "Formuvannya svobody y vidkrytosti v hlobal'nomu informatsiyonomu prostori. Sotsiolohichni studiyi. Naukovo-praktychnyy zhurnal." [Formation of freedom and openness in the global information space.] *Sociological studies. Scientific and practical journal.* - № 2 (3). pp. 22-27.
7. Horban' YU. O. (2013) "Suchasni vyklyky informatsiyonoho prostoru dlya demokratychnoyi derzhavy. Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnya, pedahohiky ta psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats'." [Modern challenges of the information space for a democratic state.] *Actual problems of public administration, pedagogy and psychology: a collection of scientific works.* - Kherson: KHNTU. Vypusk 2. pp. 36-41.
8. Dubas O. P. (2004) "Informatsiyyny rozvytok suchasnoyi Ukrainy u svitovomu konteksti: politolohichnyy analiz." Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata politychnykh nauk. Spetsial'nist': 23.00.02 – politychni instytuty ta protsesy. *Information development of modern Ukraine in the world context: political analysis.* The dissertation author's abstract for the candidate's degree in political science. Specialty: 23.00.02 - Political Institutions and Processes. - K. 23 p.
9. Dubas O. P. (2010) "Informatsiyno-komunikatsiyyny prostir: ponyattya, sutnist', struktura." *Information and communication space: concept, essence, structure.* - K. pp. 223-232.
10. Zolotar O. O., Trubin I. (2013) "Klasyfikatsiya zahroz informatsiyanoi bezpeky. Informatsiya i pravo." *Classification of information security threats. Information and law.* - № 3 (9). pp. 105-112.
11. Lyakh V. V., Pazenok V. S., Lyubyvyy YA. V., Rayda K. YU., Fedorchenko V. K. (2009) "Informatsiyne suspil'stvo u sotsial'no-filosof'skiy retrospektyvi ta perspektyvi." *Information society in the socio-philosophical retrospective and perspective* - K. TOV «XXI stolittya: dialoh kul'tur». 404 p.
12. Kolin K. K. (2003) "Sotsial'naya informatika. Ucheb. posobiye dlya vuzov." [Social informatics.] *Textbook manual for universities.* - M.: Akademicheskyy Proyekt, Fond «Mir». 432 p.
13. Krylova N. S. (2010) "Pidkhody do vyznachennya i rozuminnya ponyattya «informatsiyana bezpeka» v ramkakh natsional'noho bezpekoznavstva. Hileya: naukovyy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats'." [Approaches to the definition and understanding of the concept of "information security" in the framework of national security. Gileia: a scientific bulletin.] *Collection of scientific works.* - K.: VIR UAN. Vypusk 36. pp. 423-428.
14. Lytvyn A. YE. "Tendentsiyi rozvytku svitovoho rynku informatsiynykh tekhnolohiy." [Trends in the development of the world market of information technologies.] *Elektron. resurs.* URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tpaeiv/2011_2/22.pdf
15. Maksymenko YU. YE. (2007) "Teoretyko-pravovi zasady zabezpechennya informatsiyanoi bezpeky Ukrainy." [Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenya kandydata yurydychnykh nauk. Spetsial'nist': 12.00.01 – teoriya ta istoriya derzhavy i prava, istoriya politychnykh i pravovykh uchen'.] *Theoretical and Legal Foundations of Ensuring Information Security of Ukraine. The dissertation author's abstract for the candidate's degree in law.* Specialty: 12.00.01 - Theory and History of State and Law, History of Political and Legal Students. - K. 22 p.

16. Mykhal'chuk V. F. (2012) "Natsional'nyy informatsiynyy prostir yak seredovysheche informatsiynyykh operatsiy." [National information space as a medium of information operations.] *Elektron. resurs*.
17. Morozov O. (2007) "Informatsiyna bezpeka v umovakh suchasnoho stanu i perspektyvy rozvytku derzhavnosti." [Information security in the current state and prospects for the development of statehood.] *Viche. № 12. Spetsvypusk*. pp. 23–25.
18. Parshyn P. B. (2009) "Hlobal'noe ynformatsyonnoe obshchestvo y myrovaya polytyka. Analytycheskye doklady" [Global Information Society and World Politics.] *IMI analytical reports*. - YMY. M.: MHYMO-Unyversytet. № 2 (23).
19. Rudnyts'ka T. (2002) "«Internetyzatsiya» i «vesternyzatsiya» zhyttyevoho svitu osobystosti v Ukraini. Kruhlyy stil «Osobystist' u konteksti hlobalizatsiyi». Sotsiologhiya: teoriya, metody, marketynh. - "Internetization" and "Westernization" of the Personal World in Ukraine." [Round table "Personality in the context of globalization".] *Sociology: theory, methods, marketing*. - № 2. pp. 32-45.
20. Sergeev V. M. (2014) "Sravnitel'noye izucheniye setevykh svyazey v sovremennom mire (vorota v global'nyy mir). Yezhegodnik IMI." [Comparative study of network connections in the modern world (gateway to the global world).] *IMI Yearbook*. - Vyp. 3–4. M.: MGIMO-Universitet.
21. Toffler O. (1996) "Tretya khvylya. Suchasna zarubizhna sotsial'na filosofiya. Khrestomatiya: Navch. posibnyk." *The third wave. Contemporary foreign social philosophy*. Reader: Educ. manual. - Kiev: Lybid'.
22. Uébbster F. (2005) "Teoryy ynformatsyonnoho obshchestva." - *Theories of the information society*. - M.: Aspekt-Press.
23. Khanin I. H. (2012) "Informatsiyno-tekhnologichni peredumovy formuvannya postindustrial'noho suspil'stva yak kontseptsii novoyi hlobal'noyi tsyvilizatsiyi." [Information and technological prerequisites for the formation of a post-industrial society as a concept of a new global civilization.] - TOV «DKS-tsentr», *Efektivna ekonomika*, № 9.
24. Shchuplenkov O. V., Shchuplenkov N. O. (2013) "Problemy informatsiyno-komunikatsiynoho potentsialu suchasnoho suspil'stva." [Problems of information and communication potential of modern society.] *Sotsiodynamika*. № 12. pp. 70-96. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=10537
25. Yushchuk O. V. (2009) "Informatsiyna bezpeka korystuvachiv merezhi Internet Naukovi zapysky. Seriya «Kul'tura ta sotsial'ni komunikatsiyi»." [Information security of Internet user's Scientific notes. Culture and Social Communications Series.] *Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Vypusk 1. pp. 224-231.
26. Yahodzins'kyy S. M. (2013) "Informatsiynyy prostir hlobal'nykh merezh: sotsial'no-filosof's'kyy aspekt." [Information space of global networks: socio-philosophical aspect.] *Visnyk Natsional'noho aviators'noho universytetu. Seriya: Filosofiya. Kul'turolohiya: Zbirnyk naukovykh prats'*. K.: NAU. Vypusk 1 (17). pp. 77-80.
27. Bell D. (1973) *The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting*. – N.Y.: Basic Books.
28. Castells M. (1998) *End of Millennium*. Volume 3, The Information Age: Economy, Society and Culture. – Oxford: Blackwell Publishers.
29. Castells M. (2008) "The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. № 616. URL:

- http://prtheories.pbworks.com/w/file/etch/45138545/Castells_2008_The_New_Public_Sphere.pdf
30. Rauscher K.F., Yaschenko V. (2011) *Russia–US Bilateral on Cyber Security: Critical Terminology Foundations*. – N.Y., USA: EastWest Institute.
31. Reardon R., Choucri N. (2012) "The Role of Cyberspace in International Relations: A View of the Literature." *Paper prepared for the 2012 ISA Annual Convention*. San Diego, CA April 1. URL: http://ecir.mit.edu/images/stories/Reardon%20and%20Choucri_ISA_2012.pdf/
32. Robertson R. (1992) "The twofold process of the particularization of the universal and the universalization of the particular." *Globalization: Social Theory and Global Culture*, London. p. 177-178.
33. Touraine A. (1971) *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. – N.Y.: Random House.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

УДК 378.147:811.161.2

ФІЛОСОФІЯ МОВИ: МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНОКОМУНІКАНТІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАТИВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Лішневська Тетяна, Печкурова Ларіса

В статті розглянуто проблеми формування мовнокомунікативної компетенції іноземних студентів-нефілологів, які здобувають фахову освіту в ЗВО України. Досліджено сутність, функції і роль мови та мовлення в процесах комунікації; виокремлено необхідні для вивчаючих українську мову як іноземну комунікативні компетенції.

Приділено увагу питанням формування знань, умінь та навичок коректного використання відповідного мовного матеріалу, проаналізовано структурно-змістовну складову навчального посібника з мовленнєвої практики для основного етапу навчання.

***Ключові слова:** міжкультурна комунікація, мова, мовлення, комунікативна компетенція, мовленнєва практика.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються на всіх рівнях сучасного суспільства, зумовлюють особливі вимоги до процесів комунікації, в тому числі, і міжкультурної. Відповідно змінюються стандарти професійних знань, умінь і навичок; для сучасних фахівців необхідним стає володіння іноземними мовами як інструментом і засобом розширення професійної компетенції, професійного та міжособистісного спілкування, збагачення знаннями, обміну досвідом. Реалії сьогодення актуалізують проблеми навчання української мови в іншомовній аудиторії, що пов'язано з соціальними змінами в Україні та переходом закладів вищої освіти на викладання державною мовою.

У зв'язку з цим актуальним є подальше осмислення процесів мовленнєвої комунікації, розробка нових інноваційних систем навчання та навчальних матеріалів на підґрунті наукових досліджень функцій мови та мовлення.

Аналітичний огляд публікацій демонструє увагу дослідників до проблем міжкультурної комунікації і, відповідно, мовленнєвої діяльності, дослідження взаємопов'язаності мови та мовлення з процесами відображення не тільки історичної реальності, а й внутрішнього світу особистості та неповторності менталітету. Так, одним з центральних напрямків філософських досліджень стала філософія мови, яка виявляє основну роль мови і мовлення в пізнанні та структурах свідомості й знання. «Призначення філософії завжди було і продовжує залишатися в наші дні в тому, щоб розуміти і концептуально осмислювати явища, події та факти, що супроводжують і модифікують людську реальність» [Жарких В., 2018]. Проблема формування ефективного діалогу культур висвітлюється як складова процесу навчання іноземних мов [Тер-Минасова С.Г., 2000], виокремлюються певні логіко-філософські засади викладання та навчання іноземної мови [Ламзин С.А., 2012]. Низка питань, пов'язаних з викладанням української мови як іноземної,

визначається в працях вітчизняних дослідників [Бей Л.Б., Тростинська О.М., 2018]. Зазначається, що реалізація сучасних цілей навчання української мови як іноземної у вищих навчальних закладах України, а саме, – формування комунікативної компетенції студентів і виховання толерантності в мультикультурному просторі, ставить певні вимоги до організації навчального процесу, структури та змісту відповідних навчальних програм та навчальних посібників [Паламар Л., 2008].

Метою дослідження є визначення основних принципів розробки ефективних навчальних матеріалів з української мови, зокрема, з мовленнєвої практики, для іноземних студентів, які здобувають вищу освіту в ЗВО України, оскільки нагальною потребою сьогодення є формування повноцінної мовнокомунікативної компетенції особистості.

Виклад основного матеріалу.

Сучасний процес навчання іноземній мові ґрунтується на комунікативно-діяльнісному підході до процесу навчання, що відповідає дидактичним принципам науковості, системності, зв'язку теорії з практикою, свідомості, активності, наочності та доступності.

Теоретичною базою комунікативно-діялісного підходу є визнання в якості ключової комунікативної функції мови, за допомогою якої репрезентується основна її властивість – бути засобом, джерелом і матерією встановлення контактів в процесі міжособистісного спілкування. Особлива увага приділяється філософському осмисленню процесів мовленнєвої комунікації, розвитку та функціонуванню мови в існуючому нині багатополісному полікультурному світі.

Сьогодні мова розуміється як знакова система довільної природи, за допомогою якої здійснюється людське спілкування на різних рівнях комунікації і трансляції, включаючи операції мислення, придбання, зберігання, перетворення і передачу повідомлень (сигналів, інформації, знань) та пов'язані процеси.

Процес розуміння мови обумовлює сприйняття матеріальних звуків і букв в їхній різноманітній інтерпретації, нівелювання та несвідоме узагальнення на абстрактному рівні мислення та перетворення в ідеальні, логічні форми думки, тобто в поняття – фонемі і графемі, через систему яких і відбувається розуміння [Ламзин С.А., 2012].

Так, сприймаючи структурно-семантичну форму речення в процесі слухання або читання ми несвідомо, автоматично переводимо її в форму думки, тобто ми розуміємо водночас і зміст цього речення, і його логічну форму. Логічні форми думки обумовлюють собою граматику та семантику, а речення являє собою нерозривний сплав, єдність семантичних і логічних форм думки, що утворює єдиний процес відображення світу та комунікації.

Єдині для всіх людей, загальнолюдські закони світу обумовили загальнолюдське логічне мислення, яке створило

в кожній нації свою особливу знакову мову та свою особливу семантичну сегментацію або членування світу.

Серед численних функцій мови найважливішою вважається її соціальна функція – функція засобу комунікації, оскільки пріоритет мають мовленнєве висловлювання та мислення як вища форма психічної діяльності [Верецагін Є.М., Костомаров В.Г., 1990]. Однак не менш важливою виступає когнітивна, пізнавальна

функція мови, яка обумовлює як отримання знань про навколишню дійсність, так і їхнє зберігання в загальному для соціуму коді, тобто в мовних знаках.

У концепції багатополосного полікультурного світу підкреслюється також виконання мовою функції відображення, а саме, відображення свідомості, життя, культури, релігії, філософії, психології тощо тих народів, які цією мовою спілкуються [Дрожжина С., 2008]. Так, в цьому сенсі мова визначається як загальний для всіх мовців набір засобів, що використовуються при побудові фраз цією мовою. Мова є своєрідним соціальним продуктом, сукупністю необхідних умовностей, прийнятих певним колективом, щоб забезпечити реалізацію функціонування здатності до мовленнєвої діяльності.

На відміну від мови мовлення визначається як конкретні висловлювання індивідуальних носіїв мови, індивідуальні акти волі та розуміння. Зі специфікою існування мовного знака в мові та в мовленні пов'язані важливі філософські проблеми мовленнєвої комунікації, зокрема, проблема взаєморозуміння, а також проблема інтерпретації тексту. Мовленнєва діяльність розглядається як одна з форм життя; відповідно, екстралінгвістична реальність (наприклад, намір мовця, умови вимовлення висловлювання, соціальні відносини між адресатом і адресантом) дають ключ до розуміння процесів функціонування мови. Ці екстралінгвістичні чинники вводять в коло лінгвістичної проблематики не тільки суб'єкт мовлення, але також і комунікативну установку, фонд знань, ситуацію (місце і час). «Координація і збалансованість процесів говоріння і слухання визначають модус і рівень розуміння, підтримки та згоди/незгоди в комунікативному просторі» [Жарких В., 2017].

Загальна схема лінгвістичної прагматики базується на положенні про те, що мовні знаки вживаються і розуміються в певному практичному контексті в рамках соціального життєвого світу.

Найважливішим логіко-філософським теоретичним підґрунтям, яке визначає успішність засвоєння іноземних мов, є формулювання об'єктивних і закономірно необхідних передумов даного процесу. Навчання іноземним мовам має починатися з формування єдиної системи орієнтовних когнітивно-мовних структур, обов'язкових для ефективного освоєння нової, незнайомої мови.

Накопичений досвід досліджень процесів засвоєння іноземної мови свідчить про те, що напрямом даного процесу є протилежним процесу засвоєння рідної мови, оскільки вивчення іноземної мови починається з усвідомлення та умисності. А усвідомлення, в свою чергу, передбачає розкриття взаємозв'язків між компонентами цілого. Тому при переході до вивчення нових мов необхідно створювати в свідомості у вивчаючих мову широку орієнтовну основу подальших комунікативно-мовних дій.

Внутрішні когнітивні орієнтовні структури і відповідні їм розумові дії є основою становлення зовні практичних дій з іншомовними засобами з урахуванням умов формування механізму утворення актів мовлення (від формування задуму – до формування думки). Це обумовлює необхідність формування внутрішніх орієнтовних когнітивних структур комунікативно-мовленнєвих дій за наступними напрямками:

- 1) аналіз поданої проблемної ситуації і породження задуму;

- 2) логічне (з урахуванням різноманітних причинно-наслідкових відносин) мовленнєве розгортання задуму іноземною мовою;
- 3) аналіз комунікативної ситуації, визначення стратегії і тактики спілкування;
- 4) лексико-граматичне (змістовне, прагматичне) оформлення мовленнєвого висловлювання на мові, що вивчається;
- 5) розвиток мовного (іншомовного) мислення, формування здатності оперувати різними мовними системами, переходити з однієї знакової системи на іншу, тобто розвивати полілінгвістичну здатність [Ламзин С.А., 2017].

Сучасна мета навчання української мови як іноземної в контексті міжкультурної парадигми виступає як інтегративне ціле, що знаходить відображення в органічному взаємному доповненні міжкультурної та комунікативної компетенції.

На сучасному рівні в структурі комунікативної компетенції виділяють лінгвістичну, соціокультурну, соціальну, лінгвокультурологічну, навчальну та компенсаторну компетенції [Потюк І., 2012].

Лінгвокультурологічна складова структури комунікативної компетенції обумовлена кумулятивною функцією мови та діалектичним взаємозв'язком мови та культури. Формування лінгвокультурологічної компетенції, яка передбачає володіння всіма видами мовленнєвої діяльності в даному соціокультурному просторі, є необхідним у зв'язку з урахуванням умов і завдань толерантного спілкування в реаліях сучасного суспільства.

Зміст соціокультурної компетенції може бути представлено у вигляді чотирьох складових:

а) соціокультурні знання (відомості про країну мови, надбання, духовні цінності та культурні традиції народів країни, особливості національного менталітету);

б) досвід спілкування (вибір адекватного стилю спілкування, вірне трактування явищ іншомовної культури);

в) особистісне ставлення до фактів іншомовної культури (в т.ч. неупередженість, здатність долати й вирішувати соціокультурні конфлікти при спілкуванні);

г) володіння засобами застосування мови (розуміння і прийняття подібностей та відмінностей між рідними та іншомовними соціокультурними явищами, правильне вживання соціально маркованих мовних одиниць у мовленні в різних сферах міжкультурного спілкування).

Практично будь-який навчальний посібник з мови надає достатньо можливостей для формування соціокультурної компетенції. Навчальні посібники з мови фаху для основного етапу навчання в нефілологічних ВНЗ повинні сприяти як повноцінній інтеграції іноземних студентів в мовне середовище і нову культуру країни навчання, так і подальшому формуванню мовної особистості на структурно-мовному, або семантико-стройовому, когнітивному та мотиваційному рівні. Можливість адекватної участі в міжкультурній комунікації – необхідна умова успішної діяльності майбутнього фахівця в різних сферах.

Так, уже з першого року навчання іноземний студент не тільки вивчає мову приймаючої країни, а й пізнає основні концепти культури, національного характеру, поступово осягає картину світу носіїв мови, що відображується на лінгвістичному рівні і обумовлює, в тому числі, специфіку всіх функціональних стилів мови.

Обґрунтована вербальна і невербальна поведінка в типових ситуаціях базується на розумінні основних законів дискурсу, знанні його лінгвістичних і культурологічних особливостей. Отже, необхідним є розвиток мовленнєвої, дискурсивної та соціолінгвістичної компетенції.

Мовленнєва компетенція передбачає володіння мовним матеріалом для використання в усних і письмових висловлюваннях будь-якої спрямованості; дискурсивна – вміння конструювати тексти різних типів, продукувати та інтерпретувати тексти в залежності від ситуації спілкування; соціолінгвістична – здатність адекватно використовувати мовні одиниці та відповідні моделі мовленнєвого етикету. Це, в свою чергу, передбачає максимальне урахування індивідуально-психологічних, вікових та національних особливостей іноземних студентів, а методична парадигма даного підходу включає взаємопов'язане навчання всім видам мовленнєвої діяльності: читанню, говорінню, аудіюванню, письму.

Особливо слід підкреслити, що для повноцінного спілкування в навчально-професійній, соціально-культурній та соціально-побутовій сферах нового іншомовного середовища та реалізації поставлених комунікативних цілей іноземним студентам необхідно виробити «автоматичні» вміння та навички правильного та коректного використання мовного матеріалу нерідної мови.

У зв'язку з цим структурно-змістовну складову посібників з української мови як іноземної, метою яких є подальше формування у студентів основного етапу навчання соціокультурної компетенції, обумовлюють певні вимоги до відбору матеріалів, а саме:

- інформаційна насиченість;
- новизна інформації для адресата;
- сучасність і актуальний історизм;
- урахування інтересів (в тому числі, професійних), а також захоплені, уподобані молодих людей, що отримують освіту в вишах України;
- відповідність мовленнєвих висловлювань літературним нормам української мови;
- країнознавча та лінгвокраїнознавча значимість матеріалів;
- відбір і використання навчальних матеріалів у відповідності до рівня володіння українською мовою даного конкретного контингенту студентів (з урахуванням принципу доступності та посиленості);
- організація відібраних матеріалів відповідно до принципів тематичності та наростання складності.

Зазначимо, що раніше при розробці матеріалів навчальних комплексів для студентів-іноземців (мається на увазі російська мова як іноземна) на основному етапі навчання у ВНЗ України було необхідним також урахування різного рівня сформованості у студентів «далекого» та «ближнього» зарубіжжя системних лінгвістичних знань, умінь і навичок практичної мовленнєвої діяльності на даній

мові. Однак сьогодні всі студенти-іноземці, які вивчають українську мову як іноземну, знаходяться «на рівних», в однаковому становищі.

Перехід на українську мову навчання відповідно до сучасних вимог передбачає кілька рівнів «входження» іноземних студентів в україномовне середовище навчання, що закріплено у відповідних правостановлюючих законах і положеннях Міністерства освіти і науки України [Романова О.К., Курова Г.І., 2018].

Незважаючи на специфіку і певні труднощі переходу на українську мову навчання (різний рівень початкової підготовки з української мови, різне процентне співвідношення російської та української мов в навколишньому мовному середовищі певного регіону країни, різний рівень мотивації навчання тощо), незмінним залишається необхідність формування повноцінної мовної особистості, що вимагає розробки відповідних навчально-методичних матеріалів для всіх етапів навчання.

Дослідниками-методистами виділено три етапи навчання української мови як іноземної:

- початковий (2-3 місяці, мета – розуміння на слух, повільне мовлення на основі обмеженого мовного матеріалу, читання коротких навчальних текстів, спілкування на навчально-побутові теми);

- середній (4-5 місяців, мета – розуміння на слух текстів на навчально-побутові теми, читання адаптованої літератури, наукових, публіцистичних текстів, спілкування на навчально-побутові теми, ознайомлення з основними структурними типами стилів української мови);

- основний (високий) – протягом навчання на основних факультетах вишів за обраним фахом (4-5 років, мета – розвиток і вдосконалення умінь та навичок, сформованих на попередніх етапах) [Паламар Л., 2008].

Сучасний текстоорієнтований підхід до навчання української мови як іноземної, який сприяє розвитку мовної, лінгвістичної та лінгвокультурологічної компетенції, обумовив змістовну складову матеріалів з мовленнєвої практики для іноземних студентів основного етапу навчання Одеського національного політехнічного університету.

Органічною складовою подібних матеріалів є автентичні тексти та мікротексти, змістове наповнення яких, по-перше, співвідноситься з певними граматичними темами, розширює активний і пасивний словник іноземних студентів, а по-друге, сприяє їхній інтеграції в нову культуру, що є значущим для тих, хто вивчає українську мову як мову майбутньої спеціальності. Окрім того, необхідним при організації текстового матеріалу є урахування базової підготовки, мовної та мовленнєвої компетенції, фонових знань студентів ближнього та далекого зарубіжжя, національно-психологічних особливостей іноземного контингенту українського вишу [Лішневська Т.В., 2016].

Можливість адекватної участі в міжкультурній діловій комунікації – необхідна умова успішної діяльності спеціаліста в різних сферах. Зважаючи на це, основна увага в сучасному навчанні іноземної мови як мови навчання приділяється формуванню професійної особистості, обізнаної з культурою усного та писемного мовлення, яка володіє вмінням використовувати набуті знання, умінь та навички

для оптимальної мовленнєвої поведінки в усіх сферах – від побутової до професійної.

У зв'язку з цим завдання з мовленнєвої практики спрямовані на подальший розвиток навичок використання мовного матеріалу в усній та письмовій формі мовлення, вміння конструювати тексти різних типів, продукувати та інтерпретувати тексти в залежності від ситуації, а також здатності адекватно використовувати відповідні мовні одиниці та моделі мовленнєвого етикету в комунікативному акті будь-якого рівня.

Номенклатура умовно-мовленнєвих і мовленнєвих творчих завдань націлена на активізацію умінь і навичок комунікації з обраної тематики в конкретній сфері спілкування.

Розгорнуті списки питань, пов'язані з темою, що вивчається на даному етапі, не тільки полегшують реалізацію як підготовленого, так і непідготовленого монологічного висловлювання, але й активізують участь студентів в дискусії по темі.

Завдання, які націлюють на наступне відтворення змісту тексту/теми за питаннями, складеним (самостійно чи під керівництвом викладача) планом, схемами чи таблицями, крім закріплення поданої в навчальних матеріалах інформації, передбачають залучення студентами додаткової інформації, почерпнутої з різних джерел, в тому числі, Інтернет-ресурсів. Отже, особлива увага приділяється проектним технологіям, алгоритм здійснення яких передбачає підготовку, планування, збір і аналіз інформації, відповідне її подання та оцінку.

Пропоновані для активного засвоєння мовленнєві кліше сприяють як правильному з точки зору мовленнєвого етикету оформленню висловлювання, що демонструє особисту думку студента, так і коректному веденню дискусії в групі.

Тестові завдання полегшують перевірку та самоперевірку засвоєння матеріалу теми, а написання та усний захист – на завершальному етапі роботи по темі – своєрідного реферату-есе надає студентам можливості у повній мірі продемонструвати отримані на даному етапі знання, вміння та навички.

Слід також звернути увагу на актуальність використання презентацій, окремих аудіо- та відеоматеріалів, підготовлених як викладачем, так і студентами, що дозволяє більш яскраво подати тематичний матеріал за всіма темами посібника з мовленнєвої практики [Печурова Л.В., Ус Р.І., 2014].

Заняття з мовленнєвої практики на основному етапі навчання в нефілологічному ВНЗ надають можливості іноземному студенту більш повно пізнавати основні концепти української культури, національного характеру, осягати мовну картину світу носіїв української мови, що відбивається на лінгвістичному рівні.

Крім того, іноземні студенти в процесі комунікації використовують українську мову для ознайомлення інших з історією, культурними особливостями та досягненнями свого народу. Це набуває особливого значення, оскільки розуміння самотності, цінності та рівності національних культур, подолання існуючих упереджень, толерантність і взаєморозуміння є необхідними для повноцінної комунікації будь-якого рівня в сучасному полікультурному суспільстві.

Висновки. Навчання мовленнєвої практики в контексті формування комунікативної компетенції як основної мети навчання мови, по-перше, сприяє формуванню у іноземного студента вторинної когнітивної свідомості, а по-друге, є мотивуючим фактором для вивчення української мови не тільки як мови спеціальності, але й як мови приймаючої країни навчання, оскільки сьогодні для іноземних студентів українська мова є інструментом набуття професійних знань, розвитку соціокультурної компетенції, а також засобом повсякденного спілкування. Згідно з вимогами сьогодення та сучасної системи освіти повноцінна мовнокомунікативна компетенція особистості є показником сформованості системи професійних та комунікативних знань, умінь і навичок, ціннісної орієнтації, загальної гуманітарної культури. В цьому аспекті актуальним є подальше дослідження специфіки формування ефективного діалогу інокомунікантів в процесі навчання української мови студентів основного етапу закладу вищої освіти. Розробка навчальних матеріалів з мовленнєвої практики української мови для іноземних студентів, які здобувають вищу освіту в ЗВО України, відповідає нагальним потребам розвитку сучасного суспільства, яскравою рисою якого є розгалужена міжкультурна комунікація.

Список літератури

1. Бей Л. Б., Тростинська О.М. Проблеми викладання української мови різним категоріям іноземних студентів. *Вісник Харківського Національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Вип. 12. Харків, ХНУ, 2018. – С. 42–49.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. *Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного*. М.: Русский язык, 1990. — 248 с.
3. Жарких В. Філософський зміст поняття гра. *Філософія та гуманізм. Наукове видання*. Вип.7. Одеса, ОНПУ, 2018. С.5-10. URL: http://philhum.000webhostapp.com/uploads/Fil_Hum_07_p005.pdf (дата звернення 08.04.2020)
4. Жарких В. Постулати філософії прагматизму в ситуації комунікативного вибору. *Філософія та гуманізм. Наукове видання*. Вип.6. Одеса, ОНПУ, 2017. С.4-10. – URL: http://philhum.000webhostapp.com/uploads/Fil_Hum_06_p004.pdf (дата звернення: 08.04.2020)
5. Дрожжина С. Мультикультуралізм: теоретичні і практичні аспекти. *Політичний менеджмент. Наукове видання*. Вип.3. К., 2008. С. 96-106. – URL: https://ipriend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/PM_30_37.pdf
6. Ламзин С.А. Некоторые логико-философские основы преподавания и изучения иностранного языка. *Вестник РГУ им. С.А. Есенина*. № 3(36). – С.15-29 – 2012. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-logiko-filosofskie-osnovy-prepodavaniya-i-izucheniya-inostrannogo-yazyka> (Дата звернення: 29.03.2020)
7. Лишневская Т.В. Лингводидактический аспект учебных текстов. *Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття»*. 8-9 вересня 2016 р. Одеса, 2016. С.295–299.
8. Паламар Л. Формування мовної особистості у вищих навчальних закладах України. *Українська література в засальноосвітній школі. Науково-методичний журнал*. №9. Київ: Інститут педагогіки АПН України, 2008. С.35–37.
9. Печурова Л.В., Ус Р.І. Мотивационные аспекты использования инновационных технологий при обучении РКИ на уровне реальной коммуникации студентов 3-4 курсов. *Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Інформаційна освіта та*

професійно-комунікативні технології XXI століття». 11-13 вересня 2016 р. Одеса, 2014. С.407–412.

10. Потюк І. Комунікативна компетенція як невід’ємна складова навчально-виховного процесу. *Молодь і ринок Науково-педагогічний журнал*, № 1 (84) 2012, с. 128-132

11. Романова О.К., Курова Г.І. Вивчення української мови іноземними студентами в установах вищої освіти України. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання державно-правового розвитку України»*. 25-27 червня 2018 р. Київ: Каравела. 2018. С.82-83.

12. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учебное пособие. – М.: Слово/Слово, 2000. – 624 с.

Lishnevska Tatiana, Pechkurova Larisa

LANGUAGE PHILOSOPHY: SPEECH ACTIVITY OF FOREIGN COMMUNICANTS IN THE CONTEXT OF FORMING OF THE INTERCULTURAL COMMUNICATIONAL COMPETENCE

The article considers the problems of formation of linguistic and communicative competence of foreign non-philological students who receive a professional education in high institutions of Ukraine. The essence, functions and role of language and speech in communication processes have been explored: There is outlined the importance of such language functions as social, cognitive and reflection function for communication, acquisition and storage of knowledge in the general code for society; the importance of extralinguistic factors for the implementation of speech activity is indicated.

The article highlights the necessary communicative competencies for students of Ukrainian language as a foreign language, considers the formation of linguistic and cultural competence, which involves the possession of all types of speech activity in this socio-cultural space. There are noted the necessity of development of speech, discursive and sociolinguistic competences for realization of substantiated verbal and nonverbal behavior in typical situations of communication of foreign communicants.

Attention was given to the formation of knowledge, skills and abilities of correct use of appropriate language material; the structural and content component of textbooks in Ukrainian as a foreign language, in particular, teaching materials on speech practice for foreign students of the main stage of study of Odessa National Polytechnic University, which aims to further form students of the main stage of sociocultural competence. The nomenclature of conditional speech and speech tasks aimed at activating communication skills on selected topics in a specific area of communication; the principles of formation of textual content of the manual on speech practice are considered.

Key words: *intercultural communication, language, speech, communicative competence, speech practice.*

References

1. Bej L. B., Trostinska O.M. (2018) «Problemi vkladannya ukrajinskoyi movi riznim kategoriyam inozemnikh studentiv». *Visnik Kharkivskogo Natsionalnogo universitetu im V. N. Karazina*. Vip. 12. Kharkiv, KhNU, 2018. – P. 42–49.

2. Vereshhagin E.M., Kostomarov V.G. (1990) *Yazyk i kultura. Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo*. M.: Russkij yazyk, 1990. — 246 p.

3. Zharkyykh V. (2018) *Filosofskyi zmist ponyattya gra*. [The philosophical meaning of the game concept]. *Filosofija ta gumanizm. Naukove vidannja*. Vip. 7. Odessa: ONPU. P.5-10. – URL:

4. Zharkyykh V.. (2017) *Postulaty filosofiy pragmatizmu v sytuatsiyi komunikativnogo vyboru*. [Postulates of the pragmatism philosophy in a situation of communicative choice]. *Filosofija ta gumanizm*. Naukove vidannja. Vip. 6. Odessa: ONPU. P.4-10. URL: http://philum.000webhostapp.com/uploads/Fil_Hum_07_p005.pdf (Last accessed 8.04.2020)

5. Drozhzhina S.(2008) *Multikulturalizm: teoretichni i praktichni aspekti*. Politichnij menedzhment. Naukove vidannya. Vip.3, P. 96-106. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/PM_30_37.pdf

6. Lamzyn S. (2012) «Nekotorye logiko-filosofskie osnovy prepodavaniya i izucheniya inostrannogo yazyka». [Some logical and philosophical foundations of teaching and learning a foreign language]. *Vestnyk Ryazanskogo gosydarstvennogo universiteta im. S.A. Esenina*. № 3(36). P.15-29. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-logiko-filosofskie-osnovy-prepodavaniya-i-izucheniya-inostrannogo-yazyka> (Last accessed 29.03.2020)

7. Lishnevskaya T. (2018) *Lingvodidakticheskiy aspekt uchebnyh tekstov*. Materiali IH Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferenciji «Informacijna osvita ta profesijno-komunikativni tekhnologii HKHI stolittya». Odessa, P.295–299.

8. Palamar L. (2008) «Formuvannya movnoji osobystosti u vishchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy» [Formation of linguistic personality in higher educational institutions of Ukraine] *Ukrajinska literatura v zagalnoosvitnij shkoli*. №9. 35-37 pp.

9. Pechkurova L., Us R. «Motivaczionnye aspekty ispolzovaniya innovaczionnykh tekhnologij pri obuchenii RKI na urovne realnoj kommunikaczii studentov 3-4 kursov». *Materiali VII Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferenciji «Informacijna osvita ta profesijno-komunikativni tekhnologiji KhKhI stolittya»*. 11-13 veresnya 2016 r. Odessa, 2014. P.407–412.

10. Potyuk I. (2012) «Komunikativna kompetencziya yak nevidyemna skladova navchalno-vikhovnogo proczesu». *Molod i rino Naukovo-pedagogichnij zhurnal*, # 1 (84), P. 128-132

11. Romanova O., Kurova G. (2018) *Vyvchennya ukrajinskoi movy inozemnyimi studentami v ustanovakh vishchoji osvity Ukrainy*. [Learning of Ukrainian language by foreign students in higher educational institutions of Ukraine]. *Materialy III Mizhnarodnoi naukovopraktichnoi konferenciji «Actualni pytannya derzhavno-pravovogo rozvytku Ukrainy»*. 25-27 chervnya 2018 r. K.: Karavela. P.82-83.

12. Ter-Minasova S.(2000) *Yazyk i mezhkulturnaya kommunikaczija*. Uchebnoe posobie. – M.: Slovo/Slovo. 624 p.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

УДК 130.2: 378.811.161.2

ГУМАНІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ МОВНОЇ ОСВІТИ ІНОКОМУНІКАНТІВ У КООРДИНАТАХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

*Романова Ольга,
Коляда-Березовська Тетяна*

У контексті стратегії сталого розвитку і модернізації вітчизняної освіти висвітлено проблему мовної підготовки інокомунікантів у вишах України, вирішення якої значно поглиблює розуміння ролі української мови як іноземної у структурі фахової підготовки інофонів. Визначено, що через систему суб'єктно-об'єктних та суб'єктно-суб'єктних відносин здійснюється гуманістичне формування і розвиток вторинної мовної особистості. Детально розглянуто традиційні та альтернативні методики у викладанні української мови як іноземної, інноваційні педагогічні технології, різноманітні форми організації навчання з дисципліни. Акцентується зміна пріоритетів у викладанні мови і підкреслюється роль лінгвокультурологічної спрямованості курсу. Проаналізовано онтологічне і гносеологічне в категоріях мови, антропоцентризм лінгводидактики у пошуках активізації мотиваційних ресурсів щодо адаптації студентів-іноземців до нових умов. Висновується, що методологія навчання українській мові як іноземній, домінуючою якої є людський фактор у мові, має забезпечити розвиток авторефлексії через введення реципієнтів мови у процес перетворення та генерування смислів у його відкритості до світу, що гуманістична і лінгвокультурологічна компоненти курсу формують мультилінгвальну мультикультурну особистість.

***Ключові слова:** мовна освіта інокомунікантів, гуманістична концепція освіти, українська мова як іноземна, антропоцентризм, вторинна мовна особистість.*

Постановка проблеми. Глобальні цілі розвитку, зафіксовані у міжнародному акті - «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development», – затвердженому 25 вересня 2015 року в Нью-Йорку на полях 70-ї ювілейної сесії Генеральної Асамблеї ООН [12], сприймаються світовим співтовариством як стратегічний поштовх до впровадження інформаційних, управлінських, технологічних та інших інновацій, до розробки нових затребуваних продуктів і послуг. Однією з 17 цілей сталого розвитку є якісна освіта, що є результатом наданої інтелектуальної послуги. Мета кожного здобувача вищої освіти в Україні, зокрема, з числа іноземних громадян – отримання якісної освіти, яка забезпечуватиме конкурентоспроможність на ринку праці. Інструментом, ключовим моментом оволодіння професією для студентів з числа іноземних громадян є опанування мови навчання. Тому *проблема* мовної підготовки інокомунікантів залишається вкрай *актуальною* для освітньо-наукового простору України, дослідження якої, у контексті стратегії сталого розвитку і модернізації вітчизняної освіти, дасть можливість значно поглибити розуміння ролі української мови як іноземної у структурі фахової підготовки інофонів, специфіка якої в тому, що через систему суб'єктно-об'єктних та суб'єктно-суб'єктних відносин здійснюється гуманістичне формування і розвиток вторинної мовної особистості. Висвітлення саме цього становить *мету* даної статті.

Аналіз нормативних документів [9-10], науково-теоретичних і методологічних розробок [Полович О. С., Костриця О. П., 2017; Всеволодова М. В., 2017; Коляда-Березовська Т.Ф., Романова О.К., 2020; Жарких В.Ю., 2017; Зимняя И.А., 1996; Ластовкіна О.Э. 1993; Московкин Л. В., 2003; Оборський Г.О., Колесніков О.Є., 2013], за означеною проблемою дає підстави констатувати, що питанням гуманізації освіти тривалу дослідницьку увагу присвятили Зимня І.А., Зязюн І. А., Всеволодова М.В., Ластовкіна О. Е., та ін.; проблеми комунікативно-компетентнісного навчання іноземним мовам – Мільруд Р.П., Максимова І.Р. Оллер-молодший Д., Полянська І. В., Шевченко В. Ф., Філімонова М. С., Крилов Д. А. та ін.; проблему впровадження інноваційних педагогічних технологій досліджують вітчизняні й зарубіжні науковці – Гуревич Р. С., Гогунський В. Д., Кадемія М. Ю., Колеснікова Е. В., Коломієць А. М., Оборський Г.О., Полат, Є. С., Сисоєва С. О., Тертишна Т. І. та інші. Комплексний розгляд зазначених аспектів уможливіть вирішення зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Сучасні вимоги ринку праці детермінують інноваційний розвиток освіти, зміни у змісті й методології навчання. Такі зміни визначені інтеграційно-диференційними процесами у сучасній науці. Фундаментальні знання, закладені загальною освітою, розвиваються у міру набуття загальних уявлень щодо виробництва, конкретно-змістовні знання – це результат професійної освіти, яка несе інформацію про конкретні виробничі процеси. Поєднання загальної та професійної освіти становить дидактичну основу міждисциплінарних зв'язків, що передбачає синергетичний підхід у навчанні, володіння інструментарієм суміжних (і не тільки) галузей наукового знання, яке усуває жорсткі межі між сферами виробництва, бізнесу тощо. Такі зв'язки готують студентів до досконалого оволодіння будь-якою професією.

Рішення Міністерства освіти і науки України «Про вивчення дисципліни «Українська мова як іноземна» іноземними здобувачами вищої освіти (студентами та аспірантами) у навчальних закладах III-IV рівнів акредитації впроваджено у навчальний процес з 2016-2017 навчального року, а з 2020-2021 навчального року професійна підготовка іноземних студентів, магістрів та аспірантів здійснюватиметься виключно українською мовою. Це потребує створення єдиних програм, єдиних вимог до рівня володіння основними видами мовленнєвої діяльності здобувачів вищої освіти в Україні з числа іноземних громадян. Викликом сьогодення і вимогою сучасної парадигми освіти є концепція неперервного навчання протягом усього життя та принцип бінарного (суб'єктно-суб'єктного) характеру педагогічного процесу. Традиційно у системі вищої освіти головна роль була за викладачем як носієм та джерелом інформації, сьогодні у центрі стоїть студент, його індивідуальність, через яку розвивається неповторність особистості, її здібності, творчий потенціал [Московкин Л.В., 2003]. Застосування традиційних й альтернативних методик у викладанні української мови як іноземної та інноваційних педагогічних технологій відіграє значну роль у цьому процесі. Сучасними методами викладання української мови як іноземної є свідомо практичний, аудіолінгвальний, аудіовізуальний, комунікативний та інші. Відправною точкою при виборі оптимального методу є знання типових результатів навчання за різними методами. Це залежить від конкретних умов та ієрархії цілей

навчання: в одних системах мета – формування лінгвістичної та комунікативної компетенції, а в інших (наприклад, особистісно орієнтовне навчання) – загальний розвиток особистості [Лопович О. С., Костриця О. П., 2017].

Найбільший інтерес в умовах вищого технічного закладу освіти представляють методи, що гарантовано забезпечують на виході комунікативні вміння. Теорія методів є однією з найбільш розроблених теорій у методиці викладання іноземних мов, але, на жаль, це мало відомо сучасним викладачам української мови як іноземної, тому що кількість спеціалістів в Україні за фахом «Українська мова як іноземна» вкрай обмежена. Попит на висококваліфікованих фахівців з української мови як іноземної перманентно збільшується не тільки в Україні, а й поза її межами, адже ефективність процесу навчання значною мірою залежить від особистості викладача – сукупності всіх його якостей, поведінки, світогляду, професійного та життєвого досвіду. Все це впливає на іноземних студентів позитивно чи негативно, збуджує чи гальмує активність аудиторії, а отже, детермінує результати діяльності викладача та студентів.

Аналізу факторів, з яких складається майстерність сучасного викладача іноземної мови, котрий працює в нових політичних та економічних умовах, на цей час приділяється недостатньо уваги. Між тим, так званий позамовний фактор зумовлює успіх у навчанні іноземній мові. Викладач і студент – два рівноправні суб'єкти процесу навчання, а запорукою високих результатів навчання є, перш за все, врахування індивідуально-психологічних особливостей кожного.

До сучасних психолого-педагогічних інновацій у вітчизняній системі освіти належать реалізовані нововведення у змісті, методах, прийомах і формах навчальної діяльності особистості, змісті та формах організації управління освітньою системою, засобах навчання і виховання, особистісних установках викладача, оскільки навчальний процес має бути *діалогом* особистості викладача і студента, що суттєво підвищує мотивацію до навчання.

Інноваційна педагогічна діяльність передбачає використання інтерактивних технологій навчання, які включають чітко спланований очікуваний результат навчання, інтерактивні методи і прийоми, що стимулюють процес пізнання та розумові й навчальні процедури, за допомогою яких досягатимуться заплановані результати [Оборський Г.О., Колесніков О.Є., 2013].

У практиці викладання української мови як іноземної в сучасному закладі вищої освіти найпоширеніші такі технології: особистісно орієнтоване, проблемно-орієнтоване, диференційне навчання; ігрові технології навчання; навчання у неформальній обстановці, сторителінг, перегорнуте навчання; стрімінг, навчання через челенджи або мобільний телефон, вебінари тощо [Романова О., 2019]. Різноманітні й форми організації навчання: урок-бесіда, урок-подорож, урок-дослідження, урок-інсценізація, урок-екскурсія, мультимедійний урок, проблемний урок, веб-конференція та інші. Такі форми роботи активно збагачують лексичний запас інокомунікантів, формуючи комунікативні вміння та навички, крім того, вони несуть як навчальне, так і виховне навантаження, дозволяють задіяти не тільки свідомість, а й підсвідоме.

Процес адаптації студентів з числа іноземних громадян до навчання в Україні активізує те, що вивчення української мови охоплює різноманітні сфери

спілкування: професійно-виробничу, навчально-професійну, побутову, соціально-культурну, офіційно-ділову. У мовному середовищі з'являються нові комунікативні потреби, настанови, які типологізують специфіку мовленнєвої поведінки в умовах нової культури, розширюючи канали акультурації [Московкин Л. В., 2003].

Пізнавальні мотиви в структурі мисленнєвої діяльності при вивченні іноземної мови взаємодіють з іншими мотивами: як стимул виступає прагнення до отримання нової інформації про мову та навколишнє середовище, культуру крізь орієнтовно-дослідницький рефлекс, допитливість збуджує інокомунікантів вести самостійний пошук відмінностей у мові та культурі, вивчати специфіку нової ситуації спілкування. Це призводить до актуалізації різних видів активності студента: *орієнтовної* (виділення об'єкту, способу вивчення, методу, вибору цілі, задач, відбір матеріалу, інформації, що задовольняє пізнавальні потреби та інтереси); *виконувальної* (використання минулого досвіду щодо тактик та стратегій, когнітивного стилю діяльності, використання вже існуючих навичок та вмінь у нових ситуаціях навчання); *пошукової* (інтелектуальні процеси, що активізують знання); *творчої* (саморегуляція, самостійне опанування мови).

Оскільки найважливішими з цілей навчання є текстотворення й текстосприйняття, великого значення набуває текст як джерело культурологічних, краснавччих відомостей, які дають суб'єкту навчання прагматичну, модальну, інтесіональну інформацію. Загальна семантизація шляхом компарації мотивовано перетворюється на національно орієнтований текст, що стимулює позитивний перенос елементів культури, виключає інтерференцію, сприяє адекватному усвідомленню інформації. Знання прецедентних текстів в структурі мовної особистості є показником приналежності до цієї епохи та культури. Мова – не просто знаряддя спілкування, за словами Олеса Гончара, мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть, це ще й «музика, мелодика, барви буття, сучасна художня, інтелектуальна і мислинєва діяльність народу».

Культура і мова, як відомо, тісно переплітаючись, доповнюють і збагачують одна одну, тому лінгво-культурологічна спрямованість курсу української мови дозволяє студентам-іноземцям ознайомитись з історією, культурою, мистецтвом, традиціями країни перебування. Відбувається прямий вплив на духовний світ особистості, який реалізується через систему суб'єкт-об'єктних і суб'єкт-суб'єктних відносин, зумовлений об'єктивними закономірностями формування та розвитку вторинної мовної особистості. Освітньо-виховний процес, який орієнтується на формування мислення і свідомості у душі *діалогу* культур [Жарких В.Ю., 2017], тим самим формує людину гуманну, мислячу, творчу, якій притаманні загальнолюдські цінності, що є «громадянином світу». Така креативна особистість соціально найбільш адаптована до реалій нового століття, тому у центрі складних і глибинних процесів оновлення сучасної вищої освіти – людина, все різноманіття її інтересів, потреб, здібностей.

Межі лінгвокультурології охоплюють не тільки знайомство з культурою країни мови, яка вивчається, але й віддзеркалення в цій мові загальнолюдського спілкування та закріплення в ньому досвіду світової цивілізації. Моделюючи інформацію національного характеру, студенти-іноземці підіймають на новий

щабель ставлення до своєї національної спадщини, а також до української і світової культури, перетворюючись на мультикультурну особистість. В цьому полягає велике гуманістичне значення курсу української мови як іноземної.

Місія гуманістичного виховання студентської молоді та гуманітаризації освіти сьогодні покладена на кафедри української мови закладів вищої освіти України. Такі інтегруючі курси, як «Українська мова за професійним спрямуванням», «Українознавство», «Українська мова як іноземна» допомагають українським освітянам піднести гуманітарну освіту студентів до сучасного рівня, значною мірою змінюють пріоритети у викладанні мови.

Засвоєння мови як форми життя має забезпечити, з нашого погляду, саме методологія навчання мові: спонтанне засвоєння мовних регулярностей, розвиток авторефлексії через введення інокомунікантів у процес освоєння, перетворення та генерування смислів. Рефлексія мови в її дихотомічній сутності покликана забезпечити досягнення суттєвих соціокультурних цілей, найважливіша з яких – подолання технократичного ставлення до мови.

Практично кожний з розділів сучасної науки, лінгвістика та лінгводидактика у тому числі, певним чином трактує антропоцентричний аспект об'єктів вивчення. Протягом усього свого існування лінгвістика неминуче зближувалась з філософією у пошуках пояснення феномену мови, намагаючись у кожній із сфер вирішити співвідношення «людина – мислення – мова – дійсність». Філософи, лінгвісти, письменники в усі часи намагалися розкрити не тільки таємницю людської мови, але й її роль як знаряддя вираження думки, як міцну опору самоусвідомлення особистості [Зимняя І.А.,1996].

Мова обслуговує всі сфери суспільного, виробничого, наукового та культурного життя, саме тому словниковий склад мови жваво реагує на всі зміни, що відбуваються у процесі історичного розвитку кожної з країн та її народу. Мова не є застигла скеля, в ній відбивається час: змінюється стилістика, синтаксис, лексика, граматики. Слово – центральна структурна одиниця, основна функція якої – номінативна, – в сучасній філософії мови та лексикології має свою природу, наділено структурою та володіє певними можливостями. Воно є переходом від чуттєвого сприйняття до інтелектуальної діяльності. Слово соціальне й акумулює в собі індивідуальний та історичний досвід людей, а мова є засобом пізнання та об'єктивної явищ, які пізнані, що дозволяє припустити певну схожість структур самих мовних категорій та об'єктів зі структурами гносеологічних категорій. У лінгвістичних (мовних) категоріях закарбувалися явища позамовної дійсності, що були пізнані людиною протягом її історичної практики. Лінгвістичні категорії – це вираження усіма засобами мови фізичного та філософського аспектів категорій дійсності. Онтологічні категорії визначають змістовний аспект лінгвістичних категорій, формують семантичний простір мови.

Філософський аспект тієї чи іншої категорії «відповідає» за специфіку функціонування мовних засобів, які виражають цю категорію. Методологічний принцип адекватного опису мовних категорій, одиниць і об'єктів можна сформулювати як врахування фундаментальних характеристик мови при формуванні лінгвістичної концепції. Слідом за Всеволодовою М.В. [Всеволодова М. В., 2017], серед фундаментальних характеристик мови виділимо основні п'ять:

- 1) об'єктивний характер мови та суб'єктивний характер її мовленнєвих реалізацій;
- 2) матеріальний субстанціональний характер лексичного складу мови та ідеальний характер граматики;
- 3) здатність мови відображати позамовну (об'єктивну) дійсність в національно детермінованому (національно суб'єктивному) виді, тобто формувати мовну картину світу, його індивідуальний семантичний простір;
- 4) системний характер мови, що значною мірою відображає системний характер нашого пізнання й зумовлює структурування семантичного простору кожної мови;
- 5) комунікативна функція мови як первинна його функція та наявність в мові системи мовних механізмів, що забезпечують як змістовну та формальну правильність мовленнєвих побудов, так і рішення комунікативних задач мовця [Всеволодова М. В., 2017].

Висновки. Отже, вихідна теза антропоцентричної лінгвістики – мова є конститутивною властивістю людини, з якої випливає: зрозуміти природу мови та пояснити її можна, лише виходячи з природи людини та його світу. У центрі уваги гуманістичної, антропоцентричної лінгвістики – людський фактор у мові. Дослідження теми людського фактору в мові потребує виділення факторів антропоцентричного характеру, релевантних для мови, з'ясування того, які конститутивні якості людини корельовані з якостями мови, і якою мірою специфічна організація людини зумовлює форму мови та її особливості.

Гуманістичний процес формування та розвитку вторинної мовної особистості інокомунікантів у системі суб'єктно-об'єктних та суб'єктно-суб'єктних відносин зумовлює зміну пріоритетів у викладанні мови. Ключовим чинником при цьому стає провідний постулат антропоцентричної лінгводидактики.

Методологія навчання українській мові як іноземній, домінантою якої є людський фактор у мові, має забезпечити засвоєння мови як форми життя, спонтанне усвідомлення мовних регулярностей, розвиток авторефлексії через введення реципієнтів мови у процес перетворення та генерування смислів у його відкритості до світу. Відтак гуманістична і лінгвокультурологічна компоненти курсу формують мультилінгвальну мультикультурну особистість.

Список літератури

1. Відновлення наукового потенціалу української науки: необхідність і реальні перспективи. *Наука та інновації*. – 2017. – Т. 13, № 4. – С. 5-13. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/scinn_2017_13_4_2
2. Всеволодова, М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент фундаментальной прикладной (педагогической) модели языка. – УРСС Москва, 2017. – 656 с. – ISBN 978-5-453-00117-0
3. Koliada-Berezovska T. and Romanova O. Digitalization of education for the sustainable development sake: linguistic aspect. *Theoretical and applied aspects of sustainable development: Monograph* 33. – Poland: Katowice School of Technology, 2020. – Pp. 166-173. – URL: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/10428>
4. Жарких, В. Проблема слушания/говoreния в структуре человеческих взаимоотношений (в контексте философии прагматизма) *Філософія та гуманізм*.- Вип.1(5), 20017, с.4-8.– URL: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/7273>

5. Зимняя, И.А. Гуманизация образования – императив XXI века. *Гуманизация образования*.– Набережные Челны,1996. – Вып.1. – С.15.
6. Ластовкина, О.Э. К вопросу антропоцентрической номинации/ *Язык и культура: Вторая международная конференция. Тезисы*. – Т. 1. – Киев, 1993. – С. 33-34.
7. Московкин, Л. В. К основаниям теории методов обучения иностранному языку *Мова*. – Одеса,2003. – С.177-181.
8. Оборський, Г.О. Концепція проєктів інформаційного забезпечення освітніх систем для дистанційного навчання. *Інформаційні технології в освіті, науці та виробництві*.–2013. – Вип. 4(5)]. – URL: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/2647>
9. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 №1556 – VII / Верховна Рада України [електрон. ресурс]. – URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>
10. Про застосування державної мови в освітньому процесі : Лист МОН № 1/9-581 від 17.09.19 року [електрон. ресурс]. – URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/other/65639/>
11. Романова, О. Образовательные тренды в обучении одесских политехников = Educational trends in the training of Odessa polytechnics / Innovations in humanities: restarting / ed. A. Ostenda, N. Rybka, V. Zharkyykh. - Katowicach, 2019. - С. 151-159.
12. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 URL: <https://undocs.org/en/A/RES/70/1>

References

1. Popovych, O. S. and Kostyrytsya, O. P. (2017): «Restoration of the scientific potential of Ukrainian science: necessity and real prospects», *Journal of Nauka ta innovatsiyi*. Vol. 4, pp. 5-13, available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/scinn_2017_13_4_2
2. Vsevolodova, M. V. (2017): Theory of functional-communicative syntax: A fragment of the fundamental applied (pedagogical) model of language, URSS Moskva, 2017, ISBN 978-5-453-00117-0
3. Koliada-Berezovska, T. and Romanova, O. (2020): «Digitalization of education for the sustainable development sake: linguistic aspect», *Handbook of THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT*: Monograph 33,– Poland: Katowice School of Technology, available at : <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/10428>
4. Zharkyykh, V. (2017): «The problem of listening / speaking in the structure of human relationships (in the context of the philosophy of pragmatism)», *Journal of Filosofiya ta humanism*, Vol. 1(5), pp.4-8, available at : <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/7273>
5. Zymnyaya, Y.A. (1996): «Humanization of education - the imperative of the XXI century», *Journal of Humanyzatsyya obrazovanyya*, Naberezhnye Chelny, Vol.1. – pp.15-21.
6. Lastovkyna, O.É. (1993): «On the issue of anthropocentric nomination», *Journal of Language and Culture: Second International Conference*. Theses, Vol. 1, Kiev, 1993. pp. 33-34.
7. Moskovkyn, L. V. (2003): «On the foundations of the theory of methods of teaching a foreign language», *Journal of Language*, Odessa, P.177-181.
8. Obors'kyu, H.O. and Kolesnikov, O. E. (2013): «The concept of projects of information support of educational systems for distance learning», *Journal of Information technologies in education, science and production*, Vol. 4 (5), available at: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/2647>
9. On higher education: Law of Ukraine of 01.07.2014 561556 - VII / The Verkhovna Rada of Ukraine <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>
10. On the use of the state language in the educational process: Letter of the Ministry of Education and Science № 1 / 9-581 dated 17.09.19, available at: <http://ru.osvita.ua/legislation/other/65639/>
11. Romanova, O. (2019): «Educational trends in the training of Odessa polytechnics», in Ostenda A., Rybka N., Zharkyykh V. (Ed.), *Innovations in humanities: restarting*, Katowicach, pp. 151-159. available at: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/9935>.
12. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, available at:

<https://undocs.org/en/A/RES/70/1>

Olga Romanova, Tetiana Koliada-Berezovska
HUMANISTIC CONCEPT OF NON-NATIVE SPEAKERS' LINGUISTIC TRAINING IN THE INNOVATIVE DEVELOPMENT COORDINATES

In the context of the national education sustainable development and modernization strategy highlighted is the problem of non-native speakers language training in Ukrainian universities which problem solution does significantly contribute into more deep understanding of the role of Ukrainian as a second language in the foreign students professional training structure. Established is that the secondary linguistic personality humanistic formation and development takes place through the intermediary of subject-object and subject-subject relations system. Both traditional and alternative methods in teaching the Ukrainian as a second language, innovative pedagogical technologies, various forms of subject teaching organization are considered in detail. Emphasized is the key importance of revising language teaching priorities with a clear accent on the role of linguistic and cultural orientation of the subject taught. The ontological and epistemological aspects of language categories as well as linguodidactics' anthropocentrism in search of tools enabling the non-native speakers' motivational resources in the process of their adaptation to new learning conditions are analyzed. Concluded is that the methodology of teaching Ukrainian as a second language, whose dominating component is the human factor in the language, should ensure the development of self-reflection involving non-native language recipients in the meaning transformation and generation process in its openness to the world, thus the course's humanistic and lingvocultural components do form a multilingual and multicultural personality.

Keywords: non-native speakers linguistic training, humanistic concept of education, Ukrainian as a second language, anthropocentrism, secondary language personality.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020

УДК 101.3(075.8)

ДІЯЛЬНИСНИЙ ПІДХІД ЯК ПОЯСНЮВАЛЬНИЙ ПРИНЦИП ПУБЛІЧНОСТІ ТА ПРАКТИЗАЦІЇ ФІЛОСОФІЇ

Рибка Наталія

У статті розглядається значущість та роль філософських знань в умовах глобального інформаційного світу, розкривається сутність «практичного» та «публічного» повороту у філософії. Доводиться, що тенденції публічності та практизації філософії мають світове значення та резонанс, а, внаслідок цього, потребують ретельних та масштабних досліджень.

Ключові слова: філософія, практична філософія, публічна філософія, популяризація філософії, діяльнісний підхід.

Вступ. У попередніх наших дослідженнях ми порушували питання про тенденції публічності та практизації філософії у світі [Рибка,2016; Рибка,2019]. Зараз ця тенденція вже широко реалізується – ми можемо спостерігати величезну кількість філософських масових ресурсів: сайтів, навчальних або ж розважально-інформаційних онлайн курсів та вебінарів (EdX, Coursera, Стенфордська філософська енциклопедія (the Stanford Encyclopedia of Philosophy), он-лайн філософська енциклопедія (an online encyclopedia of philosophy), пошукова система академічної літератури Google Scholar та проєкт для відстежування нових філософських публікацій (the PhilPapers project) та інші) які пропонуються на навчальних платформах й сервісах національних й міжнародних, відео-лекцій й постійних відео-лекторії та цикли передач по ТБ, у популярному викладі (як наприклад, на TED) й т. д. й т. п. Оскільки тенденції публічності та практизації філософії мають світове значення та резонанс, то потребують ретельного вивчення.

До того ж, ці тенденції слід вивчати, оскільки доведеним фактом [Бажанов,2017] є те, що (нейро)-біологічні фактори життєдіяльності організму не просто тісно переплетені зі соціально-культурними та діяльнісними факторами його існування, а виявляються глибоко взаємозалежними й детермінують один одного. Відомо, також, що певні види діяльності активно перебудовують структуру та нейродинамічні особливості мозку, які своєю чергою надають зворотний вплив на діяльність, перетворюючи її та надаючи їй більш успішний характер. На підставі цього можна стверджувати, що активна діяльність по популяризації й практизації філософського знання є наслідком певних форматів людської діяльності, а, з іншого боку, й сама призводить до змін, як зазначалося вище, структури та нейродинамічних особливостей мозку людей.

Саме тому активне вивчення ситуації популяризації та публічності філософії має стати системним, всебічним, на основі методів й підходів властивих самій філософії, з метою прогнозування змін на індивідуальному рівні (якщо такі будуть), так й суспільних процесів, у цілому. А так же з'ясувати масштаби та інші характеристики цих впливів (знову ж таки, якщо такі будуть). У разі виявлення відсутності яких би то не було впливів так само необхідний аналіз тенденції

популяризації та практизації філософії, вже з іншої причини: «Чому впливів не має?».

Ми розглядаємо процеси популяризації та практизації філософії, як «діяльність». У цьому разі, застосування діяльнісного підходу [Бажанов,2017; Науменко,2013], як пояснювального принципу, дозволить на з'ясування всіх обставин, ризиків та перспектив.

1. Причинно-наслідкові зв'язки та формуючі умови. Простір-час діяльності. Зупинимось докладніше на таких умовах, що формують характер будь-якої діяльності сьогодення, таких як простір та час. Підкреслимо, сучасні філософські, соціальні та комунікативні науки відкривають просторово-орієнтовані дослідження, сучасні діячі культури та мистецтва дискутують про міський та локальний місцевий простір, навіть теологія вбачають у просторовому мисленні можливість розширити своє власне уявлення про навколишній світ. Зауважимо, що у такому форматі мислення найбільш відповідає філософське, що підтверджується виникненням необхідності у розповсюдженні філософського світогляду.

Відзначимо, у глобальному інформаційному суспільстві істотно змінюються уявлення про просторово-часовий континуум, оскільки змінюється й дійсність й система людської діяльності у ній. Трансформація соціального просторово-часового континууму має амбівалентний характер й диктує стійку тенденцію принципової неузгодженості просторово-часових зв'язків та відносин, й такі ж неоднозначні зміни людської діяльності можна спостерігати на прикладі трансформацій трудової, дозвільної та освітньої видів діяльності [Рибка,2016].

За результатами сучасних досліджень [Рибка,2016] можна виділити наступні тенденції у рамках глобалізації: глобалізація призводить до «ущільнення» простору та часу, стискання світу, а тому відбувається детериторіалізації соціального простору, поширення позатериторіальних форм соціальної діяльності; зростання соціального та економічного взаємозв'язку; прискорення соціального часу.

Отже, актуалізуються такі характеристики процесу процесів популяризації та практизації філософії, що належать до просторово-часових характеристик суспільного життя: довгостроковість; багатосторонність.

Дослідниця сучасної популярної філософії Шапинська К. М. [Шапинська,2016] визначає проблеми популяризації філософії шляхом включення текстів популярної культури у поле філософського дискурсу. Вона підкреслює проблеми, що виникають у системі сучасної освіти, в якому все більше поширюються тенденції до гейміфікації, до скорочення культурних текстів минулого, до перетворення філософського знання у легко засвоюваний дайджест. Аналізуючи серії книг, які претендують на філософське осмислення текстів масової культури, Шапинська К. М. ставить питання про статус філософського знання у сучасному світі та про можливість популяризації класичної спадщини культури в цілому.

Шапинська К. М. зазначає, що викликає побоювання саме те, що публіка не розділяє та не розуміє гумору філософів, але філософські питання залишаються міцно пов'язаними у читачів серії (вельми численних, судячи за накладом і кількістю перевидань) з Сімсонами, Гаррі Поттером та вампірами з «Сутінкової саги». А з огляду на тотальне спрощення, яке відбувається у сучасній масовій вищій освіті, чи не

є «Філософія попкультури» прообразом підручника чергового нового покоління? Шапинська К. М. ставить питання про доцільність популяризувати філософію, а також чи є якась межа цієї популяризації, та про те чи є у цьому потреба взагалі?

Отже, процеси процесів популяризації та практизації філософії набувають характер нерівномірності й сегментування розвитку, отже можуть проявлятися зверхність, декларативність, фальшивість та примітивізм у заходах, завдяки яким реалізуються процеси популяризації та практизації філософії, що в цілому, справляють негативний вплив на суспільну думку щодо самої філософії.

Масовізація та інтелектуалізм. Наступною особливістю людської діяльності в умовах глобального інформаційного суспільства є: використання інформаційних технологій приводить до того, що людина еволюціонує біологічно та психологічно, тому людська діяльність у різних областях виробництва, науки, мистецтва, освіти, торгівлі, сфері обслуговування здатна набути нові якості й змісти, стати вільною індивідуалізованою працею, що створює передумови для творчого розвитку людини. Отже, підсилюється роль та значення таких соціально значущих характеристик праці, як інтелектуалізація, творчість, віртуалізація, інтерактивний характер різного роду діяльності.

Ми вбачаємо цю тенденцію у тому, що на світовому рівні стає затребуваним фахівець високого гатунку, це викликає потребу глибшої та більш ґрунтовної підготовки. Це простежується та тенденція спочатку масовізації середньої освіти, а потім й вищої, що її можна було спостерігати з середини минулого століття. При цьому, інтелектуалізм став надбанням куди більш широкого кола осіб й став масовим. Засоби комунікації перевели масовий інтелектуалізм у новий формат – публічний.

Ці процеси, своєю чергою, призводять до підвищення уваги до фундаментальних методів та знань, отже філософські знання стають популярними.

Таким чином, загальні формати людської діяльності у глобальному інформаційному суспільстві, властиві діяльності взагалі, такі як довгостроковість та багатосторонність, масовізація та інтелектуалізм певним чином відбиваються та осмислюються у діяльності по ретрансляції, створенні та розповсюдженні філософських знань. Що й позначається на виникненні «практичного» та «публічного» повороту у філософії.

2. Статус діяльності з надання характеру публічності та практизації філософії. З точки зору статусу цього продукту діяльність підрозділяється на матеріальну й нематеріальну (духовну), тому оцінити та усвідомити статус за цими критеріями – важливий крок до підвищення ефективності.

Без сумніву, що діяльності з надання характеру публічності та практизації філософії має подвійний характер – з одного боку, це духовна діяльність, духовне виробництво, вона полягає у створенні особливого стилю та методів викладання, особливих форматів подання інформації, технологій оприлюднення цієї інформації тощо. А з іншого, це діяльність, що забезпечується відповідним фінансуванням та матеріально-технічною базою, для залучення, навчання та підтримання фахового зростання фахівців, для створення віртуальних або ж реальних майданчиків для виступів, публічного викладу точок зору та відстоювання думок, для забезпечення умов виробництва вищезгаданих особливого стилю викладання, особливих

форматів подання інформації.

Відомо, що результатом будь-якої діяльності, так само як й будь-якого діяльнісного акту, є її продукт (основний або/чи побічний). Оскільки діяльність – процес принципово продуктивний, тому слід досліджувати й негативні результати (Ми можемо говорити про ефективність чи неефективність діяльності, що полягає (в загальному вигляді) в співвідношенні результату діяльності та її цілі. Отже, негативний результат – теж результат, який дозволяє оцінити продуктивність діяльності. Оскільки результати діяльності завжди є, немає значення позитивні чи/або негативні, буде не складно аналізувати по негативним або слабким результатам, що баланс між духовною та матеріальною стороною діяльності з надання характеру публічності та практизації філософії порушений.

Зверхне ознайомлення із форматами, що були останніми роками використані фахівцями в Україні, дає розуміння, що діяльність з надання характеру публічності та практизації філософії ніяк державою не підтримується, проте систематично утискає філософію у ЗВО України.

На рівні Міністерства освіти та науки України процеси практизації та популяризації філософії не мають інституційної та систематичної матеріальної підтримки. Ця ситуація потребує активного втручання від філософської наукової спільноти. Остання єдиність у діях філософської спільноти була ще за часів Мирослава Поповича, коли курсу «Філософія» був наданий статус базової. Але інституційний наступ на філософію продовжується, але вже в інші способи – скорочення годин навчання та інші.

У спробах поліпшити ситуацію, окремі фахівці намагаються її комерціалізувати (платні лекції, онлайн-лекторії, курси тощо), але, на наш погляд, це суперечить самої ідеї публічності та практизації філософії.

Баланс між духовною та матеріальною стороною діяльності з надання характеру публічності та практизації філософії потребує ретельного міжгалузевого дослідження із метою виробити адекватну державну політику (надати інституційну та фінансову підтримку), залучити фінансування із недержавного сектору та т. інше.

3. Спосіб існування діяльності з надання характеру публічності та практизації філософії. Корисним, для глибшого розуміння діяльності, буде аналіз становлення у розгортанні від минулого (причин, мотивів) до теперішнього (результатів). Будь-який різновид діяльності існує завжди у вигляді єдності протилежностей двох способів її існування – діяльності живої та діяльності опрідметненої – діяльності «минулого», яка відбивається в її результатах – матеріальних або духовних продуктах.

Останніми десятиріччями філософія помітно розширила форми своєї активності у суспільстві. Філософи стали шукати та знаходити нові публічні майданчики для відкритих дискусій, влаштовувати піар-акції, виступати у великих аудиторіях та відповідати на питання з боку не завжди доброзичливої публіки.

У зв'язку з цим виникає так званий «публічний поворот» – ситуація, яка складається у соціальних та гуманітарних науках з останньої третини ХХ століття та пов'язана з ростом соціального запиту на соціально-гуманітарне знання та виникненням поза університетського середовища нових форм побутування

гуманітаристики зі специфічними способами трансляції знань, функціями, методами, інститутами, типу мови [Балашов,2007; Гомілко,2011; Дроботенко,2016; Дугин,2009; Савкин,2015.; Тюгашев,2000; Федорченко,2020; Шапинская,2016; Шевченко,2014; Рыбка,2019].

Зазначені тенденції на межі ХХ-ХХІ століть досягають максимуму у західному світі, а з іншого десятиліття ХХІ століття – та в Україні, та охоплюють всі області соціальних та гуманітарних наук. У наукових дискусіях та в ЗМІ похідні від слова «публічний» сьогодні складають вагомий пласт лексики: кажуть про публічний дискурс, публічну політику, публічні відносини, публічних інтелектуалів, публічну науку та т. інше. Залучення до публічного дискурсу стає однією з легітимних форм існування соціальних та гуманітарних наук в демократичному суспільстві.

В. Н. Шевченко [Шевченко,2014] помічає, що публічна філософія та академічна філософія – це дві сторони однієї медалі. Академічна філософія – предмет занять професійного співтовариства. Розвиток та ефективність публічної філософії у визначальній мірі залежить від того, що може запропонувати сьогодні академічна, професійна філософія. Без її нових визначних досягнень, розширення меж людської свободи, набуття людиною все більш складних смислоттєвих цінностей, людство рано чи пізно приречене на виродження.

У рамках цих проєктів в Україні відбувається «публічний поворот у філософії» [Шевченко,2014], виникає проєкт під назвою «Практична філософія».

- 2005 рік – встановлення Всесвітнього дня філософії як міжнародного свята, що стало важливим внеском у процес популяризації філософії стає відповідна політика UNESCO;

- 2008 рік – створення Комітет з публічної філософії при Американської Філософської Асоціації;

- 2014 рік – проблематики філософії в публічному просторі вперше присвячено тематичне число журнал – американського «Essays in Philosophy Journal»;

- 2015 році – створено Центр публічної філософії в Каліфорнійському університеті Санта Круз, Заснований журнал «Public Philosophy Journal» та соціальна мережа «Public Philosophy Network», а також однойменну щорічну конференцію;

- 2015 році – проєкт «ребрендинг філософії» при Інституті філософії ім. С. Сковороди Національної академії наук України;

- В Україні в останні кілька років в популярних медіа з інтерв'ю та публікацій представників академічної філософії – А. Баумейстер, І. Голубович, В. Кебуладзе та ін., а також в тематичному блоці одного з провідних галузевих наукових журналів «Філософська думка».

Давно й успішно лекції філософської та релігійнознавчої тематики для широкого кола слухачів проводить Інститут релігійних наук св. Томи Аквінського, з 2017 року у Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова відкрита перша магістерська програма суміжного напрямку – «Філософська публіцистика, філософське мистецтво та арттерапія».

Саме одним з таких маркетингових ходів подібно західних колег, які за

законами маркетингу, вводять нову назву – «Critical thinking», або Great Curriculae Book – старому явищу, українські філософи активно рекламують філософське знання під назвою «Практична філософія», з «Практичної філософії» видаються підручники [Єрмоленко,1999;Лой,2011;Лой,2016], вводяться навчальні курси практичної філософії, відкриваються кафедри практичної філософії, проводяться численні презентації тощо [Шевченко,2014].

З цієї ж причини виникає один з найвідоміших в Україні проєкт «ребрендинг філософії», заснований у 2015 році при Інституті філософії ім. Г. С. Сковороди Національної академії наук України. Як відзначають самі організатори, назва «ребрендинг» – метафоричне, й має на меті популяризувати філософію, встановити зв'язок з культурою, зробити публічною, надбанням громадськості. А, отже, всі дискусії, обговорення, нововведення – мають на меті привернути увагу до такої важливої, але занедбаного, пласту інтелектуальної культури – філософії, а ще більше – до філософської професійної спільноти, положення якої суттєво погіршилося у несприятливих умовах трансформації освіти в Україні.

4. Форма діяльнісної зміни дійсності. Відзначимо, що за змістом діяльність є зміна, перетворення навколишнього світу, а також адаптація у ньому. Однак перетворення, заподіяне діяльністю, може бути як матеріальним, так й ідеальним. Залежно від характеру перетворення діяльність підрозділяється на практичну, пов'язану з власне предметним (матеріальним) перетворенням світу, та на духовну, (теоретичну), що змінює світ ідеально, таким чином відображатиме та перетворюючу дійсність у формі ідей, думок.

Поряд з практичної та духовно-теоретичної діяльністю виділяють також особливий вид діяльності, пов'язаний з матеріально-практичними змінами, викликаними духовною діяльністю, йдеться про духовно-практичну діяльність, функцією якої є впровадження вироблених духовних утворень у свідомість людей, підвищення їх освітнього рівня, формування їх світогляду (світогляду) й т.д.

Та, якщо продуктом духовно-теоретичної діяльності виступає ідеальне у чистому вигляді як духовний потенціал суспільства, його духовні цінності, то продуктом духовно-практичної діяльності є ті ж духовні цінності, але засвоєні людьми, які стали їх надбанням, тобто перетворилися в переконання, засновані на них соціальні установки, стереотипи поведінки, традиції та т. д.

Зокрема, «духовно-практична діяльність містить у собі також й ідеологічну діяльність, спрямовану на формування у людей певних елементів суспільної свідомості за допомогою пропаганди, агітації, навчання, освіти, а також моральних настанов, судових рішень, церковної проповіді та інших засобів «обробки людей людьми» [Анисимов,1988].

Зважаючи на вище згадане, дослідник «практичного повороту» у філософії, А. Гомілко [Гомілко,2011], визначає практичну філософію (як результат «практичного повороту») філософією, яка виникає як практична сфера знань, забезпечує мислення, виявляється, з одного боку, забезпечують належний захист від маніпуляцій й брехні сучасного світу, а з іншого – допомагає знайти шлях до щастя та злагоди в житті кожної людини та світу в цілому.

Л. С. Балашов вважає, що «практична філософія» це та частина філософії, яка намагається безпосередньо впливати на життя людей, через філософські тексти й

мови, через живе спілкування філософів з людьми, через філософські бесіди людей один з одним [Балашов, 2007]. Л. Є. Балашов, до безумовних переваг практичної філософії, відносить те, що вона спонукає, в процесі живого спілкування, адресно та індивідуально, за допомогою думки, до правильних дій й відвертає від помилкових, поганих дій; впливає на людей силою думки за посередництвом слова, переконання; висвітлює зв'язок загального й одиничного (окремого) пов'язує фундаментальних філософських та конкретних життєвих питань. Практична філософія дозволяє вибрати індивідуальний підхід до кожного, отримати емоційний відгук, розвинути їхні потреби та мотиви.

Очевидно, для того, щоб інтерес до філософії не вщухав, у спробах поліпшити ситуацію з викладанням філософії, здійснюються різноманітні популяризаторські заходи, ініціативи, починаються проекти та кампанії з рекламування філософії.

Це цілком типовим для сучасних форматів діяльності – діяльності у світі споживацтва, хижацтва, егоїзму, все це породжує складні прояви, такі як те, що філософи намагаються стати відомими, популярними, «попсовими», «медійними інтелектуалами», при цьому ризикуючи стати частиною «медійного поля», стати Медіакратією та повністю підкоритися логіці ринку. Бурдье виразно висловився з цього приводу: «...влада, яку механізми поля журналістики, все більше підпорядковують вимогам ринку (читачів та рекламодавців) тисне, у першу чергу, на журналістів (й інтелектуалів-журналістів), а потім, не без їх участі, на різні поля культурного виробництва: юридичне, літературне, артистичне, наукове ... вплив, який чиниться цим полем, своєю чергою, підлеглий тиску ринку, більш-менш сильно змінює силові відносини всередині різних полів, зачіпаючи те, що у них робиться та відбувається...» [Бурдье, 2002]. У цьому випадку зберігається ризик того, що філософське знання буде розмите, потоне у величезній кількості інтелектуального шуму, й надії на формування філософського світогляду у широких мас людей можуть не виправдатися.

На таких проблемних аспектах популяризації та публічності філософії зупиняється Ю. Федорченко [Федорченко, 2020] – українські публічні філософи дуже часто виказують своє негативне ставлення до ідеї університету, до теперішнього стану університетської освіти, до філософських дисциплін, що саме по собі негативно впливає на ставлення до філософії, до філософського знання в університетах (як суспільства та, що особливо загрозливо, сучасних чиновників від освіти).

Підкреслимо, що в умовах багатовимірної глобальної кризи – екологічної, освітньої й т. інше, у важких соціально-економічних умовах в Україні, в умовах політичної кризи, війни, актуалізується завдання створення сприятливих умов для залучення до філософської культури, забезпечення можливостей отримати філософські знання, яке формує здатності самостійно мислити та діяти, бути толерантним, відповідальним.

Висновки. У висновку зазначимо, що виживання у сучасних умовах для людини складне завдання, що вимагає величезних ресурсів, перш за все, інтелектуальних. Очікувана допомога може бути знайдена у колі філософських знань, за умови, що у процесі виживання в умовах сучасних ризиків, філософська

спільнота не вульгаризує й не спростить філософію настільки, що вона втратить свої цілющі якості.

Останнім часом відбувається переосмислення людської діяльності, виникають нові її типи, засновані на філософських засадах, з урахуванням високих цілей людського існування. Рішучі кроки в цьому напрямку роблять філософи, здійснюючи «публічний» та «практичний» поворот, завдяки якому філософський світогляд та мислення активно будуть активно поширюватися.

На засадах діяльнісного підходу робляться прогнози, щодо подальшого розгортання цих процесів: тонкий баланс між потребою виробництва та провідних галузей економіки у висококласних фахівцях (висока фаховість яких й досягається потужною філософською підготовкою, та, іншого боку, потребою ринку у споживацтві мас (така поведінка породжується відсутністю філософської освіти) буде досягатись складними латентними маніпулятивними практиками, також підсиляться заходи з контролю за суспільством: електронне стеження, пропагування індивідуалізації, що роз'єднує, та ідеології тотальності. Всі ці прояви потребують ретельного дослідження та контролю з боку суспільства.

Список літератури

- Анисимов С. Ф. Духовные ценности: производство и потребление, М.: Мысль, 1988. С. 37.
- Бажанов В. А. Деятельностный подход и современная когнитивная наука. *Вопросы философии*. 2017. № 9. С. 162-169.
- Балашов Л. Е. Практическая философия или софология. 2-е издание, с изменениями, расширенное. М. 2007. 574 с.
- Бурдье П. О. О телевидении и журналистике. Пер. с фр. Т. Анисимовой, Ю. Марковой; Отв. ред., предисл. Н. Шматко. М.: Фонд научных исследований «Прагматика культуры», Институт экспериментальной социологии, 2002. 160 с. URL: <http://bourdieu.name/fr/book/export/html/40>.
- Гомілко О. «Практичний поворот» у філософії та практика її викладання. *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність*: [колективна монографія. Ткачук М. Л. ... [та ін.]; Національний університет «Кієво-Могилянська академія». Київ: [Аграр Медіа Груп], 2011. С. 319-338.
- Дроботенко М. О. Суспільна та культурна значущість популярної філософії. *Гілея*. 2016. № 114. С. 181-184.
- Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія. Підручник. К: Лібра, 1999. 488 с.
- Лой А. М., Баумейстер А. О., Яшук Т. І. та ін. Основи практичної філософії: підручник. А. М. Лой, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. 531 с.
- Лой А. М., Баумейстер А. О., Яшук Т. І. та ін. Основи практичної філософії: підручник. Вид. друге, вип. та доп. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. 432 с.
- Науменко Т. В. Деятельностный подход как объяснительный принцип современной социальной философии. *Credo new*. 2013. № 1. URL: <http://credonew.ru/content/view/1193/68> (дата звернення: 03.06.2020).
- Рибка Н. М. Практична філософія у справі адаптування людини до сучасного світу. *Філософія та гуманізм*. 2016. № 4. Одеса: ОНПУ. С. 84-93.
- Савкин Н. С. Возможности прикладной философии. *Философия и общество*. 2015. № 3-4. С. 155-165.
- Тюгашев Е. А. Философская деятельность: горизонт безопасности (Теоретико-методологический анализ). Новосибирск. 2000. URL: http://sbiblio.com/biblio/archive/tugashev_filosof (дата звернення: 24.06.2020).
- Федорченко Ю. Український контекст філософії вишив. 2020. URL: <https://osvita.ua/blogs/71061>

(дата звернення: 14.05.2020).

Шапинская Е. Н. Философия поп-культуры или популярная философия? (судьба философии в эпоху массовой культуры). *Культура культуры*, 2016. № 1 (3 (11)), 7.

Шевченко В. Н. Зачем нужна обществу публичная философия? *Философский журнал*. 2014. №1 (12). С. 5-18.

Rybka N. Public and Practical Philosophy as a response to the challenges of the knowledge economy. *Innovation and information technologies in the social and economic development of society* [Monograph]/ Part 1. Innovation and information technologies in the social and economic development of society edited by Michal Ekkert, Oleksandr Nestorenko and Monika Szynek Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology Monograph 23 Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 2019. pp. 234-240.

Nataliia Rybka

ACTIVITY APPROACH AS AN EXPLANATORY PRINCIPLE OF PUBLICITY AND PRACTICE OF PHILOSOPHY

The article considers the significance and role of philosophical knowledge in the global information world, reveals the essence of "practical" and "public" turn in philosophy. It turns out that the trends of publicity and practice of philosophy are of global importance and resonance and therefore require careful and extensive research.

The development of the process of practice and publicity of philosophy from the point of view of the activity approach is analyzed. Causal relations are considered and forming conditions of these processes and the status of activity on giving of character of publicity and practice of philosophy. The ways of existence of publicity activities and practice of philosophy were also shown.

Emphasis is placed on the deep interdependence and determination of socio-cultural and activity factors of human existence, which creates the need for systematic and comprehensive analysis of these phenomena.

The activity approach allows us to consider the process of practicing and publicity of philosophy in terms of causal relationships and formative conditions, the status of publicity activities and the practice of philosophy of the way of existence of publicity and practice of philosophy, forms of activity change of reality.

The conclusions indicate the positive and negative consequences of the processes of practice and publicity of philosophy. Forecasts are also made for the further development of these processes. It is assumed that the delicate balance between the need for production and leading sectors of the economy in high-quality professionals (whose high professionalism is achieved by strong philosophical training, and the market's need for mass consumption (due to lack of philosophical worldview skills) will be addressed.

Key words: *philosophy, practical philosophy, public philosophy, popularization of philosophy, activity approach.*

References

- Anisimov S. F. (1988) *Spiritual values: production and consumption*, M.: Mysl', pp.37.
- Bazhanov V. A. (2017). Activity Approach and Modern Cognitive Science. *Voprosy filosofii*. No 9. pp. 162-169.
- Balashov L. E. (2007). *Practical philosophy or sophology*. 2nd edition, with changes, extended. Moscow.
- Bourdieu P. (2002). *About Television and Journalism*. Transl. with fr. T. Anisimova, Yu. Markova; Otv. Ed., pre. N. Shmatko. Moscow: Research Foundation «Pragmatics of Culture», Institute of Experimental Sociology. 160 p., available at: <http://bourdieu.name/fr/book/export/html/40>.

Gomilko O. (2011). «Practical Turn» in Philosophy and Practice of Its Teaching. *Philosophical Education in Ukraine: History and Modernity*: [Collective Monograph/ Tkachuk M. L. ... [and others]; National University of Kyiv-Mohyla Academy. Kyiv: [Agrar Media Group]. pp. 319-338.

Drobotenko M. O. (2016) Social and cultural significance of popular philosophy. *Hileya*. Vypusk. No 114. pp. 181-184.

Yermolenko A. M. (1999). *Communicative Practical Philosophy*. Textbook. K: Libra.

Loy, A. M. (2011) *Fundamentals of Practical Philosophy: Textbook*. A. M. Loi A. O. Baumeister, T. I. Yaschuk and others. K. Publishing and printing center «Kyiv University».

Loy, A. M. (2016). *Fundamentals of Practical Philosophy: Textbook*. A. M. Loi A. O. Baumeister, T. I. Yaschuk and others. Kind. second, vip and add K.: Publishing-printing center «Kyiv University».

Naumenko, T. V. (2013). The activity approach as an explanatory principle of modern social philosophy, *Credo new*, № 1, available at: <http://credonew.ru/content/view/1193/68>.

Rybka N. M. (2016) Practical philosophy in adapting a person to the modern world. *Philosophy and Humanism*. No 4. Odessa: ONPU. pp. 84-93.

Savkin N. S. (2015). Possibilities of Applied Philosophy. *Philosophy and Society*. No. 3-4. pp.155-165.

Tyugashev E. A. (2000). Philosophical activity: the horizon of safety (Theoretical and methodological analysis). Novosibirsk, available at: http://society.polbu.ru/tyugashev_philoactivity/ch09_i.html.

Fedorchenko YU. (2020) Ukrainian context of philosophical visibility, available at: <https://osvita.ua/blogs/71061>.

Shapinskaya Ye. N. (2016). Philosophy of pop culture or popular philosophy? (the fate of philosophy in the era of mass culture). *Kul'tura kul'tury*, No 1 (3 (11)), 7.

Shevchenko V.N. (2014) Why Public Political Philosophy? *Philosophical Journal*. No 1 (12). pp. 5-18.

Rybka N. (2019) *Public and Practical Philosophy as a response to the challenges of the knowledge economy. Innovation and information technologies in the social and economic development of society*/ [Monograph]/ Part 1. Innovation and information technologies in the social and economic development of society edited by Michal Ekkert, Oleksandr Nestorenko and Monika Szynek Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology Monograph 23 Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach. pp. 234-240.

Стаття надішла в редакцію 20.06.20200

УДК 341.312.5

ЧИ МОЖЕ ВІЙНА В СУЧАСНИХ УМОВАХ БУТИ СПРАВЕДЛИВОЮ?**Хвалигін Павло**

У статті описуються основні особливості воєн, що ведуться в 21 столітті. Основна гіпотеза, яку автор описав в статті, полягає в тому, що відмінні фактори 21 століття (глобалізація, культура споживання і т.д.) мають великий вплив на війни. Це вимагає певної корекції і доповнення "Теорії справедливої війни", сформованої ще в минулому столітті. Однак автор не вважає, що внесені коригування та доповнення є остаточними.

Ключові слова: війна, етика, справедливість, принципи війни, теорії справедливості, jus ad bellum, jus in bellum

На даний момент ведуться тільки локальні війни, але, тим не менш, згідно зі статистикою, за останні 20 років у військових конфліктах загинуло більше 1 000 000[1] людей по всьому світу і це число продовжує зростати. Не дивлячись на це, більшість політиків, глав держав або різного роду організацій заявляють, що це вимушений захід, або ж виправдовують свої дії високими ідеалами, релігією, боротьбою за свободу, за мир, за краще життя і т.д. До того ж є роблять це так само, як і багато відомих і шанованих філософів минулого століття, які створили так звану «теорію справедливої війни», орієнтовану на сучасне їм суспільство. Однак суспільство 21 століття значно відрізняється від суспільства минулих століть. Цьому сприяли глобалізація, капіталізм, розвиток комунікації, зокрема Інтернету, виникнення і розвиток суспільства споживання і т.д. Отже, до цього глобального питання слід вже походити з іншого боку. Однак багато світових лідерів не поспішають цього робити або ж зовсім не збираються пояснювати справжні мотиви, причини і приводи ведуться воєн.

Ступінь вивченості Питання про справедливість війни хвилює людей вже кілька тисячоліть. Хоч і вважається, що сучасну теорію справедливої війни створив американський політолог Майкл Уолцер[Walzer, 1977], основи цієї теорії були закладені ще Аристотелем і Цицероном до нашої ери.

Грунтується теорія на двох правах: jus ad bellum (Право на початок війни) і jus in bellum (Право на ведення війни). Однак сформульована теорія розглядає лише війни типу «держава проти держави», що помітив у своїй статті Ніколас Фоушін («Дві теорії справедливої війни») [Фоушін, 2016]. У цій статті він створив другу теорію справедливої війни, яка стосується воєн типу «держава проти не держави». У своїй роботі він змінив принципи jus ad bellum і jus in bellum щодо кожної зі сторін, тобто держава і не державне військове формування, на його думку, мають різні права на початок і ведення воєн і, отже, справедливість цих дій буде оцінюватися по-різному. У 2015 році Мартін ван Кревельд, ізраїльський військовий історик, перевидав свою книгу «Трансформація війни» [Ван Кревельд, 2015], перше видання якої вийшло ще в 1991 році. У своїй книзі він докладно розбирає кожен аспект війни: від відповіді на питання «що таке війна?» до пророкувань про те, які будуть війни, і за що люди будуть воювати в майбутньому. Однак історик не говорить про війну як про щось необхідне людині біологічно. Мартін ванн Кревельд частіше

розглядає війну як мету, ніж засіб. На його думку, "війна - це заняття, яке не можна нічим замінити, вона скидає окови з людини і дає повну свободу діяльності, в деякому сенсі звільняючи навіть від смерті. Війна - це гра з найвищими ставками з тих, які взагалі можуть бути."

Куманьков А. Д., починаючи з 2013 року, випустив ряд робіт, присвячених сучасній теорії справедливої війни. Особливо з них виділяється робота під назвою «Теорія справедливої війни в аналітичній етиці США», в якій він описав динамічний розвиток цієї теорії в США і західних країнах[Куманьков, 2013].

Однак у 2020 році залишилися не уточнені деякі важливі деталі. Серед них - оцінка справедливості участі у війні країни, економічно зацікавленою в конфлікті, можливість впливу третьої сторони, зацікавленої в збереженні миру, взаємозалежність сторін конфлікту і т.д.

Більш вивченою є тема законності війни, оскільки постійно ведеться робота зі зменшення шкоди від війни. Як зазначено у Гагський Конвенції: «Відповідно до цілей Високих Договірних Сторін ці положення, текст яких був натхненний бажанням зменшити лиха війни, наскільки це дозволять воєнні вимоги, покликані служити загальним правилом поведінки для воюючих сторін у їхніх взаємовідносинах та у відносинах із місцевими жителями» [1].

Але можливо у такому законодавчому регулюванні війни закладається спроба легітимізації війни, тобто спроба зробити поняття «війни» невід'ємною частиною нашої культури, яка є різновидом способу відновити справедливість? З'ясувати це - є метою даної роботи.

Офіційна позиція дослідницького центра при католицькій церкві (яка в багато чому визначає політику ЗША): «The Just War Theory cannot legitimately be allowed to be abused as a strategy by politicians. It is a tool for every Christian for moral analysis, a tool that ultimately seeks peace for both the aggressor and the victim»¹[Benson, 2002]. Однак не всі сучасні дослідники згодні з цим визначенням.

Розглянемо більш детально, що саме дослідники вважають критеріями «справедливої війни». Перша частина класичної теорії справедливої війни, як згадувалося раніше, носить назву jus ad bellum. Перший критерій для визначення справедливості війни називається «Критерій правого справи». Це правило дуже розтягне, так як політики можуть дуже багато назвати «правим справою». Тому в 2002 році філософ Карл Келеманс [Келеманс, 2002] ввів обмеження на вагомій причини для виправдання насильства і вбивства «правим справою». Серед них - самооборона держави, відповідь на нещодавній напад, напад на дружню державу або попереджуючий удар (причому вводиться розмежування між поняттями «попереджуючий удар» і «превентивний удар» - перше Клеменс заохочує, друге не допускає). Важливо розуміти, що список Клеменса не є закритим і повністю завершеним.

¹ Теорією справедливої війни не легітимізує застосування стратегії війни. Це інструмент кожного християнина для морального аналізу, інструмент, який врешті шукає миру і для агресора, і для жертви ».

Другий критерій - «Критерій легітимної влади». Тобто, згідно з ним, виключно легітимна влада держави має право на початок війни. Якщо розглядати цей критерій на прикладі держави - то тут все просто: є держава, отже, є легітимна влада. Однак, згідно з другою теорією справедливої війни, немає сенсу вимагати виконання цього критерію від недержавного формування, тому що ні один з керівників цього формування, будь то повстанські, релігійні рухи або самопроголошені держави, не володіє легітимністю.

Третій критерій - «Критерій добрих намірів». Він дуже тісно пов'язаний з «критерієм правого справи», але вони не є одним цілим і їх не можна плутати. Бруно Коппітерс і Борис Кашников в статті для того ж збірника [Konniyepc, 2002] більш детально описали різницю між цими двома поняттями, навели приклади воєн в історії людства і проаналізували наміри кожної.

Четвертим критерієм є «Критерій вірогідності успіху». До сих пір ведеться дискусія з приводу того, чи варто виділяти цей принцип серед всіх основних. Цей критерій до кінця неясний і не має чіткого визначення як мінімум через невизначеність поняття «успіх» стосовно війни. Однак я виділяю його з усіх інших, так як він виключений з другої теорії справедливої війни при розгляді справедливості початку війни не державним формуванням, і це важливий пункт. При війні недержавне формування має мінімальний шанс на успіх через різницю коштів і можливостей в порівнянні з державою.

Передостанній критерій цього права - «Критерій відповідності». Теж до кінця не точний критерій, через що багато філософів називають його відносним. Враховується відповідність мети, через яку була почата війна, і коштів, які планується витратити на це. Однак цей принцип далекий від точності і дуже сильно розтягується. Наприклад, в юриспруденції вважається, що покарання має бути відповідним злочину. Тут дуже важко провести грань між відповідністю і невідповідністю.

І останній пункт - «Критерій крайнього засобу». Згідно з ним рішення будь-яких питань за допомогою застосування насильства, має бути крайнім засобом. Цицерон взагалі вважав, що єдине моральне умова, при якому війна вважається справедливою, полягає в тому, що потерпіла сторона випробувала всі засоби мирного вирішення конфлікту.

Наступне право - *jus in bellum*. Воно містить всього два принципи. Перший з них - «Принцип відповідності». Він є аналогом принципу відповідності з першого права з однією поправкою - розглядається відповідність мети бойових дій із засобами, які вже застосовуються, а не планується застосувати. І другий - «Принцип відмінності». Згідно з цим принципом кожна воююча сторона повинна розрізнити цілі, які можна вражати і ті, які не можна чіпати.

Відмінні чинники сучасного суспільства і їх вплив на основні принципи теорії справедливої війни.

Головною особливістю XXI століття, яка відрізняє його від інших епох у розвитку людства, є те, що в цей час почалася інформаційна епоха, яка прийшла на зміну індустріальній. Інформаційні технології оточують нас кожен день і кожен мить. Найбільшим відкриттям, багато в чому завдяки якому інформаційна епоха і почалася, є Інтернет. Завдяки йому погляди суспільства на багато речей змінилися

як в кращу сторону, так і в гіршу. І завдяки цій самій світовій павутині активізувалася глобалізація. У цього явища, як і у Інтернету, є і хороші і погані сторони, до них можна ставитися і з надією на те, що вони принесуть нам світле майбутнє і з презирством, звинувачуючи їх у всьому, в чому тільки можна, але одного заперечувати не можна - вони стали основою сучасного суспільства, і саме вони визначають і будуть визначати подальший шлях розвитку людства. Але як це впливає на справедливість війни?

Глобалізація передбачає тісну взаємозалежність між державами. Саме ця взаємозалежність знецінила війну, як засіб вирішення важливих міждержавних питань. Адже якщо раніше одна держава не могло добитися чогось від іншої, єдиним способом вирішити це питання, було військове зіткнення. Зараз же з'явився інший спосіб натиснути на іншу країну. Хорошим прикладом є заява Дональда Трампа, яку він зробив в жовтні 2019 року [Трамп, 2019]. У ньому він пригрозив Туреччині, що знищить її економіку, якщо президент Ердоган не припинить військову операцію на території Сирії. І Туреччина була змушена припинити збройні дії. У цьому прикладі Туреччина була економічно залежна від США, але незалежна від Сирії. Саме тому вводити війська на її території було спочатку розумним рішенням, адже Башар Асад (чинний президент і головнокомандувач Сирії) нічого не міг протиставити.

Якщо розглядати вплив глобалізації в загальному плані, а не на конкретному прикладі, то можна прийти до висновку, що жодній державі зараз не вигідно починати військові дії проти іншої держави, так як перша держава так чи інакше залежна від другої, або від третьої держави, зацікавленої у збереженні миру. Саме тому зараз немає жодної відкритої війни між розвиненими країнами, або ж ці конфлікти «заморожені», як наприклад конфлікт між Індією і Пакистаном. Війни між країнами, що розвиваються можна розглядати з точки зору класичної теорії справедливої війни, адже більшість з них ще «живуть» в індустріальній епосі, а не в інформаційній.

Тобто, для міркування про справедливість війни у нас залишаються війни, серед яких немає відкритих конфліктів типу «держава - проти - держави». Тут поряд з Інтернетом я вже буду розглядати менш значущі, але все одно важливі властивості суспільства інформаційної епохи - капіталізм і суспільство споживання. Перш за все розглянемо на які категорії можуть ділитися війни цього типу в наш час.

Перша і найпростіша категорія - війни з наркокартелями. Такі війни зараз ведуться на Філіппінах, в Бангладеш і в деяких районах Латинської Америки. Найпростішим я його назвав через те, що ці війни є, по суті, боротьбою зі злочинністю. Ні у кого не виникне думки назвати боротьбу зі злочинністю несправедливою, якщо при цій боротьбі не страждають цивільні і кожна дія держави здраво оцінена з точки зору пропорційності мети з засобами. Тобто, іншими словами, дотримується право *jus in bellum*. Тобто, якщо війна ведеться проти наркокартелів, держава звільняється від обмежень, описаних в праві *jus ad bellum*.

Наступна категорія воєн - релігійні або етнічні конфлікти. Такого роду конфлікти характерні для країн, що розвиваються в Азії та Африки. Розвинені країни не беруть в них участі. Виходячи з того, що ці країни досі «живуть» в індустріальну епоху, можна зробити висновок, що для них правила, описані

Фоушінім [Фоушін, 2016] залишаються дійсними в повній мірі.

Революції і громадянські війни за відділення від держави на політичному ґрунті будуть третьою категорією війн 21 століття. Тут вже мають вплив такі чинники як суспільство споживання і глобалізація. Перш ніж оголосити про те, що та чи інша організація збирається відокремитися, ця сама організація повинна розуміти, якої мети вони домагаються. Що це означає? У ХХІ столітті все люди звикли, що вони, наприклад, прокинуться з ранку в опалювальної квартирі з електрикою і водопроводом, зможуть дізнатися новини або поспілкуватися через Інтернет, а для видобутку їжі потрібно всього лише спуститися в продуктовий магазин. І ніхто не збирається жертвувати матеріальним благом заради не до кінця зрозумілою і невловимою політичної мети. Це і є суспільство споживання з тієї точки зору, яка нам необхідно для розуміння цілей недержавної організації. Жодна людина не підтримає політичну мету цієї самої організації, якщо серед них не буде звичної або навіть поліпшеною зони комфорту. А без державності забезпечити такий комфорт не вийде або ж вийде, але не скоро. Тут виникає проблема - організація налаштована проти держави і хоче відокремитися, але люди не підтримують їх без державності. Рішення проблеми дуже просте - організація розраховує на допомогу іншої держави, що в умовах глобалізації стає не такою вже й важким завданням. Але, тоді виходить, що такого роду війни можуть бути прихованими війнами типу держава - проти - держави. Справедливість цієї війни треба оцінювати з кожної з трьох сторін по-різному, і всюди використовувати відповідну теорію.

Остання категорія війн, яку я виділив - комбінована війна. Хорошим прикладом є події на Близькому Сході, а зокрема в Сирії. У Сирійській конфлікт є і етнічні, і релігійні і "приховані" війни держава-проти-держави. Для спрощення розгляду таких воєн варто ввести деякі терміни.

Перший - держава-бізнесмен. Цим терміном я назвав держави, у яких велика частина економіки залежить від однієї галузі і на цю галузь впливає розглянута війна. Хорошим прикладом є Росія. Доктор економічних наук, головний економіст Європейського банку реконструкції і розвитку Сергій Гурієв в своєму недавньому інтерв'ю [Гурієв, 2019] сказав, що приблизно третина ВВП РФ залежить від нафти і газу, що чимало, а в Сирійському конфлікті головною причиною є нафта. Отже, РФ зацікавлена не в справедливому вирішенні конфлікту, який триває вже більше 8 років і забрав життя десятків тисяч людей, а в спеціальному сценарії конфлікту, за яким держава або понесе мінімальні збитки, або максимальний прибуток. До списку держав-бізнесменів щодо цього конфлікту можна віднести і Катар, Саудівську Аравію, США і т.д. Логічним буде припустити, що участь таких країн в комбінованих війнах не є справедливим з моральної точки зору. Введення такого поняття спростить розгляд цього типу воєн.

Наступне поняття - перехресні конфлікти. Перехресним конфліктом можна вважати ситуації, коли держава (А) протистоїть іншій державі (Б) в союзі з третьою державою (В). У випадку звичайної війни розглянути такий конфлікт на справедливість, користуючись двома теоріями справедливої війни, не складе труднощів. Однак, у випадку з комбінованими війнами, разом з цим конфліктом може йти ряд інших конфліктів, в яких буде задіяно держави А, Б і В. Цей ряд конфліктів, які ведуться на одній території між одними і тими ж країнами,

безсумнівно впливають один на одного, я назвав перехресними. Для того, щоб такі конфлікти були справедливими, необхідна щоб кожна сторона, до єдиної, дотримувалася єдиної мету у всіх конфліктах, користувалася єдиними методами і не змінювала своєї позиції в міру вступу в конфлікт інших держави або організацій. В іншому випадку вийде, що якщо держава А воює в союзі з державою У проти держави Б, то при перехресному конфлікті держави В з іншою державою (Г), держава А стане на сторону держави В навіть в разі, якщо другий конфлікт не був справедливий. Це трапиться лише заради того, щоб держава В продовжувало воювати проти того ж Б в тій же силою. Але тоді вже виходить, що так як другий конфлікт несправедливий, то і перший не є справедливим, оскільки не підходить за критерієм відповідності, а саме непропорційно витратити свої ресурси на участь в двох війнах, заради перемоги в одній.

Висновок: чи можливо виникнення справедливих війн у майбутньому?

Перспективи подальшого дослідження в багатьох аспектах невизначені. У ХХІ столітті, столітті стрімкого розвитку людства, люди до цих пір вирішують свої питання за допомогою насильства. Але, в той же час, великим плюсом є те, що в інформаційну епоху таких воєн набагато менше в основному через їх непотрібність. З'явилися нові війни, які не пов'язані з насильством, наприклад торгіві, що теж є величезним плюсом. Це проявляється лише в розвинених країнах інформаційної епохи. Звідси випливає цілком логічний висновок, що чим швидше країни будуть розвиватися, тим менше буде воєн, пов'язаних з насильством. Так, до абсолютного нуля це число не дійде, але число людей, які померли за день в ході військових дій через 100 років, буде набагато менше числа таких же людей сьогодні. Замкнуте коло полягає в тому, що війни якраз і заважають розвитку індустріальних країн.

Тут єдиним виходом я бачу плавне припинення бойових дій (режими тиші, розведення військ), масова амністія і інвестиції в райони, що постраждали від насильницьких воєн. Припинення бойових дій призведе до «охолодження» обстановки на території, за якими пройшла війна. Це роблять і зараз, але небезпека в тому, що такі конфлікти можуть бути просто заморожені, що, в свою чергу не веде до економічного розвитку сторін конфлікту. Невирішене питання конфлікту буде "палицею в колесах" для обох сторін надалі. Масова амністія дозволить вийти із замкнутого кола помсти, коли кожна сторона починає військові дії в помсту за попередні військові дії другої сторони. Подібне можна спостерігати між Ізраїлем і Палестиною сьогодні. А інвестиції сприяють розвитку країн і трансформації їх в країни інформаційної епохи. Ці інвестиції будуть дуже великими і дуже ризикованими, але це стимулює зміцненню миру на конкретних територіях і в усьому світі.

Як можна побачити з матеріалу статті, відмінні фактори сучасного суспільства, які я виділив, сильно вплинули на трансформацію війни в ХХІ столітті, а, отже, і на оцінку справедливості сучасних воєн. Для аналізу справедливості воєн ХХІ століття потрібно враховувати більше факторів, ніж раніше. У статті я хотів уточнити деякі тонкощі в цій оцінці, які виникли з настанням інформаційної епохи. Варто відзначити, що матеріал статті та матеріал джерел не є закінченим і буде доповнюватися в міру розвитку теорії та самих воєн.

Список літератури

1. Некрометр URL: <http://necrometrics.com/wars21c.htm> (Дата звернення 10.12.2019)
2. Walzer M. Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustration. Basic Books. 1977
3. Фоушин Н. Две теории справедливой войны URL \ https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/em/em_16_2/169%E2%80%9393186.pdf (Дата звернення 10.12.2019)
4. ван Кревельд М. Трансформація війни. URL: <https://velesova-sloboda.info/archiv/pdf/kreveld-transformatsiya-vojny.pdf> (Дата звернення 10.12.2019)
5. Куманьков А. Д. Теории справедливой войны в аналитической этике США Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. ВШЭ. Москва. 2013. – 252 с. Специальность 09.00.03 – История философии. Научный руководитель: доктор философских наук, профессор Кашников Б. Н. URL: <https://www.twirpx.com/file/1592971/> (Дата звернення 10.12.2019)
6. V КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі Дата підписання: 18.10.1907 Дата набрання чинності для України: 24.08.1991 Гаага, 18 жовтня 1907 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (Дата звернення 10.12.2019)
7. Benson R. The Just War Theory: A traditional Catholic moral view. URL: <https://web.archive.org/web/20070928075431/http://www.the-tidings.com/2006/0825/benson.htm> (Дата звернення 10.12.2019)
8. Келеманс К. Правое дело. *Нравственные ограничения войны: проблемы и примеры*. М.: Гардарики, 2002. С. 47-64.
9. Коппитерс Б., Кашников Б. Добрые намерения. *Нравственные ограничения войны: проблемы и примеры*. М.: Гардарики, 2002. С. 87-112.
10. Твіт Трампа від 7.10.2019. URL: <https://bit.ly/3g7Ic24> (Дата звернення 10.12.2019)
11. Інтерв'ю Сергія Гурієва. URL: <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=Bj7q5VAf8-w&t=2270> (Дата звернення 10.12.2019)

Hvalygin Paul

CAN THE WAR BE JUSTICE IN MODERN CONDITIONS?

The paper describes the main special features of the wars, which are conducted in XXI century. The main hypothesis, described by the author in the article, is that the distinctive factors of the XXI century (globalization, consumption culture, etc.) have a great influence on modern wars. This influence is manifested in the actions or inaction of the parties to military conflicts in the 21st century, which are markedly different from the actions of the warring parties in the past. Using the method of analysis of such actions (inaction), the author identified the main differences between modern wars and the main adjustments that must be made to the theory of a just war, described as far back as the last century and relating to wars of the last century. As a result, some aspects of the theory of just war were clarified, some aspects only found confirmation, and the rest were discarded as unnecessary. The author has created a certain classification of the wars currently underway. This was done in order to simplify the determination of the justice of wars. The described in this article, as well as the theory of a just war itself, cannot be considered complete, and the list of all criteria and details is closed. This theory will continue to develop as wars transform. Each given aspect will be specified in the future, some criteria described in the article will disappear, but the theory itself will not stand still. Everything described in this article applies only to a specific point in time and refers to events occurring at a certain point in time. This theory has all the prospects for development until the moment when violent wars do not stop completely.

Keywords: war, ethics, justice, principles of war, theories of justice, jus ad bellum, jus in

bellum

References

1. Necrometer(2019) <http://necrometrics.com/wars21c.htm> (accessed 10.12.2019)
2. Walzer M (1977). *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustration*. Basic Books.
3. Foushin N. (2016) *Two theories of just war*. available at https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/em/em_16_2/169%E2%80%9393186.pdf (accessed 10.12.2019)
4. van Kreveld M. (2015) *Transformation of War*. available at <https://velesova-sloboda.info/archiv/pdf/kreveld-transformatsiya-vojny.pdf> (accessed 10.12.2019)
5. Kumankov A.(2013) *Theories of just war in analytical ethics of the USA the Dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of philosophical sciences*. Moscow. 252 p. Specialty 09.00.03 - History of Philosophy. available at <https://www.twirpx.com/file/1592971/> (accessed 10.12.2019)
6. V CONVENTION ON THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND AND APPENDIX TO THIS: Provisions on Laws and Customs of War on Land Date of signing: 18.10.1907 Date of entry into force for Ukraine: 24.08.1991 The Hague, 18 October 1907. available at https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (accessed 10.12.2019)
7. Benson R.(2018) The Just War Theory: A traditional Catholic moral view available at <https://web.archive.org/web/20070928075431/http://www.the-tidings.com/2006/0825/benson.htm> (accessed 10.12.2019)
8. Kelemans K. (2002) «The right cause». *Moral limitations of war: problems and examples*. М.: Gardariki, 2002. S. 47-64.
9. Koppiters B., Kashnikov B. «Good intentions». *Moral limitations of war: problems and examples*. М.: Gardariki, 2002. S. 87-112.
10. Trump's tweet on October 7, 2019 available at <https://bit.ly/3g7Ic24> (accessed 10.12.2019)
11. Interview with Sergei Guriev (2019) available at <https://www.youtube.com/watch?reload=9&v=Bj7q5VAf8-w&t=2270> (accessed 10.12.2019)

Стаття надійшла до редакції 19.12.2019

«НОВИЙ ПОРЯДОК»: ЯКИМ БУДЕ СВІТ ПІСЛЯ «КОРОНАКРИЗИ»?

Янушевич Ірина, Громовий Михайло

Сучасна людина живе в реальності, яка свого часу була охарактеризована Аристотелем як «буття в можливості». Онлайн-існування – те, що раніше здавалося нам «фантастичною реальністю» – стало повсякденною частиною нашого життя. Це викликає дихотомію в усвідомленні людиною свого повсякденного буття, тому людина, розуміючи варіативність буття, усвідомлює необхідність переосмислення усіх його модусів крізь призму таких передумов як незалежність, свобода, наявність критичного розуму.

У статті підкреслюється, що не дивлячись на вимушене обмеження прав і свобод громадян з боку держави і неможливістю в зв'язку з цим подолати протиріччя між декларованими ліберальними цінностями і авторитарними заходами управління в подоланні коронакризи, між багатством і бідністю, між релігійними та іншими цінностями, потенціал критичного, вільного мислення сучасного суспільства дає надію на те, що «нова реальність» після коронакризи – це новий виток у розвитку «відкритого суспільства».

Ключові слова: коронакриза, віртуальна реальність, релігія, лібералізм, відкрите суспільство

В результаті карантину наше буття перетворилося на те, що можна охарактеризувати словами «буття по необхідності», і його віртуальна частина, що до того вважалася додатковою, не лише стала панівною та єдиною дозволеною, а й стала впливати на інші модуси. Ковід призводить до «нового порядку», і один із проявів цього порядку – тотальна віртуалізація усіх царин суспільства.

Одним з найцікавіших прикладів вимушеної віртуалізації сьогодні є церкви з їх літургійним життям. Трансляції богослужб вже давно є звичними, але що буде тоді, коли усі вони повністю проводитимуться онлайн? Як виявилось, ще у 2014 році термін «кібертеологія» з'явився у монографії «Cybertheology: Thinking Christianity in the Era of the Internet» Антоніо Спадаро з Папського Грегоріанського інституту. Автор не заперечує існування духовності в Інтернеті, проте застерігає проти перетворення церкви у «релігійний супермаркет», де вірні є «релігійспоживачами», що оминають глибинні сенси, якщо їм це зручно і сприймають її виключно як ще одного виробника контенту [Spadaro Antonio and Way Maria, 2014]. Більш того, майже усі відомі церкви форми самовираження та самоідентифікації легко руйнуються, й природним видається питання: «Who is My Neighbor in the Digital Environment?» [Campbell, 2016].

Але ж поряд із звичайними церковними обрядами існують таїнства, що передбачають фізичну участь вірних, де вони отримують так звану «божественну благодать», що є невлливою камерами. Навіть якщо їх якимось чином перенести у мережу, чи збережуть вони свій характер? Можна навести паралелі із есе Бен'яміна Вальтера «Витвір мистецтва в епоху його технічної відтворюваності»: «Навіть в найдосконалішій репродукції відсутній один момент: тут і зараз мистецького твору – його унікальне буття в тому місці, в якому він знаходиться... в епоху технічної відтворюваності витвір мистецтва позбавляється своєї аурі» [Вальтер, 2012].

З іншого боку, порівняння таїнств із витворами мистецтва не є зовсім коректним з огляду на зовсім інший, необмежений та непізнаваний характер їх творця, абсолюту, що може існувати в усіх модусах: «Дух, идеже хошет, дышет, и глас его слышиши, но не веси, откуда приходит и камо идет». Інакше кажучи, якщо Богові можливо все, тому чому не видається можливою передача благодаті на відстані? Особливо гарячою видалася дискусія довкола віртуального причастя: його зможливість обстоюють християни ліберальних напрямків. В своїй апології вони здебільшого вказують на пріоритет духовного переживання таїнства, як запоруки його дійсності, над фізичним ритуалом, бо «Євхаристія не є театр (хоча часто-густо його нагадує), головне — це реальна участь, Тіло і Кров Ісуса (а не просто відчуття та емоції від перегляду чи прослуховування), що об'єднують в собі» [Скайнов, 2020], а фізичні відстані є скоріше «рудиментом магізму, аргументом, що приховує ту саму психологічну неготовність» [Скайнов, 2020].

Вже відомо про проведення подібних служб священниками ПЦУ, що було засуджено керівництвом церкви. Але схоже на те, що ліберальні християни в своїй більшості або перейшли, або перейдуть до подібних практик, чого не скажеш про історичні церкви. Питання в іншому: якщо припустити перенесення таїнств у мережу, чи не стане це ще одним аргументом за віртуалізацію інших, «менш важливих» сфер життя людей? Цілком можливо.

Але відійдемо від церков і перейдемо до самого Бога. В даному контексті не є принципово важливим, чи він помер, чи його не існує, чи він є справді всемогутнім: перш за все, нині він особливо «увергнутий в людську долю» [Вальтер, 2012]. Епідемія завжди має духовні прояви: апокаліптичні очікування, почитання лікарів, «санітарний культ», громадянська релігія влади тощо. Й сама влада використовує певні духовні аргументи у своїй риториці: коли небезпека зараження не відлякує людину від прогулянки парком, в хід йдуть поняття «жертви», «спасіння цвіту». З огляду на тривалість такого підходу це не можна назвати ситуативною риторикою; бо на нашу думку, це вже політична теологія. Чому так відбувається, можна з'ясувати досить довго, згадаю лише про шаховий автомат Б. Вальтера: «Виграватиме завжди лялька, яку називають «історичним матеріалізмом». Вона залюбки позмагається з кожним, якщо керуватиметься теологією, яка, як відомо, стала нині такою мізерною і бридкою, що до неї навіть і заглядати не треба.» [Вальтер, 2012]. Цей підхід чимось подібний до так званої «громадянської релігії», релігії «чистого культу, без догматики» [Вальтер, 2012].

Одним із проявів «ковідійної релігії» можна назвати гіпертрофоване шанування, навіть почитання лікарів. І справа навіть не в простій людській подяці за добре виконану роботу чи порятунок, вони скоріше сприймаються як «світські святі»: доказом цього можуть слугувати такі «ритуали», як аплодисменти о 20:00, постери із зображенням медпрацівників в стилістиці релігійних зображень, колажі зі світлинами, де зображені сліди від масок, що можна порівняти із зображеннями християнських мучеників тощо. Подібне ставлення до них, однак не завжди є виправданим: «Medicine is not a religion, and getting better is not simply a matter of belief or character. No matter what the advances in research, or the presence or absence of a pandemic, the NHS and its staff cannot stop us dying, even though they can prolong our lives...we must be mindful that these people are human beings and take care not to

idealise them» [Macdonald, 2020]. Тим більше, медики можуть помилятися й помилятимуться в силу своєї людської природи. І якщо цього не розуміти, невинуваті очікування чудес можуть стати зтяжким тягарем на їх спинах.

Які причини цього? Перша – підсвідомий страх смерті, що деякою мірою є основою усіх духовних практик. Й лікарі в такому ключі сприймаються або як «небесне воїнство» у боротьбі проти демонізованого ковіду, або як могутні архаїчні божки із таємничими апаратами ШВЛ, від яких можна чекати як прокляття, так і благословення. Друга – сучасному суспільству, попри декларовану арелігійність, необхідне щось духовне, підсвідомий об'єкт поклоніння, принаймні у якості об'єднувального елемента. І церква, і наука вже давно продемонстрували межу своїх можливостей, й залишається лише на час поставити щось на п'єдестал, а потім знести. Рік тому це були розробники штучного інтелекту, зараз – люди у масках, завтра – хтось інший.

Й навіть більше – Джорджо Агамбен вже розглядає медицину як окрему релігійну формацію: життя людини «must become in every instant the place of an uninterrupted cultic celebration», й ця культова практика «is no longer free and voluntary, exposed only to sanctions of a spiritual order, but must be rendered normatively obligatory» [Agamben, 2020]. З цього не витікає необхідність ігнорування санітарних заходів. Однак ця правда у руках санітарної влади стає «безальтернативною етикою», що несе в собі потенційну загрозу правам усього людства.

Процес «релігізації» боротьби проти ковіду видається досить природним – зрештою, це повинно підвищити її ефективність. Але коли ця релігія стає і обов'язковою, і наддержавною – це занадто спокусливий інструмент для маніпуляцій суспільною думкою, дискримінації «недостатньо здорових» людей. Цей культ наділяє людину невідкупною виною – ти винуватий вже тому, що ти є потенційним носієм вірусу. Й коли ми жартома називаємо незгодних з офіційною позицією «ковідодисидентами» – чи не варто завтра очікувати «ковідорепресій» в ім'я досить абстрактного «здоров'я людства»?

Усеохопність та принциповість протівірусних заходів не може не провокувати різноманітні «теорії змови». Звісно, більшість із них будуються на зовсім фантастичних припущеннях, однак останні події дуже схожі на якийсь глобальний експеримент, метою якого є «a new paradigm for the governance of men and things», тестування диктатури для постмодерного світу [Agamben, 2020]. Й масштаби цього експерименту справді вражають – принаймні тому, що більшість існуючих обмежень є антиконституційними та порушують міжнародно задекларовані права людини. Тут вже нема права бути здоровим, тут нестимеш юридичну відповідальність за своє нездоров'я.

Цю диктатуру набагато легше нав'язати, зруйнувавши або зменшивши вплив основних соціальних явищ та інституцій: починаючи з особистого життя людей і закінчуючи очними освітою та церквою. Знову ходитимуть поїзди й літатимуть літаки, але люди, певно, остерігатимуться використовувати затабувані форми соціальної взаємодії, як, наприклад, вітання за руку. Чи можна буде вважати подібний «соціально обмежений» світ таким, що є світом «для людини»? Відкрите питання.

Надзвичайно спокусливим засобом підтримки подібного «нового порядку»

є інформаційні технології: Інтернет речей, штучний інтелект, хмарні обчислення тощо. Подібні засоби вже впроваджуються для контролю населення, так наприклад, електронні перепустки в Москві. Це породжує не лише апокаліптичні чутки про чипізацію з алюзією на біблійну «мітку звіра», а й серйозні побоювання: чи не прокинемося ми завтра у «цифровому концтаборі»? Хоча стосовно прив'язки до книги Одкровення, то образ «мітки звіра» є одним з найбільш контроверсійних у всій Біблії. Подібні тлумачення з'являються у всяку пору катаклізмів, тому до уваги їх брати не варто.

Щодо цифрового концтабору, то він видається цілком ймовірним. Однак було б помилкою думати, що на всіх нас натягнуть електронні браслети, що битимуть струмом за кожне порушення санітарних норм. Примусове сидіння дома два-три роки тому здалося б нам чимось неймовірним – нині це вже досить звично. Тотальне спостереження теж стає чимось буденним. Об'єми даних, що про нас збирають за допомогою Інтернету, будуть використовуватися ще активніше, неправильні дії та мислення відсікатися ще швидше. Вже можна бачити деякі приклади боротьби з «розумовим злочином» – Facebook видаляє пости конспірологічного характеру про ковід, в Росії передбачено юридичну відповідальність за поширення «неправдивої» (але можливо «небажаної» для влади?) інформації про цю хворобу...

Так чи справді методи виправдовують мету – досягнення не «актуального» (дійсного), а «потенційного» (можливого) «здоров'я нації» (а саме на це спрямовані основні методи боротьби проти вірусу)? Здається очевидним, що епідеміологічна ситуація не може бути важливішою за благополуччя людини, високу якість її життя. Набагато страшнішими, «актуальними» явищами сьогодення є поширення діабету та серцево-судинних захворювань. Така гірка «актуальність» постає як результат не лише погіршення екологічних умов, але тотальної експлуатації населення. Бідність є хворобою не лише в переносному сенсі, а й у контексті доступу до якісної медицини. Як раз вона й постає як страхітлива «потенція» нашого буття.

До того ж, епідемія продемонструвала торжество постправди в постмодерному світі. Найкрасномовніший приклад – численні махінації з інтерпретацією статистики захворюваності. Й сам коронавірус перестав бути лише фрагментом РНК – в масовій уяві він скидається на щось демонічне, апофеоз пекла. І вже важливе не справжнє становище, а його медійне подання, що гнучко змінюється залежно від потреб влади.

Описане становище справедливо не можна вважати ні справедливим, ні бодай прийнятним, і це викликає стихійний, спонтанний спротив населення, що проявляється інколи в зовсім незвичайних формах, як, наприклад, підпал сотових вишок у Великій Британії. Однак санітарні обмеження виключають традиційні форми протесту, й тому протестний рух переходить у віртуальний простір. Ці явища неминучі, а згадані обставини лише прискорили цей процес.

Цікаво інше: хіба лише численні заборони на повноцінне життя є причиною протестів? На думку багатьох сучасних філософів, які працюють в сфері соціальної онтології, причини є набагато глибші і мають соціально-політичну природу, пов'язану з тупиком в розвитку ліберально-демократичних ідей, а саме в конфлікті між двома основними принципами лібералізму: примату індивіда над системою і

розвитком вільного ринку [Krauch, 2010].

Це виражається в тому, що при зовнішньому збереженні інститутів демократії в умовах вільного ринку, сам зміст демократії втрачає своє первинне значення. Держава не може створити умови при яких члени суспільства можуть собі дозволити бути критично налаштованими по відношенню до табу, приймати рішення, спираючись на власний інтелект і критичне мислення, а також виходячи з домовленостей, досягнутих в процесі обговорення, в тому числі в сфері економіки. Здавалося б, людство має забути про протиріччя й об'єднатися у глобальній солідарності проти загрози, однак епідемія лише посилила соціальну нерівність. Мільйони людей стали безробітними, безкоштовна медицина стала ще менш доступною, й перед соціально незахищеними верствами населення постає вибір: або небезпека зараження, або вірна смерть з голоду. Неймовірно рішуча в плані заборон держава стає надмірно інертною та байдужою, коли мова заходить про соціальне забезпечення постраждалих. Проте в даних умовах ідеї соціальної справедливості, базового доходу набули нового звучання й стали проникати до високих кабінетів. Річ, звісно, не йде про побудову чергової соціальної утопії, однак ці обставини можуть стати потужним поштовхом до модернізації ідей лібералізму та побудови суспільства «відкритого типу».

Список літератури

1. Spadaro Antonio and Way Maria *Cybertheology: Thinking Christianity in the Era of the Internet*. New York, 2014.
2. Campbell Heidi and Garner Stephen. *Networked Theology: Negotiating Faith in Digital Culture*. Grand Rapids, MI, 2016.
3. Беньямин Вальтер. Учение о подобии. Медиаэстетические произведения. Сб. статей / Пер. с нем. И. Болдырева и др. М.: РГГУ, 2012, С. 194, 101, 237, 102–288 с.
4. Евхаристий Скайпов. Виртуальная литургия во времена коронавируса: время пришло? Ахилла. URL: <https://ahilla.ru/virtualnaya-liturgiya-vo-vremena-koronavirusa-vremya-prishlo> (дата звернення: 16.05.2020)
5. Евхаристий Скайпов. Литургия по интернету. Ахилла. URL: <https://ahilla.ru/liturgiya-po-internetu/> (дата звернення: 16.05.2020)
6. Ian Macdonald. If we care about NHS staff, we should stop calling them saints. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/25/care-about-nhs-staff-top-calling-them-saints-doctors-nurses-miracles-coronavirus> (дата звернення: 17.05.2020)
7. Giorgio Agamben. *Medicine As Religion. An und für sich*. URL: <https://itself.blog/2020/05/02/giorgio-agamben-medicine-as-religion/> (дата звернення: 17.05.2020)
8. Giorgio Agamben. *Biosecurity and Politics*. D. Alan Dean at Medium. URL: <https://medium.com/@dDean3000/biosecurity-and-politics-giorgio-agamben-396f9ab3b6f4> (дата звернення: 17.05.2020)
9. Крауч К. *Постдемократия* / пер. с англ. Н. В. Эдельмана. М.: ГУ—ВШЭ, 2010. 192 с.

Yanushevych Iryna, Gromoviy Myhaylo

«NEW DEAL»: WHAT WILL THE WORLD BE LIKE AFTER CORONACRISIS?

Modern man lives in reality, which at one time was described by Aristotle as «being in opportunity». Online existence - what used to seem like «fantastic reality» –have become an everyday part of our lives. This causes a dichotomy in a person's awareness of his everyday life, therefore, when he understands the variability of being, he realizes the need to rethink all of his modes through the prism of such premises as independence, freedom, the presence of a critical mind.

The article emphasizes that despite the forced restriction of the rights and freedoms of citizens by the state and the impossibility in this regard to overcome the contradictions between the declared liberal values and authoritarian measures to overcome the crisis, between wealth and poverty, between religious and other values, the potential of critical, free-thinking in modern society gives hope that the “new reality” after the coronacrisis is a new round in the development of an “open society”.

Keywords: coronacrisis, virtual reality, religion, liberalism, open society

References

- Agamben G. (2020), "Medicine As Religion", *journal An und für sich*, available at: <https://itself.blog/2020/05/02/giorgio-agamben-medicine-as-religion/> (accessed 17 May 2020).
- Agamben G. (2020), "Biosecurity and Politics", *D. Alan Dean at Medium*, available at: <https://medium.com/@dDean3000/biosecurity-and-politics-giorgio-agamben-396f9ab3b6f4> (accessed 17 May 2020).
- Campbell H. and Garner S. (2016), *Networked Theology: Negotiating Faith in Digital Culture*, Baker Academic, Grand Rapids, MI.
- Krauch, K. (2010), *Postdemokratiya*, translated by N. V. Edel'mana, GU—VSHE, M.
- Macdonald I. (2020), "If we care about NHS staff, we should stop calling them saints", *The Guardian*, available at: www.theguardian.com/commentisfree/2020/apr/25/care-about-nhs-staff-top-calling-them-saints-doctors-nurses-miracles-coronavirus (accessed 17 May 2020).
- Skajpov E. (2020), "Virtual'naya liturgiya vo vremena koronavirusa: vremya prishlo?", *Ahilla*, available at: <https://ahilla.ru/virtualnaya-liturgiya-vo-vremena-koronavirusa-vremya-prishlo> (accessed 16 May 2020).
- Skajpov E. (2020), "Liturgiya po internetu", *Ahilla*, available at: <https://ahilla.ru/liturgiya-po-internetu/> (accessed 16 May 2020).
- Spadaro A. (2014), *Cybertheology: Thinking Christianity in the Era of the Internet*, translated by Way M., Fordham University Press, New York.
- Val'ter B. (2012), *Uchenie o podobii. Mediaesteticheskie proizvedeniya*, translated by Boldyreva I., RGGU, M., pp. 194, 101, 237, 102.

Стаття надійшла до редакції 19.06.2020

Розділ 2.

Переклади

DAVID S. ODERBERG

ДОКТРИНА ПОДВІЙНОГО ЕФЕКТУ

Переклад Кузик Ольги

Деякі теоретики моралі, можливо через практичну раціональність, не погодились би, що фундаментальний принцип моральності - це “ Do good and avoid evil». («Роби Добро та уникай Зла» або «вчиняй добре та цурайся поганого»). Але на ряду із таким безперечним принципом постає головне питання: «Чи можете ви, як моральний суб’єкт, успішно виконати обидві частини даного судження протягом життя»? У нас у всіх є можливості вчиняти добрі дії при відсутності зла, але це не так поширено, як ми думаємо. Ми можемо уникати поганого, нічого не роблячи, але також це передбачає нічого хорошого. Очевидно, що фундаментальний принцип не потребує, щоб ви жили своїм життям, роблячи добрі речі при кожному зручному разі, більш ніж сидіти, склавши руки, та утримувались від діяльності, боячись, що ви зробите щось погане. Принцип говорить нам уникати погане, а не утримуватись від спричинення. Є простий факт, що труднощі життя роблять неминучим те, що, здійснюючи хороші речі, ми також будемо робити і погані. Більш того, ми можемо уникати зло ціною не вчиняти хороші дії, і розумні люди будуть розглядати це принаймні як допустиме, якщо не іноді обов’язкове.

Так як же ми, як раціональні, морально-відповідальні суб’єкти, можемо задовольнити фундаментальний принцип адекватним та гармонійним способом, беручи до уваги життєві вимоги? Тут вступає в роль «Доктрина подвійного ефекту». Деякі називають це доктриною, бо католицькі спеціалісти з етики і теологи моралі кодифікували та ратифікували це як щось схоже на доктрину католицької моральної філософії. Інші називають це «принципом подвійного ефекту», хоча він розпадається на ряд принципів, які об’єднані спільною ідеєю. Однак деякі автори бачать це просто як обґрунтування щодо деяких видів важких справ у етиці. Незалежно від переважної термінології, ДПЕ (як я буду це називати у цій роботі), - для усіх її критиків та труднощів з якими вона стикається, – є основа міцного морального мислення, без якої фундаментальний принцип буде зберігати тільки високий ідеал з маленькою послідовністю застосовності.

Роздивимося простий приклад. Коли я їду на роботу, я викликаю забруднення через вихлопну трубу моєї машини. Їхати на роботу, щоб я зміг працювати, це добре, але забруднювати середовище – це зло (зверніть увагу, що «зло» тут не обов’язково щось жахливе або огидне, ви можете використовувати слово «поганий». У цьому контексті, зло це просто поганий стан справ або поганий результат чи наслідок дій). Зараз я маю намір їздити на роботу: це моя мета використання машини (і ця мета – їхати на роботу - може бути засобом іншої мети, а саме – працювати). Але однак я не маю намір забруднювати навколишнє середовище, навіть якщо я вже це роблю. Я знаю, що водіння спричиняє забруднення, але я гадаю, що маю поважну причину водити мою машину (залишимо у стороні суперечливі екологічні проблеми, якщо ви бажаєте, можете припустити, що я живу за 50 миль від роботи, і дістатися туди я можу тільки машиною). Я

думаю, що моя причина брати машину, щоб їхати на роботу переважає погані наслідки та забруднення.

Чим більше ви думаєте про такі прості речі, як я, тим більше ви знаходите їх у своєму житті. Доктор дає мені антибіотики від інфекції, знаючи що вони можуть спричинити висипання. У його заключенні, хороший наслідок (одужання) переважає поганий ефект (ризик висипання). Він не має наміру спричинити висипання, так само як і стоматолог не має наміру викликати неминучу біль, коли він видаляє зуб, хоча він знає, що біль не оминуть. Ви відправляється на термінову зустріч зі своїм бухгалтером, знаючи що ви запізнитесь на обід зі своїм другом на 10 хвилин. Ви не маєте наміру і не хочете запізнитися на ланч; але ви вважаєте, що така незначна незручність виправдовується важливою зустріччю. Можливо ваші судження неправильні, але справа не в цьому. Якщо це правильно, тоді, при рівних умовах, вам дозволено зустрітися та усвідомлено завдати незручності другу.

Якщо мораль створена для того, щоб скласти послідовну, раціональну систему поведінки, то тоді повинен бути шлях кодифікації ідей, який виправдовує, у деяких випадках, дії з добрими та поганими наслідками. Якщо це так, то тоді ми можемо спекти пиріг та з'їсти його: ми можемо жити своїм життям роблячи добре та уникаючи зло, поки судова заборона уникати зло не має на увазі що ми можливо ніколи не будемо її причиною. Ідея/концепція такої кодифікації бере свій початок від Святого Томаса Аквінаса (1225-1274), який відомий своїм начерком ДПЕ щодо дискусії самооборони (Аквінас 1929: 208-210 = Summa Theologica II.II q.65 a.7). Заявляючи, що іноді допускається вбивати для своєї оборони, він стверджує, що дія може іноді мати хороші і злі наслідки, де хороші наслідки навмисні, а злі - всього лиш передбачені («за межами намірів»). Смерть нападаючого – це погано, але порятунок іншого життя – добре. Ви можете захищати себе навіть використовуючи смертельну зброю, поки ви не маєте наміру вбивати, але ви не повинні використовувати силу, коли не потрібно, інакше ваші дії, які були спрямовані на порятунок вашого життя, будуть «не пропорційні», а отже і аморальні.

Основні положення ДПЕ були знайдені у розповіді Фоми Аквінського про самооборону та відповідних обговорень (Див.avanaugh 2006, ch. 1, більш детально про ДПЕ; також Mangan 1949). Знадобилося покоління мислителів щоб удосконалити та виділити численні принципи. Обговорення Аквінського, наприклад, вказує на необхідність співмірності мети і засобів. Ви можете тільки використовувати пропорційну силу, щоб відштовхнути нападаючого; якщо ви можете відлякати його за допомогою тривожної кнопки, але замість цього ви використовуєте зброю, ви поведітесь неприпустимо. Також, якщо я вб'ю того, хто намагатиметься вкрасти мій гаманець, злий наслідок очевидно непропорційний із хорошим кінцем.

Кодифікація ДПЕ, яка нарешті зводиться до нас через багато етиків, найбільш через католицьку моральну теологію, виглядає наступним чином. Існує 4 умови, які повинні бути дотримані перш ніж допустимо засудити дію як і добрими, так і злими наслідками:

1. Дія, задумана суб'єктом, має бути принаймні дозволеною
2. Добрі наслідки цієї дії мають витікати з цього так само негайно як і злі наслідки

3. Злі наслідки не мають бути сплановані

4. Причина для викликання злих наслідків має бути співмірна та достатньо серйозна.

Необхідно дати деякі пояснення. Щодо першого (1), дія, задумана суб'єктом, не має бути обов'язково добра, аби не зла. Наприклад, якщо ви обманюєте банк, ви не можете звертатись до ДПЕ, виправдовуючись своїми передбаченнями щодо банку – скажімо, що банк має закритися і люди втратять роботу, - щоб роздати гроші бідним. У зв'язку із другим (2), сенс в тому, що злий наслідок має бути спричинений чи хорошим ефектом, чи безпосередньо самою дією, яка в свою чергу спричиняє ще і хороші наслідки. Іншими словами, поняття актуальності є причинним, а не тимчасовим. (2) виключає можливість використання злого результату як засіб отримання хорошого, оскільки мета не виправдовує засіб. Класичний приклад про Справедливу війну ("Just War" Theory) висвітлює цю ідею. Так званий «тактичний бомбардир», який навмисно підриває воєнні об'єкти, передбачаючи, що він вб'є мирних жителів, ні в якому разі не використовує смерті як засіб досягнення його безпосередньої цілі (знищити об'єкт) чи його кінцевої цілі (виграти війну). Смерті жителів, скоріш, є побічним ефектом. З іншої сторони, терористичний бомбардир, який навмисно підриває жителів, щоб змусити їх здатися, використовує їх смерті як засіб досягнення своєї цілі. Тактичне бомбардування, кажуть захисники ДПЕ, може бути виправдане; терористичне бомбардування – ні. Деякі стверджують (avanaugh 2006: 29 – 30) , що (2) вказується неправильно, і діло в тому, що вже є в (3): злі наслідки не мають бути сплановані – будь то як засіб, чи як ціль. Для чого це робиться, якщо у випадку із тактичним бомбардиром, жителі піддаються терору, хоч і не навмисно, результат такий: вони покидають місто, залишають солдатів на військовій базі без їжі, тим самим змушуючи їх голодувати ти припинити функціонування бази? Злий наслідок, фактично, спричиняє добрий, але у тактичного бомбардира цього не було в планах. Слід пам'ятати, що хоч і ДПЕ є не просто принципом ретроспективного обґрунтування, а ще й одна із попередніх дійсностей, вона призначена як дія – керівний метод для оцінювання того, що робиш. Зрозуміло, тактичний бомбардир, у випадку, який я описав, був би пробачений. Якщо він би збирався зійти на літак, знаючи, що вбиваючи жителів, він би досяг своєї військової мети. Однак, якщо його запитати про це, то він стане стверджувати, що має намір зруйнувати тільки військову базу бомбами, і тоді багато хто би засумнівався. Ймовірна презумпція в теорії дії - це коли він бажає не тільки мету, а ще і засіб. Якщо ви знаєте, що злий наслідок спричинить добрий, тоді запитайте, чи дійсно ви не маєте наміру використати перше як засіб досягнення останнього. Більш того, важливо, якщо ви знаєте, що злі наслідки - це єдиний засіб досягнення хороших. Якщо тактичний бомбардир знає, що він може покласти кінець військовій базі тільки тероризуючи жителів, і він бомбардує, тоді його твердження, що він має намір досягти своєї мети обстрілюючи людей, залишаться пустим звуком. ДПЕ, тоді, більш про моральну психологію, ніж про виправдання після того, що сталося.

Введення (3) зараз має бути очевидним. Навіть якщо агент не має наміру мати злий ефект як засіб, він повинен все ще має намір це як мету – в цьому разі, згідно з ДПЕ, він все ще може не діяти. Стоматолог-садист, який має намір вирвати

хворий зуб і спричинити біль, не може виправдати себе, заявлячи, що біль сама по себе не було засобом до добрих наслідків. Якщо «уникати зло» щось значить, то, перш за все, що це можливо ніколи не буде наміром зла, чи як засіб, чи як мета. Можливо, однак, хтось це допустить чи змиритися з цим. Але знов, є один непомітний момент, який треба уточнити. Говорячи, що зло може бути дозволено у деяких випадках, я не стверджую, що важлива роль у ДПЕ - це дозвіл відмінностей. Доктрина відноситься стільки ж до злих дій, так само як і до дозволу цього (для прикладів, які потребують вміння із уявними експериментами, див. Cavanaugh 2006: 166 – 177). Сенс у тому, що суб'єкт, так би мовити, дозволяє собі робити зло, але тільки якщо він виконує умови ДПЕ. Однак умова (3) каже, що він не має наміру робити це. Більш докладніше, він повинен тільки передбачити, що він викличе або зможе викликати злі наслідки. Слід зазначити, що є різниця між діяти навмисно і діяти із наміром – останнє іноді називають «подальший намір». ДПЕ передбачає і поширюється на дії, зроблені навмисно, незалежно від того чи були наслідки сплановані (тоді це дія з наміром) чи тільки передбачені (у цьому разі дія не є дією із наміром). В обох випадках, дія все ще виконана навмисно, оскільки це умисна дія.

Положення (4) помилково читається як послідовний додаток. Пітер Сінгер, наприклад, думає, що ДПЕ це просто форма скритого, послідовного осудження (Singer 1993: 210). Однак, цього достатньо, щоб неправильно трактувати четверте (4) твердження. Воно, ні в якому не разі, не має на увазі порівнювати добрі та погані справи, щоб оцінювати загальний баланс добра над злом. Тут сказано, що має бути пропорціональні підстави для спричинення злих наслідків. Коли мова заходить про моральність, іноді рахується тільки кількість. Якщо мені потрібно поквипити мою дитину до лікарні, і я передбачаю, що якщо я поїду шляхом А, то я буду наражати на небезпеку більше пішоходів ніж на шляху Б, тоді, за рівних умов, я маю вибрати шлях Б. Але, умови насправді не рівні. Шлях А є коротшим, тому, якщо я не відвезу дитину до лікарні якомога швидше, є велика вірогідність, що дитина помре в дорозі. Якщо це твердження є достатньою причиною ризикувати пішоходами, тоді я можу використати шлях А. Однак, при послідовних підрахунках, в цілому, зло, якщо я поїду шляхом Б, менше ніж, якщо я поїду шляхом А, тоді мені краще поїхати шляхом Б. Для послідовників, найголовніше це зважування наслідків. Для захисників ДПЕ, найголовніше це відносна важливість причин для використання пропонованого плану дій.

Однак, як ми оцінюємо пропорціональність хороших і поганих наслідків згідно з причинами? У простих випадках це так важко: щоб зберегти моє життя, я можу ризикувати іншими, при цьому мені дозволено переважно зберегти своє життя, ніж інше (хтось може сказати, що я повинен це зробити). Звичайно, є жертви і, звичайно, батьки, які, наприклад, зобов'язані врятувати життя своєї дитині ніж собі. Але ДПЕ, перш за все, це доктрина про те, що ми зможемо зробити, іншими словами *доктрина допустимості*. Тільки-но ми прояснили, що ми зможемо зробити, ми маємо можливість зрозуміти певні справи, в яких нам рекомендують зробити щось інше або нами захоплюються і вважають зразком чесності, якщо ми вибираємо більш високий план дій, ніж просто робимо, що нам дозволено. І ми матимемо можливість бачити, як деякі фактори, такі як особливе відношення і службові обов'язки, можуть зобов'язувати нас робити не те, що ми хочемо.

Наприклад, у деяких справах людині дозволено відмовлятися від ризикованого медичного лікування, яке може врятувати життя. Але якщо це батьки із сімейними обов'язками чи, можливо, президент або прем'єр-міністр, то тоді вони б мали дозволити провести ризикову процедуру на користь інших. У свою чергу, деякі припущення можуть дозволити комусь щось, що при інших обставинах, це було б заборонено. Тому, наприклад, офіцер поліції має більше виправдання наражати на небезпеку людей у гонитві за злодієм, ніж звичайна людина. Кваліфікований доктор має більше підстав спричиняти біль при здійсненні лікування, яке, за його професіональними розрахунками, необхідно, ніж некваліфікована людина, яка просто прагне спробувати ліки, які побачила по телевізору.

Пункт про супровід (4) це ряд під-принципів, ціль яких у своєму тлумаченні. Наприклад, якщо злий наслідок виникав би незалежно, діє агент чи ні, агент має менше підстав, коли діє, а не навпаки. Відкладаємо в сторону завищену рішучість, ідея того, що чим менше залишається ризику зробити щось зле, тим менше вам необхідно враховувати ваше рішення. З іншої сторони, якщо бездіяльність би точно запобігла появи злу, тоді агенту потрібно мати більшу причину діяти далі. «Уникати зло» має на увазі те, що нам потрібно намагатися запобігти зло настільки наскільки це можливо; тому якщо наша пропонована дія це єдиний вихід, в якому трапиться щось погане, ми повинні мати поважну причину діяти далі. Роз'яснення твердження (4) тоді потребує уваги до усього комплексу причин та обґрунтувань, які дозволяють чи вибачають деякі дії. Ніяка форма консеквенціалізму не може виконати це завдання, але багата історія казуїстики у Середньовіччі та сучасної моральної теології дає більше вказівок, як спеціаліст з етики, віруючий чи ні, повинен застосовувати ДПЕ до різних важких справ, для яких він і був створений (більше про твердження (4) див. Oderberg 2000: 93 – 101.).

Не дивлячись на її доцільність, по суті її необхідність вести важкі справи, ДПЕ стала піддаватись постійним нападам за довгий період часу. Напевно, найбільш серйозна критика стосувалася теми різниці між наміром та передбаченням, що і розповідається у доктрині. Онтологічно, ДПЕ передбачає, що така відмінність існує. Етично, вона стверджує значення відмінностей розповідей про відповідальність. Блез Паскаль (1623-1662) прославився своєю критикою щодо єзуїтської моральної теології у своїх «Листах до Провінціалу» за їх нібито дрібнозернистий підхід до індивідуалізації намірів як способів виправдання агентів. Паскаль тримає єзуїтів за стверджуючих «відклонити намір» від поганих наслідків і «направити» до хороших, які треба прагнути досягти (Pascal 1850: 153). Уявіть (це не приклад Паскаля, але подібний) людину, яка відрізала голову іншій за допомогою меча і у своє виправдання сказала: «Я не мав наміру вбивати його, я хотів перевірити наскільки гострий мій меч». Ніхто не був би переконаний таким жалюгідним виправданням, навпаки, ми би подумали, що вбивця брехун чи божевільний. Вкрай сумнівно, що будь-який єзуїт навчав такої неправдоподібної ментальної гімнастики, яку могли б використовувати, щоб уникнути відповідальності за те, що здається на загальну думку було навмисно. Проте сатира Паскаля закріпилася, і з тих пір захисники ДПЕ її спростовують.

Хоча, навіть не вдаючись до другого – наказового наміру, один може сперечатися, що нам слід бути метафізичними реалістами щодо намірів як

суб'єктивних ментальних станів і що наші оцінки щодо намірів іноді помилкові. Це буває дуже важко визначити, який намір був; тим не менш ми завжди можемо запитати їх та пояснити їх поведінку, щоб оцінити їх намір. «Відкладання наміру» майже завжди спростовується поведінковим та лінгвістичним доказом: «Ти кажеш, що ти не мав наміру вбивати, але ти залишив жертву помирати». Звичайно, можуть бути незаперечні, правдоподібні пояснення до кожного доказу, який вказує на намір, і саме тому наші судження неправильні.

Відносно того, що передбачення неминучих наслідків тягне за собою намір, як наголосили критики, друзі ДПЕ мають підтримувати так само швидко. Якщо агент знає, що щось точно трапиться, він не обов'язково планує результат. Злий наслідок був засобом чи метою? Чи було це частиною процесу обговорення, і якщо так, то яким чином? Це є частиною плану дії? Чи шкодує агент про злі наслідки? Намагався він звести їх до мінімуму чи взагалі уникнути? Прибічники ДПЕ мають багато питань, які блокують усі логічні і концептуальні зв'язки між передбаченням і наміром.

Щодо етичної актуальності різниці наміру/передбачення, прихильники ДПЕ стверджують, що це важливо щодо загальної теорії суб'єктивності та відповідальності. Навмисні дії - це парадигматичні людські дії. Ми робимо це заради мети, і ми вибираємо, якими засобами ми їх досягнемо. Як зазначає Кавана (2006), ніхто не вважає біологічну людську поведінку добровільною, і тому з точки зору суб'єктивності: думки про мимовільні рухи тіла, рефлексорну та інстинктивну поведінку. Коли справа доходить до суб'єктивності, рахується тільки добровільність. Однак, якщо критик готовий прийняти точку відліку, це здається суперечливим, що він не готовий визнати, у рамках сфери суб'єктивності, подальші різниці можуть бути зроблені між тим, хто робить просто свідомо, і тим, хто робить з наміром. Такі різниці у рамках компетенції добровільності мають важливу застосовність. Ми бачимо різницю між терористичним бомбардуванням та тактичним бомбардуванням у війні. Також є етична різниця між доктором, який навмисно вбиває страждаючу людину (евтаназія), і доктором, який дає знеболювальне, щоб полегшити біль пацієнту, але знає, що може померти (термінальна анестезія)? Крити ДПЕ думають, що будь-яка етична різниця між цими справами оманлива. Захисники ж бачать величезну різницю, в залежності від того, який намір мав доктор. Що він збирається досягти? Яка його ціль? Якщо це знеболювальне, то він діє так, як доктор повинен діяти. Якщо це смерть пацієнта, тоді, згідно з більшою кількістю захисників ДПЕ, він діє не як доктор – мається на увазі як лікар (той, хто лікує) - а як вбивця.

Англійська версія статті доступна за посиланням <https://docs.google.com/file/d/0B7SKIRTFkUieSXFTdDNnY0wybWs/edit>

Переклад зроблено з узгодженням з автором.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ЖАРКИХ Володимир – докт. філос. наук, професор, зав. кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

АФАНАСЬЄВ Олександр – докт. філос. наук, професор. кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

БОРОДІНА Наталія – канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

БУРЯК Дмитро - канд. фізико - матем. наук, доцент кафедри вищої математики та моделювання Одеського національного політехнічного університету.

ВАСИЛЕНКО Ірина - канд. філос. наук, доцент кафедри політології Одеської національної академії зв'язку.

ГАЙТАН Віталій - канд. політ. наук старший викладач кафедри міжнародних відносин та права ОНПУ,

ГРОМОВИЙ Михайло - студент Одеського національного політехнічного університету.

КИРИЛЮК Олександр - доктор філос. наук, професор, завідувач кафедри філософії Одеської філії Центру Гуманітарної Освіти Національної академії наук України

КОЛКОВА Тетяна - ст. викл. кафедри української і російської мов Одеського національного політехнічного університету.

КОЛЯДА-БЕРЕЗОВСЬКА Тетяна - канд. філол. наук доцент кафедри української і російської мов Одеського національного політехнічного університету.

КРАПИВА Наталія - канд. фізико- матем. наук, доцент кафедри вищої математики та моделювання Одеського національного політехнічного університету

КРИВДІНА Інна канд. іст. наук, доцент кафедри міжнародних відносин та права Одеського національного політехнічного університету.

КУДЛАЙ Ірина - ст. викл. кафедри міжнародних відносин та права, Одеського національного політехнічного університету

ЛІШНЕВСЬКА Тетяна - ст. викл. кафедри української і російської мов Одеського національного політехнічного університету.

ПЕЧКУРОВА Ларіса - ст. викл. кафедри української і російської мов Одеського національного політехнічного університету.

РИБКА Наталія - канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

РОМАНОВА Ольга - канд. філол. наук, завідувач кафедри української і російської мов Одеського національного політехнічного університету.

ХВАЛИГІН Павло - студент Одеського національного політехнічного університету.

ЯНУШЕВИЧ Ірина – канд. філос. наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

ЗМІСТ

Розділ 1.

<i>Жарких Володимир</i> Структурна динаміка кроскультурної взаємодії у світлі гуманістичного прагматизму.....	4
<i>Афанасьєв Олександр, Василенко Ірина</i> Методологічні аспекти критики псевдонауки	9
<i>Буряк Дмитро, Крапива Наталія</i> Якісна теорія диференціальних рівнянь: філософські проблеми та еволюційні процеси.....	18
<i>Кирилюк Олександр</i> Контрверзи сімейної пам'яті та антиномії історичного розуму. Частина 1. факти чи фікції?.....	34
<i>Кирилюк Олександр, Бородіна Наталія</i> Контрверзи сімейної пам'яті та антиномії історичного розуму. Частина 2. Чи можлива безальтернативна історія?	37
<i>Кривдіна Інна, Гайтан Віталій</i> Проблема нормативного забезпечення захисту прав людини у мережі інтернет: міжнародний досвід та вітчизняні реалії	51
<i>Колікова Тетяна</i> Мультикультурна компонента навчання української мови як іноземної	60
<i>Кудлай Ірина</i> Глобальний інформаційний простір сучасності.....	67
<i>Лішневська Тетяна, Печкурова Ларіса</i> Філософія мови: мовленнєва діяльність інокомунікантів в контексті формування міжкультурної комунікативної компетенції	81
<i>Романова Ольга, Коляда-Березовська Тетяна</i> Гуманістична концепція мовної освіти інокомунікантів у координатах інноваційного розвитку.....	91
<i>Рибка Наталія</i> Діяльнісний підхід як пояснювальний принцип публічності та практизації філософії.....	99
<i>Хвалигін Павло</i> Чи може війна в сучасних умовах бути справедливою?.....	109
<i>Янушевич Ірина, Громовий Михайло</i> «Новий порядок»: яким буде світ після «коронакризи»?.....	117

Розділ 2

ODERBERG DAVID S. Доктрина подвійного ефекту <i>Переклад Кузик Ольги</i>	124
--	-----

CONTENTS

Section 1.

<i>Zharkikh Volodymyr</i> Deepstructure dynamics of crosscultural relations in light of humanistic pragmatism.....	4
<i>Afanasyev Oleksandr, Vasilenko Iryna</i> Methodological aspects of criticism of pseudoscience.....	9
<i>Dmytro Buryak, Krapiyva Nataliia</i> Qualitative theory of differential equations: philosophical problems and evolutionary processes	18
<i>Kyrylyuk Oleksandr</i> Controversies of family memory and the antinomy of the historical reason. part 1. facts or fiction?.....	34
<i>Kyrylyuk Oleksandr, Borodina Nataliia</i> Controversies of family historical memory and the antinomy of the historical reason. part 2. is an unalternative history possible?....	37
<i>Kryvdina Inna, Gaitan Vitaliy</i> . The problem of regulatory provision of human rights protection on the internet: international experience and domestic realities.....	51
<i>Kolikova Tatiana</i> Multicultural component teaching the ukrainian language as a foreign language	60
<i>Kudlai Iryna</i> The global information space of the contemporary	67
<i>Lishnevskaya Tatiana, Pechkurova Larisa</i> Language philosophy: speech activity of foreign communicants in the context of forming of the intercultural communicational competence.....	81
<i>Romanova Olga, Koliada-Berezovska Tetiana</i> Humanistic concept of non-native speakers' linguistic training in the innovative development coordinates	91
<i>Rybka Nataliia</i> Activity approach as an explanatory principle of publicity and practice of philosophy.....	99
<i>Hvalygin Paul</i> Can the war be justice in modern conditions?.....	109
<i>Yanushevych Iryna, Gromoviy Myhaylo</i> «New deal»: what will the world be like after coronacrisis?.....	117

Section 2

ODERBERG DAVID S. The Doctrine of Double Effect <i>Translade by Kuxyk Olga</i>	124
--	-----

Вимоги до оформлення статей

У структурі статті повинні бути наступні елементи: постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями, аналіз останніх публікацій, чітко сформульована мета дослідження, виклад основного матеріалу та висновків.

1. Мова статей українська або англійська.
2. Обсяг статті – 14,5 тис.–22 тис. знаків;
3. Матеріали мають бути оформлені за такою формою:

УДК (розташовується справа у верхньому кутку).

НАЗВА статті напівжирними великими (прописними) літерами, жирним.

Прізвище та ім'я автора (не ініціали!) авторів пишемо по центру, курсив, жирним.

Коротка анотація статті українською мовою не більше 10 рядків, курсивом.

Ключові слова (назва **Ключові слова (Keywords)**) – жирним, самі слова курсивом.

Текст статті з посиланнями у квадратних дужках, де спочатку зазначається прізвище автора курсивом, а потім рік видання. Наприклад: [Levchenko, 2018].

- **Список літератури** (напівжирним курсивом). Літературу оформляємо відповідно до вимог Книжкової палати. <http://www.nas.gov.ua/publications/news/Documents/Radchenko-DSTU.pdf> також тут приклади <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/node/4518/pravyloaofornlennyaspyskuvykorystanyhdzherel.pdf>

- **References** відповідно вимогам Гарвардського стилю, де спочатку іде ПІБ автора, потім в дужках рік видання, потім транслітерація назви та її переклад на англійську, через кому видання, місто видання та кількість сторінок. Див. докладніше: <http://www.nbu.gov.ua/node/868>

- Англійською мовою після тексту вказати: ім'я / імена, прізвище (а) авторів, назву статті, дати анотацію та ключові слова. Обсяг анотації від 200 слів.

4. Матеріали до збірників подаються у комп'ютерному наборі. Текст мусить бути набраний у програмі MS Word (версії від 97 і вище). Основна гарнітура набору – Times New Roman. Основний текст повинен бути набраний гарнітурою Times New Roman 9,5-м кеглем з міжрядковим інтервалом 1 та вирівнюванням по ширині, без переносів слів, а також надрукований на одному боці аркуша. Підрядкові примітки, анотації, список літератури та *References* набирати гарнітурою Times New Roman 8,5-м кеглем з міжрядковим інтервалом 1 та вирівнюванням по ширині, без переносів слів.

5. Усі ілюстративні (графічні) об'єкти, зокрема імпортовані у текстові файли, слід також додавати в оригінальному форматі (*.tif, *.eps, *.x1s, *.psd, *.cdr, *.ppt), зашифровані за прізвищем автора і номером, під яким вони зазначені у тексті. При цьому в тексті мають бути чіткі посилання на них (прив'язки), крім того, ці об'єкти повинні мати необхідні текстівки (підписи / назви) та нумерацію.

6. Для набору таблиць використовується вбудований у Word табличний редактор. Оформлення таблиць: номер і назва таблиць пишуться над таблицею. Слово «Таблиця», № (якщо більше, ніж одна таблиця) – курсивом. **Назва** таблиці – напівжирним.

7. Відомості про автора надсилати окремим файлом: повністю прізвище, ім'я, по батькові, вчений ступінь, звання, посада, кафедра, університет, телефон. Адреса електронної пошти автора – обов'язково. Невиконання зазначених вимог дає підстави для відмови в прийомі статті до публікації. Статті до редакції надсилати за електронною адресою: **n.v.borodina@opu.ua**

p.s. перед публікацією статті проходить подвійне сліпе рецензування, авторів вже прийнятих до публікації статей можуть запросити за бажанням долучитися до рецензування інших статей.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Філософія та гуманізм. Вип. 1 (11). - Одеса: ОНПУ, 2020. – 134 с.

Це видання – четвертий випуск журналу, присвячений різним проблемам філософії та гуманізму. В статтях розглядаються філософські, культурологічні, антропологічні, педагогічні та ін. аспекти гуманізму.

Для фахівців з філософії та гуманітаристики, аспірантів і студентів-гуманітаріїв і широкого кола читачів.

Philosophy and Humanism. 1(11). – Odessa, ONPU, 2020. – 134 p.

This edition is the third issue of the journal and it's devoted to various problems of the Philosophy and Humanism. The articles consider the philosophical, cultural, anthropological, pedagogical etc. aspects of humanism.

For philosophers and specialists on the humanities, students on the humanities and wide circle of readers.

Комп'ютерна верстка та макет – Н. В. Бородіна

Адреса редакції – Каф. філософії та методології, ОНПУ, пр. Шевченка, 1, Одеса, Україна, 65044

e-mail: n.v.borodina@opu.ua